

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

АЛМАНАХ

БЪЛГАРСКА УКРАИНИСТИКА

БРОЙ 6
СОФИЯ 2016

Редакционен съвет:

Лидия Терзийска (София), Албена Стаменова (София), Олена Чмир (Киев), Валентин Гешев (София), Маргарита Младенова (София), Олга Албул (Лвов), Райна Камберова (София), Олга Сорока (София), Владимир Колев (София), Павлина Мартинова-Иванова (София)

Главен редактор:

Райна Камберова

Редактори на броя:

Владимир Колев

Павлина Мартинова-Иванова

За контакти:

E-mail: info@bgukrainistika.com

Дизайн на корицата: Неда Василева

Международният стандартен номер за продължаващи издания на алманаха е ISSN 1314-572X.

Съставителството, редакцията и издаването на алманах „Българска украинистика“ са част от проекта „Българска виртуална украинистика“ на Софийския университет „Свети Климент Охридски“.

АЛМАНАХ „БЪЛГАРСКА УКРАИНИСТИКА“

Алманахът „Българска украинистика“ е електронно издание на официалния сайт на профил Украинистика, част от едноименния проект, финансиран от НИД на Софийския университет „Свети Климент Охридски“, който представя веднъж годишно научни публикации в областта на хуманитаристиката и в частност на украинистиката.

Алманахът публикува научни статии, обзори, рецензии на научни издания и информация за научни конференции, както на утвърдени български, украински и чужди учени, така и на студенти-дипломанти и докторанти, представящи цялостни дипломни работи, дисертации или отделни части от тях.

Редакторският екип има за цел да представи новостите в украинистиката и в славистиката, да обедини учените и преподавателите от други области, чиито изследвания могат да попаднат в по-общото поле на украинистиката.

Научна проблематика

Основните проблеми, на които дава публичност и за които създава дискуссионна научна среда алманахът, са:

- езиковедски изследвания;
- литературоведски изследвания;
- фолклористични и етнографски изследвания;
- исторически изследвания;
- социологически и културоложки изследвания;

Рубрики

„Българска украинистика“ ще представя материали, подредени в следните рубрики, които могат да не се появяват във всеки брой:

- Статии
- Проекти
- Обзори и рецензии
- Защитени дипломни работи, дисертации и тези
- Личности, събития и кариери

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни думи	6
-------------------	---

Езикознание:

<i>Оксана Лазор, Ольга Албул</i> – Відтворення українських власних назв у болгарських офіційних текстах.....	8
--	---

<i>Ольга Сорока</i> – Стан висвітлення лексичних змін у сучасній болгарській мові з огляду на запозичення.....	11
--	----

<i>Анита Йорданова</i> – Словообразувателен модел с формант -ак/-як в украинския и българския език.....	20
---	----

<i>Богдан Сокіл</i> – Посол Вахнянин і питання врегулювання мовних відносин в Східній Галичині.....	29
---	----

<i>Албена Стаменова</i> – Колкото повече, толкова повече.....	38
---	----

Литературознание:

<i>Надія Бойко</i> – Повість «Облога Буші» М.Старицького в контексті української історичної прози другої половини XIX ст.....	53
---	----

<i>Лариса Філатова</i> – Микола Лисенко у болгарському музично-культурному просторі (кінець XIX – початок XX ст.).....	63
--	----

Фолклористика и етнография:

<i>Оксана Кузьменко</i> – Семантика просторових образів в українському прозовому фольклорі XX ст. (Концепт «Втрачений дім»).....	72
--	----

<i>Таня Матанова – Вишиванка в Украйна и в България в ХХІ век.....</i>	81
--	-----------

История:

<i>Игорь Данилевский – Государственная идеология в камне: русская литература XVI в. и городское каменное строительство.....</i>	95
---	-----------

Методика:

<i>Лилия Желева – Учебници по украински език като чужд.....</i>	110
---	------------

<i>Олег Качала – Оцінювання мовної компетенції студентів технічних вишів у контексті кваліфікаційного іспиту з української мови як іноземної.....</i>	117
---	------------

Рецензии:

<i>Албена Стаменова – Украинската терминология: Комплексен лингвистичен анализ.....</i>	135
---	------------

<i>Олга Сорока – Да говорим български.....</i>	141
--	------------

<i>Албена Стаменова – Акти Вижвівської міської книги XVII ст.....</i>	143
---	------------

<i>Павлина Мартинова-Иванова – Кратък тематичен речник на българския, чешкия, полския и украинския език.....</i>	146
--	------------

Годишнини:

<i>Райна Камберова – 20 години украинистика в Софийския университет „Свети Климент Охридски”.....</i>	148
---	------------

<i>Ольга Сорока – Вітаємо українську болгаристку Ольгу Ананівну Албул!.....</i>	153
---	------------

УВОДНИ ДУМИ

Драги читатели,

Представяме ви поредния брой на електронния алманах „Българска украинистика“, който вече за шеста година събира и представя трудовете на водещи учени в широкото поле на славистиката.

Досега броевете на алманаха не са били посвещавани на конкретна годишнина или събитие, тъй като смятаме, че има наистина много паметни дати, които следва да бъдат отбелязани и почетени. Този път обаче ще направим изключение като посветим броя на алманаха на двайсетгодишнината от основаването на Българската университетска украинистика. Вече две десетилетия тя упорито гради своята история и уверено може да се каже, че заема достойно място сред останалите славистични профили. Софийският университет „Свети Климент Охридски“ и до днес продължава да е единственият център за изучаване на украинската култура, литература и език в България. Българската украинистика играе важна роля за посредничество и популяризация на двете култури, на създаване на трайни научни и културни контакти.

Като потвърждение на високия научен стандарт, който следва Българската украинистика, ви представяме и поредния брой. В раздела „Езикознание“ са представени изследванията на водещи български и украински университетски учени. Повечето от статиите са или части от по-обширни бъдещи разработки, или проекти за бъдещи дисертационни трудове и книги. Литературоведските изследвания в настоящия брой са представени в по-малък обем, но затова пък не отстъпват по качество. Както и в предходните броеве на алманаха, със задълбочени проучвания се откроява рубриката „Фолклористика и етнография“. Филологията и историята са неразривно свързани и затова се радваме, че

рубриката „История“ попълва информацията за древността с интересни научни изследвания. В рубриката „Методика“ ще прочетете за практически ориентирани изследвания и модели за преподаването в университетски и извънуниверситетски аудитории. Логично следват рецензиите на излезли наскоро трудове, с особено значение за украинистиката, българистиката и славистиката въобще. По традиция в края на алманаха са поместени текстове, с които отбелязваме важни за Българската украинистика дати и годишнини.

ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ У БОЛГАРСЬКИХ ОФІЦІЙНИХ ТЕКСТАХ

Оксана Лазор, Ольга Албул

Анотация: В статията става дума за начините на предаване на украинските собствени имена в официални текстове на български език и за необходимостта от експониране на тяхната национална принадлежност. Стратегиите за предаване са проследени въз основа на документи, удостоверяващи юридически факти.

Ключови думи: собствени имена, украински език, български език, стратегии за предаване, експониране на националната принадлежност.

Україна стала незалежною державою на початку 90-х років ХХ. У зв'язку з цим українська мова набула статусу державної і стала суб'єктом міжнародної комунікації. Українські оніми, відтак, отримали право на якомога точніше відтворення свого оригінального звучання в текстах іншими мовами. Мусимо, однак, констатувати, що в мовах-реципієнтах, зокрема болгарській, згадане право часто порушують, мотивуючи це так званою традицією, яка склалася під впливом панівної в колишньому Радянському Союзі мови – російської.

На сторінці „Україна“¹ болгарської Вікіпедії назви міст *Київ, Харків, Дніпропетровськ, Львів, Кривий Ріг, Чернігів* та ін. все ще залишаються переданими саме в згаданий спосіб: *Киев, Харьков, Днепрпетровск, Лвов, Кривой Рог, Чернигов*². Це стосується також і похідних від них утворень. Назви областей України в офіційних текстах болгарською мовою звучать як-от *Днепрпетровска, Ивано-Франковска, Киевска, Лвовска, Ровненска, Черновицка* та ін.; назву однієї з вулиць міста Луцька передано назвою „*Киевски майдан*“, назви установ міста Львова та Львівської області – назвами *Лвовско градско управление на правосъдието* та *Николаевски РС ГУ ДМС на Лвовска област*. В окремих документах болгарською мовою ми виявили також назви *Лвовска област* та *град Львов*, котрі явно порушують існуючу традицію. Кваліфікувати таке написання як орфографічні помилки, на нашу думку, не можливо. Ідеться про кілька незалежних один від одного тексти, завірени нотаріусами з різних болгарських міст. Крім того, сама «російськість» експонування

¹ Див.: <https://bg.wikipedia.org/wiki/Україна>

² Зауважимо принагідно, що подібне можна спостерігати й на сторінці „Україна“ польської Вікіпедії (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Ukraina>): *Winnica, Makiejewka*. На географічній карті, що є ілюстрацією до згаданої сторінки, назву найбільшої ріки України поляки подають у російському звучанні – *Dniepr*, а ось нову назву міста з колишньою назвою *Дніпропетровськ* – в українському: *Dnipro*. На сторінці „Україна“ чеської Вікіпедії (<https://cs.wikipedia.org/wiki/Ukrajina#M.C4.9Bsta>) „українськість“ звучання передано в назвах *Makijivka, Vinnycja, Černihiv*, „російськість“ – у назвах *Dněpropetrovsk, Krivoj Rog, Nikolajev*. На сторінці „Україна“ британської Вікіпедії (<https://en.wikipedia.org/wiki/Ukraine>) знаходимо українські назви *Chernihiv, Chernivci, Dnipropetrovsk, Lviv, Ivano-Frankivsk, Mykolaiv, Ternopil* та російську *Kiev*.

згаданого оніма наводить нас на думку про усвідомлення важливості передачі звучання питомих форм онімів засобами мови іншого народу.

Допомогти болгарам подолати спосіб сприйняття українських географічних назв та назв, похідних від них, через призму російської мови, можуть, на нашу думку, власні імена осіб. Специфічна фонорморфемна структура цієї категорії онімів впливає на усвідомлення «нетожсамості» українського та російського, примушує мову-реципієнта створювати нові стратегії для їх передачі, а згодом застосовувати ці стратегії для відтворення решти власних назв.

У двадцятьох офіційних текстах болгарською мовою, що, зокрема, посвідчують юридичні факти (свідoctва про народження, свідoctва про шлюб, свідoctва про розлучення, різноманітні доручення) і послужили джерелами для нашого вивчення експонування українських онімів носіями болгарської мови, ми виявили кілька таких стратегій.

Звісно, найпоширенішим способом передачі власних імен українців в офіційних болгарських текстах все ще залишається так званий традиційний. Громадяни України виступають в актах компетентних органів державної влади Республіки Болгарії як-от: *Светлана Степановна Зенина* замість *Світлана Степанівна Зенина*, *Алла Николаевна Гордиенко* замість *Алла Миколайівна Гордиенко*, *Светлана Романовна Панко* замість *Світлана Романівна Панко* (можливо також *Панько*), *Наталия Анатолиевна Старова* замість *Наталия Анатолійівна Старова*, *Ирина Осиповна Павкевич* замість *Ірина Йосипівна Павкевич*, *Ярослава Евгеньевна Михайлова* замість *Ярослава Євгенівна* (чи *Євгенійівна*) *Михайлова*. Вважаємо, що сприяє існуванню цієї стратегії не стільки брак в Болгарії фахівців-україністів, скільки існування в паспорті громадянина України сторінки, що дублює україномовний запис певних даних записом російськомовним. Цей дубльований запис позначається, на нашу думку, і на відтворенні болгарською мовою назв географічних та назв, похідних від них.

Принагідно зазначимо, що одне з доступних нам доручень, завірене болгарським нотаріусом, було видане болгарськими громадянами на ім'я громадянина України *Hladun Mykhailo*, тобто на підставі закордонного паспорту особи, в якому обов'язковим є запис імені та прізвища засобами латинської графіки. Говорити про появу якоїсь нової тенденції в передачі українських онімів в офіційних болгарських текстах на підставі цього одинокого випадку буде завчасно, а ось наголошувати на фіксації подібного – необхідно.

Далі можемо говорити про намагання експонувати засобами болгарської мови української приналежності власних імен осіб. Про це свідчитимуть такі приклади

відтворення: *Диана Олександрівна Винниціка, Ольга Григорівна Бойко, Васил Іванович Романюк, Людмила Едуардівна Ангелова, Бабич Ирина Юриївна, Анастасова Юлія Григорівна.*

У відтворенні в болгарському тексті імені, по батькові та прізвища української громадянки як *Лариса Михайловна Загребельна* спостерігаємо поєднання так званої традиції – *Михайловна* замість *Михайлівна*, експонування національної приналежності – *Лариса Загребельна*, а не *Загребельная*, максимальну точність у передачі звучання – *Загребельна*, а не відповідно до норм болгарського правопису *Загребелна*. У написанні українських імені та прізвища *Анатолій Стукановський* як *Анатолій Стукановський* – експонування національної приналежності і максимальну точність у відтворенні звучання.

Передачу власних імен українки *Сушинської Ліліани Михайлівни* в офіційному тексті болгарською мовою як *Сушинска Михайлова Лилиана* можемо трактувати як таку, що відповідає прийнятим в Болгарії нормам фіксації імені, по батькові та прізвища, а відтак нівелює їхню українську приналежність.

Як бачимо, серед кількох стратегій відтворення українських власних назв у болгарських офіційних текстах, існує така, що дозволяє українському залишатися українським у міжнаціональних відносинах. Проте її неврегульованість (*Юриївна* чи *Юрійівна*, *Стукановський* чи *Стукановский*, *Панко* чи *Панько*) ставить перед болгарськими філологами-україністами, перекладачами завдання виробити чіткі та вмотивовані принципи передачі згаданих онімів в болгарській мові. Особливого значення це завдання набуває у зв'язку з розширенням меж українсько-болгарських контактів та їх фіксації в документах, що мають юридичну силу.

Інформація про авторів:

Оксана Лазор, старший викладач

Кафедра слов'янської філології

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, 79000, e-mail: oksanalazor@yandex.ru

Ольга Албул, доцент

Кафедра слов'янської філології

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, 79000, e-mail: albul.olga@gmail.com

СТАН ВИСВІТЛЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНІЙ БОЛГАРСЬКІЙ МОВІ З ОГЛЯДУ НА ЗАПОЗИЧЕННЯ

Ольга Сорока

Анотація: Статията представя заемките в лексикалния състав на българския език. Описва най-новите изследвания свързани с този въпрос, анализира се влиянието на новонавлезлите чужди думи и въобще лексикалния състав на българския език в най-новия му съвременен период.

Ключови думи: заемки, неологизми, интернационализми, съвременен български език.

Контакти болгарської мови з іншими мовами є одним з важливих чинників її розвитку. З найдавніших часів торговельні, економічні та культурні зв'язки, а також політичні перипетії сприяли проникненню в болгарську мову іншомовних слів. Процес поповнення мови чужомовними елементами не припинявся ніколи, мінялися лише мови-джерела, інтенсивність проникнення слів і масштаби цього явища.

Питання, пов'язані з функціонуванням чужомовної лексики, віддавна були об'єктом наукових зацікавлень. Однак, особливої активності дослідження запозиченої лексики набули в часи унормування болгарської мови та формування й становлення болгарської мовознавчої науки в кінці XIX століття. Відтоді й до сьогодні, тобто період з кінця XIX – до початку XXI століття в стосунку до іншомовних слів у болгарській мові можна *умовно* розділити на 3 великі періоди:

I. Кінець XIX – до 09.09.1944 – період боротьби проти іншомовних слів у болгарській літературній мові.

II. 09.09.1944 – 10.11.1989 – період інтернаціоналізації, активного оновлення болгарської мови за участю російської мови – офіційної мови Радянського союзу.

III. 10.11.1989 – до наших днів – період орієнтації на Європейський Союз і США – англоамериканізація болгарської мови.

В українському мовознавстві проблеми і питання, пов'язані із оновленням словникового запасу болгарської мови через запозичення, висвітлювались у монографії В. Т. Коломієць «Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період» (Коломієць 1973). Це дослідження присвячене лексичним змінам у слов'янських мовах, і є одним з перших досліджень з неології в слов'янському мовознавстві післявоєнного періоду, у якому представлено комплексний аналіз нової болгарської лексики, зокрема запозиченої, у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. Також зміни у лексиці болгарської мови, що позначені іншомовним впливом було розглянуто у праці А. Березовенко «Лексичні інновації»

(Березовенко 1998), яка є підсумком досліджень, які авторка провела у Болгарії у кінці 80-х років.

Уже в перші роки нового періоду, на початку 90-х років і аж до сьогодні у Болгарії з'явилося багато наукових праць, присвячених динаміці мовних змін, мовній ситуації, оновленню лексики за рахунок іншомовних слів. Науковці відразу відреагували на зміни у мові, що знаменували початок нового періоду. З кінця 1989 до 2016 рр. опубліковано цілу низку статей, наукових збірників і монографій, у яких порушено питання збагачення лексичного складу мови через запозичення, видано декілька словників неологізмів, які менш відомі в Україні, з огляду на це пропонуємо їхній короткий огляд у цій статті. Стаття не претендує на вичерпність і має на меті розглянути усі дослідження, а радше окреслити напрямки вивчення проблематики.

Аналіз лексики, запозиченої у новий період, переважно зосереджено у працях, присвячених проблемам тенденції до інтернаціоналізації словникового складу, неологізації, соціолінгвістичним аспектам та меншою мірою вона сама є об'єктом дослідження, хоча її вплив на розвиток болгарської мови та зміни у ній є беззаперечними. Динаміка та актуальні тенденції у сучасній болгарській лексичній системі та зміни у ній з огляду на запозичення стали центральними у дослідженнях Цв. Аврамової, Н. Алексієвої, Н. Антонова, Д. Благоєвої, В. Бонджолової, Т. Бояджієва, Г. Вальтера, В. Вачкова, К. Вачкової, М. Віденова, К. Гутшмідта, В. Зідарової, Л. Кірової, С. Колковської, Л. Крумової-Цветкової, В. Кювлієвої-Мішайкової, І. Лікоманової, М. Лілової, Р. Лютакової, Р. Марті, Вл. Мурдарова, І. Огієнко, П. Осенової, М. Парзулової, Х. Пантелєєвої, Е. Пернішкої, М. Попова, В. Радевої, С. Рідель, О. Сороки, М. Стаменова, Хр. Стаменова, Е. Стоянової, М. Чоролєєвої та інших.

Серед знакових монографій, присвячених розвитку болгарської лексики, слід відзначити колективну працю вчених Болгарської академії наук – «Българска лексикология» Т.1 (Българска 2013). Монографія є новою ґрунтовною працею у якій в хронологічному порядку описано традиційні та інноваційні питання болгарської лексичної системи, зокрема проблеми теорії та практики запозичення. Болгарські лексикологи, автори дослідження – Л. Крумова-Цветкова, Д. Благоєва, С. Колковска, Е. Пернишка, М. Божілова представили свою концепцію формування та розвитку болгарської лексичної системи в ретроспективі. Друга частина першого тому монографії, автори – Д. Благоєва, С. Колковска, присвячена динаміці та інноваційним процесам у болгарській лексиці кінця XX початку XXI століття. Серед аналізованих питань у підрозділі присвяченому інноваціям, розглянуто способи оновлення лексики у болгарській мові кінця XX – початку XXI століття. Зокрема, багато уваги автори приділили тенденції до інтернаціоналізації, подали типологію нових інтернаціоналізмів, їх розподіл за сферами функціонування, питання адаптації та інтеграції

цих слів у сучасній болгарській мові. Ця праця з одного боку дає узагальнення та підбиває підсумки розвитку болгарського лексикону з огляду на запозичення в минулому і сьогодні, з іншого, дає можливість знайти та виокремити недосліджені аспекти або малодосліджені проблемні питання лексикології.

Щодо окремих ключових питань розвитку лексики, з огляду на запозичення, то їх в болгаристиці нового періоду проаналізовано в численних мовознавчих розвідках болгарських та іноземних учених. Зокрема це статті відомого болгарського лексиколога Т. Бояджієва про мовну ситуацію в Болгарії в минулому та сучасну європейську мовну політику (Бояджієв 2008а: 5-20). На думку автора, важливий вплив на мовну поведінку мають зміни в публічній і приватній комунікації та змішування стилістичних кордонів, послаблення автоцензури та самоконтролю мовців у стосунку до власного мовлення, наявність у політичному дискурсі двох протилежних тенденцій: *до вульгаризації*, що виявляється у використанні жаргону та просторіччя в публічній сфері, та *до евфемізації* – використання гарних слів для «замасковування» негативних явищ, популізму. До цих чинників належить і швидке стихійне надходження в мову великої кількості іншомовних слів, переважно англійських, що посилює європеїзацію, інтернаціоналізацію та інтелектуалізацію болгарської мови (Бояджієв 2008а: 15). Т. Бояджієв наголошує на тому, що і пересічні болгари, і деякі мовознавців висловлюють занепокоєння щодо засмічення болгарської мови англіцизмами. Сам автор називає певні позитивні моменти впливу англійської мови на болгарську, але водночас стверджує, що американізація духовного життя малих народів може нести загрозу їхній ідентичності та самозбереженню.

Дослідження останніх десятиліть і спостереження відомих лінгвістів, показують, що у новий період змінилося не лише основне джерело запозичення, яким є англійська мова, зазнали змін і джерела слово- і мовотворення. Нині активну участь і роль у мовотворчих процесах відіграють медії, журналісти, які змістили домінанту у цих процесах на публіцистичний стиль. Сьогодні, базою для мовознавчих наукових студій є переважно мова друкованої та електронної преси, інтернету, а також публічна комунікація і розмовна мова, яка доволі активно переміщується у віртуальний простір, на який неабиякий вплив має англійська мова. Статус запозичення з точки зору літературної та розмовної мови у слов'янських мовах став об'єктом наукового зацікавлення І. Лікоманової (Лікоманова 2003). Дослідниця зауважила, що розмивання кордонів між літературною і розмовною мовою залежить від характеру спілкування, і наголосила на ролі слов'янсько-англійської мовної інтерференції на сучасному етапі розвитку болгарської мови. З'явилося чимало студій, присвячених мові преси та інтернет-спілкуванню та англомовному впливові на них. Серед найцікавіших – монографія Л. Кірової, присвячена мові нового покоління комп'ютерних

спеціалістів, геймерів і молоді загалом та формуванню комп'ютерного жаргону (Кирова 2010).

Типологію нової лексики іншомовного походження проаналізовано у статті Д. Благоевої. Авторка здійснила класифікацію на основі таких ознак як тип денотації, мова-джерело та ступені адаптації в системі болгарської мови (Благоева 2013). Причини лавиноподібного надходження запозичень і доцільність їх використання в мові у світлі найновіших соціолінгвістичних тенденцій розглянув відомий болгарський соціолінгвіст академік М. Віденов (Виденов 1994). Одними з найважливіших питань функціонування іншомовних запозичень – це проблеми вжитку, правопису таких слів постійно перебувають у колі інтересів лексиколога В. Радевої (Радева 2006), автора і головного редактора Офіційного орфографічного словника сучасної болгарської мови В. Мурдарова (Мурдаров 2008; Мурдаров 2011; ОПРБЕ 2012;). Великих зусиль учений доклав для створення діалогу між ученими-лінгвістами та глядачами/слухачами/читачами. Він є автором передачі «Българска реч» на телебаченні БНТ, основа якої роз'яснення та тлумачення мовних правил. Важливі питання правопису слів іншомовного походження в перебувають в полі зору Цв. Аврамової та П.Осенової (Аврамова 2005) та ін.

Аналізуючи нові запозичені слова в болгарській лексиці нового періоду, лінгвісти зверталися й до проблеми адаптації одиниць іншомовного походження. Низку статей болгарські автори присвятили проблемі визначення терміна *адаптація*, оскільки він відсутній у болгарських лінгвістичних словниках та довідниках, а також дослідженню цього явища у болгарській мові в порівнянні з іншими мовами. Це розвідки Р. Лютакової (Лютакова 1997), В. Кювлієва-Мишайкова (Кювлієва-Мишайкова 1997). Визначення зроблені цими авторами стали теоретичною базою для дефініції терміна та використовуються у дослідженнях болгарських науковців. Актуальну проблему теорії запозичення порушила у своєму дослідженні Цв. Аврамова, вона поставила питання про межу між адаптацією та словотвором (Аврамова 2009). Її дослідження здійснене на основі існуючих у слов'янському мовознавстві дефініцій терміна *адаптація*. Вчена доходить до висновку, що у слов'янському мовознавстві немає чіткого визначення цього терміна, а його роз'яснення та уточнення могли б стати запорукою подальших, більш якісних лінгвістичних досліджень у цьому напрямі. Певні зауваги до дефініції багатозначного терміна *адаптація* висунула дослідниця М. Попова. Вона запропонувала відкоригувати та звузити його дефініцію та ввела термін *інтеграція*, що позначає участь іншомовного слова в дериваційному гнізді, участь у вторинній лексичній номінації та одночасну участь у словотворчих і лексичних номінаційних процесах (Попова 2003).

Цілу низку статей вчені присвятили адаптації на різних мовних рівнях. Німецький учений Р. Марті досліджував проблему «звукової відчуженості» запозичень у болгарській мові. На основі значного лексичного матеріалу мовознавець показав специфічні «чужі» звукові сполучення з німецької мови в болгарських запозиченнях (Марті 2005). Освоєння англіцизмів на граматичному рівні проаналізували В. Вачков (Вачков 1997), Лютакова (Лютакова 1997), адаптацію економічних термінів розглядала С. Колковська (Колковська 2006), М. Лілова, яка звернула увагу на взаємозалежність змін у запозичених словах на фонетичному та морфологічному рівнях, та багато уваги приділила семантичним і формальним показникам, від яких залежить зарахування запозичення до певного роду (Лілова 2002).

Найґрунтовнішим сучасним дослідженням, присвяченим запозиченням, є монографія М. Стаменова «Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура» (Стаменов). Праця написана на основі багатого лексичного матеріалу, це багатоаспектне комплексне дослідження турцизмів – кількісно найбільшої групи іншомовної лексики в болгарській мові. Аналізуючи турецький лексичний спадок у болгарській мові, учений звернув увагу на характерне для сучасної болгарської мови явище – відродження турцизмів. Реактуалізацію турцизмів у сучасній болгарській мові він трактує як результат вираження негативних емоцій у період, коли в мові суттєве місце займає мова ненависті, агресії, а також вважає, що цей процес є частиною культурного спаду чи занепаду нації (Стаменов 2011).

Особливо численними в новітній період є дослідження, пов'язані з інтернаціоналізацією мови загалом і впливом цієї тенденції на окремих мовних рівнях. Загальні теоретичні питання мовних тенденцій, і зокрема тенденції до інтернаціоналізації на сучасному етапі досліджував німецький дослідник К. Гутшмідт, також автор зупинився конкретно на результатах і перспективах тенденції до інтернаціоналізації в кількох слов'янських мовах, зокрема в болгарській, зазначаючи, що на сучасному етапі розвитку слов'янських літературних мов ця тенденція реалізується на всіх мовних рівнях, до того ж центральне місце відводиться лексиці та синтаксису (Гутшмідт 1999).

Інтернаціоналізаційні процеси в болгарській мові кінця XX століття стали предметом дослідження К. Вачкової, яка окреслила чужомовні впливи кінця XX століття на різних мовних рівнях і наголосила на їх інтернаціоналізаційному характері, а також порушила питання оновлення дефініції інтернаціоналізму (Вачкова 1999). Деякі проблемні термінологічні аспекти визначень інтернаціоналізму та інтернаціоналізації на сучасному етапі описала та проаналізувала М. Попова (Попова 2006). Інтернаціоналізми англійського

походження у болгарській мові новітнього періоду стали об'єктом аналізу М. Парзулової (Парзулова 1999).

Однією з актуальних мовознавчих проблем останніх десятиліть є дослідження неологізмів сучасної болгарської мови, значну частину яких становлять запозичення. Це статті, студії, монографії, словники. Серед названих чільне місце має праця М. Парзулової «Неологизми в съвременния български език» (Парзулова 2001), окреме місце у ній відведено новозапозиченням. Кількісне оновлення низки концептосфер, що є віддзеркаленням сучасного суспільного життя, в межах огляду нового лексичного матеріалу продемонструвала Е. Пернішка. Таке дослідження, на думку вченої, має насамперед соціолінгвістичне та лінгвокультурне значення, адже показує життя, мислення та ставлення сучасного болгарина до навколишнього світу (Пернишка 2010).

Важливі недосліджені питання, пов'язані зі створенням кальок і їхніми джерелами, порушено у монографії Д. Благоевої «Аспекти на калкирането в най-новия период от развитието на българския език», авторка подала класифікацію кальок, описала нові кальки та напівкальки в сучасній болгарській мові, а у кінці монографії розмістила словник «Речник на най-новите калки в българския език» (Благоева).

Динаміку нових лексичних значень, семантичні неологізми, нові метафоричні та метонімічні значення іменників в найновіший період розвитку болгарської мови проаналізовано у розвідках М. Лілової (Лилова 2003), С. Колковської (Колковска 2012).

Поряд з найновішими теоретичними дослідженнями різних аспектів чужомовного впливу на болгарську мову нового періоду у Болгарії з'явилася ціла низка словників, у яких було зафіксовано чимало найновішої запозиченої лексики. З 1994 до 2016 року у Болгарії вийшло п'ять словників неологізмів, три з яких: «Речник нови и най-нови думи в българския език», 1994, Н. Антонова, «Речник на новите думи в съвременния български език», 1999, В. Бонджолової і А. Петкової, «Неологичен речник», 2003, В. Бонджолової містять нові слова, що проникли в болгарську мову, і були відібрані методом суцільної вибірки з великої кількості текстів, преси та електронних видань. Два інші, авторами яких є колектив вчених БАН у складі Д. Благоевої, С. Колковської, Е. Пернішкої, «Речник на новите думи и значения в българския език» 2001 та «Речник на новите думи в българския език (от края на XX и началото на XXI в.)» стали новим етапом у створенні словників неологізмів, оскільки були розроблені в Інституті болгарської мови при БАН на основі величезного корпусу та електронної програми з відбору неологізмів.

Важливими закордонними лексикографічними працями такого типу є «Dictionary of European Anglicisms» – дванадцятимовне видання, авторським колективом якого є вчені з країн ЕС, а болгарську частину уклала відомий мовознавець Н. Алексієва.

Словник дає чимало інформації про вплив англійської на мови ЄС на сучасному етапі і є корисним довідником для дослідників. А також «Болгарсько-український словник нової європейської лексики (кінець XX – початок XXI ст.)», що вийшов у 2015 році в Україні, робота авторського колективу на чолі з Е. Стояною. У словнику описано та подано українські відповідники найновіших англонеологізмів слів, що стали невід’ємною частиною лексикону цих двох слов’янських мов.

Отже, запозичення продовжує бути одним із лідерів поповнення і оновлення лексичного складу болгарської мови, що відображено у найновіших лексикографічних джерелах. Тема іншомовних впливів та запозичених слів у лексичному складі сучасної болгарської мови продовжує бути актуальною та цікавою для дослідників. Свідченням цього є велика кількість розвідок болгарських та закордонних учених, присвячених різним аспектам цієї проблематики.

Библиография:

Аврамова 2009: Аврамова, Цв. Адаптация и деривация (върху материал от българския и чешкия език). – В: Словообразуване и лексикология. Доклади от Десетата международна конференция на Комисията по славянско словообразуване при Международния комитет на славистите, София, 1 – 6 октомври 2007 г. В. Радева, Цв. Аврамова, Ю. Балтова (съст.) София, Унив. издат. „Св. Климент Охридски“, 2009.

Аврамова 2005: Аврамова, Цв., Осенова, П. Отново по въпроса за границата между сложна дума и словосъчетание (върху материала от най-новата българска лексика) – В: *Littera Scripta Manet* : сб. в чест на 65-годишнината на проф. Василя Радева / съст. Юлияна Стоянова [и др.]. София, Унив. изд-во “Св. Климент Охридски”, 2005.

Березовенко 1998: Березовенко, А. В. Лексичні інновації (на матеріалі болгарської мови 80-х років). Київ, 1998.

Благоева 2005: Благоева, Д. Аспекти на калкирането в най-новия период от развитието на българския език. С., 2005.

Благоева 2013: Благоева, Д. Типология на новата лексика от чужд произход в българския език. В: Български език и литература, година LV, кн. 6, 2013.

Бояджиев 2008 а: Бояджиев, Т. Езикова ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика. – В: Български език. София, 2008, Год. 55, Кн. 2.

Бояджиев 2008 б: Бояджиев, Т. Езикова ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика [продължение от кн. 2/2008]. – В: Български език. София, 2008, Год. 55, Кн. 3.

Вачков 1997: Вачков, В. Формални модели на родова адаптация на субстантивните заемки от английския в българския и в чешкия език. – В: Съпоставително езикознание. М., 1997, Т. 22., № 2.

Вачкова 1999: Вачкова, К. Интернационализационни процеси в българския език от края на XX век. – В: *Internacionalizácijska v súčasných slovanských jazykoch* : za a proti [editor Jan Bosák]. Bratislava, Veda Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1999.

Виденев 1994: Виденов, М. Практическа социолингвистика: отговори на актуални езикови въпроси. София, 1994.

Гутшмидт 1999: Гутшмидт, К. Тенденция интернационализации в современных славянских литературных языках – отражения поверхностные и глубинные. – В: *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti*; [editor Jan Bosák.]. Bratislava: Veda Vydavateľ'stvo slovenskej akademie vied, 1999, 9–17.

Кирова 2010: Кирова, Л. Езикът на BG инфо поколението. София, 2010.

Колковска 2012: Колковска, С. Нови метафорични и метонимични значения в българския език, възникнали при съществителни имена. – В: *Български език*. 2012, 4.

Колковска 2006: Колковска, С. Тенденциите към интернационализация и национализация в новата българска икономическа терминология. – В: *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация: сб. от Научна конф., посветена на 125-годишнината от рождението на акад. Ст. Младенов*. – София, 2006.

Коломієць 1973: Коломієць, В.Т. Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період. Київ, 1973.

Крумова-Цветкова 2013: Крумова-Цветкова, Л., Благоева, Д., Колковска, С., Пернишка, Е., Божилова, М. Българска лексикология и фразеология. Т. 1 Българска лексикология. София, 2013.

Кювлиева-Мишайкова 1997: Кювлиева-Мишайкова, В. Морфологична адаптация на заемки от международна културна лексика в българския и словашкия език. – В: *Общност и многообразие на славянските езици. Академично славистично дружество. Сб. в чест на проф. И. Леков*. София, 1997.

Ликоманова 2003: Ликоманова, И. Статус заимствований в славянских языках с точки зрения стандартности и разговорности. – В: *Wiener Slawistischer Almanach*. München, 2003, В. 52.

Лилова 2002: Лилова, М. Фонетична и морфологична адаптация на новата лексика от западноевропейските езици в съвременния български книжовен език – В: *Българска реч*. София, 2002.

Лилова 2003: Лилова, М. Семантична деривация чрез разширяване и стесняване на значението – В: *Българска език*. София, 2003.

Лютакова 1997: Лютакова, Р. Морфологична адаптация на английските заемки в българския и румънския език. – В: *Съпоставително езикознание*. София, 1997, Кн. 2.

Марти 2005: Марти, Р. „Звукова чуждост“ на заемките в българския език. – В: *Littera Scripta Manet*: сб. в чест на 65-годишнината на проф. Васила Радева / съст. Юлияна Стоянова [и др.]. София, Унив. изд-во „Св. Климент Охридски“, 2005.

Мурдаров 2008: Мурдаров, В. Граматически колебания при заетите чужди думи – В: *Български език*. София, 2008, 55, Кн. 3.

Мурдаров 2011: Мурдаров, В. За правопис на един вид сложни думи – В: *Български език*. София, 2011.

Парзулова 2003: Парзулова, М. Интернационализмите в българския език в периода на демократичните промени. *Internacionalizmy v nové slovní zásobě: sborník příspěvků z konference (Praha, 16–18 června 2003)*. Praha, 2003.

Парзулова 2001: Парзулова, М. Неологизмите в съвременния български език. Бургас, Димант, 2001.

Пернишка 2010: Пернишка, Е. Новата лексика в българския език – огледало на обществения живот. – В: *Български език и литература*. 2010, 3.

Попова 2003: Попова М. Термини “адаптация” и “интеграция” при интернационалните заемки. – В: *Internacionalizmy v nové slovní zásobě: sborník příspěvků z conference* (Praha, 16–18. Června 2003), Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 2003.

Попова 2006: Попова, М. Терминологични проблеми на глобализацията в българския език. – В: *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация* / научна конф., посветена на 125-годишнината от рождението на акад. Стефан Младенов (София, 28–29 юни 2005): доклади. София, 2006.

Радева 2006: Радева, В. Към въпроса за заетите думи и тяхна употреба. – В: *Българска реч* XII, №2-3

Стаменов 2011: Стаменов М. Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура. София, 2011.

Словници:

БУРНЕЛ 2015: Българско-украински речник на новата европейска лексика (краят на XX – първите десетилетия на XXI). [Стоянова Е. и авт. кол.]. Киев, 2015.

НР 2003: Неологичен речник. [Бонджолова В.]. Велико Търново, 2003.

ОПРБЕ 2012: Официален правописен речник на българския език, Българска академия на науките ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“, София, 2012.

РННДБЕ 1994: Речник нови и най-нови думи в българския език. [Антонов Н.]. София, 1994.

РНДБЕ 2010: Речник на новите думи в българския език. [Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска]. София, 2010.

РНДЗБЕ 2001: Речник на новите думи и значения в българския език. [Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска]. София, 2001.

РНДСБЕ 1999: Речник на новите думи в съвременния български език. [В. Бонджолова, А. Петкова]. Велико Търново, 1999.

DEA 2002: *Dictionary of European Anglicisms* / ed. by M. Görlach. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 352 с.

Информация про автора: Ольга Сорока – головний асистент, лектор з української мови, Кафедра слов'янського мовознавства, Софійський університет імені Святого Климента Охридського.

E-mail: solha@i.ua

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЕН МОДЕЛ С ФОРМАНТ -АК/-ЯК В УКРАИНСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Анита Йорданова

Annotation: The article deals with the problem of word formation. It concerns the model with suffix **-ак/-як** in the process of derivation in the Ukrainian and Bulgarian language. The aim of the analysis is to find out the differences in the meaning of the given suffix and to trace its specificity in both word formation systems compared.

Keywords: word formation, suffix **-ак/-як**, Ukrainian, Bulgarian, specificity.

Онагледяването на различията на словообразователните системи в украинския и българския език предполага едно ново разбиране за модела като класификационна единица. Отправната точка за съпоставката е твърдение на В. Радева, че „(о)формянето на несловообразователни двойки, които семантично изразяват отношения, аналогични на мотивационните, дава възможност за структуриране на модели, които да служат за база при съпоставителните изследвания“ (Радева 2009: 39).

В труда си „Съвременен украински книжовен език. Морфология. Словообразуване. Морфологногия“ В. Горпинич (Горпинич 1999: 106) обръща внимание на понятието модел. Той цитира Н. Янко-Триницка и М. Д. Степанова, които наблягат на структурата при *модела*. За модела авторът пише, че това е „образец, по който се конструира основата, и едновременно с това, по който тя вече е конструирана“ (Горпинич 1999: 106). В своя речник Л. Вакарлюк и С. Панцьо (Вакарлюк, Панцьо 2007) описват модела като абстрактна схема, на която са присъщи общи характеристики на произвеждащата основа и тъждественост на форманта. В настоящото разбиране моделът подпомага съпоставителното изследване при два близкородствени езика.

Словообразователният модел е конструкт, който подпомага класифицирането на съществителните нарицателни имена. Той включва производни думи, образувани с един и същ формант, и представя различни словообразователни значения на дериватите. Понятието словообразователен модел се използва с цел да се даде описание на производните думи, от друга перспектива, различна от предлаганата до момента по категории и типове.

Словообразователният модел с формант **-ак/-як** се наблюдава както в украинския, така и в българския език. Моделът е активен на синхронно ниво сред нарицателните съществителни имена. Диахронно образуваните названия не са част от

изследваната лексика. В украинския език се среща при названия със събирателно значение, названия на носители на признак, названия на места, названия за субективна оценка и агентивни съществителни имена.

Словообразователният модел с формант **-ак/-як** включва следните украински деривати: *бідняк* (от *бідний*), *голяк* (от *голий*), *худак* (от *худий*). Украинската производна дума *бідняк* е мотивирана от прилагателното име *бідний* и означава „този, който е беден“. В българския език се среща лексемата *бедняк* (а мотивацията е сходна – от *беден*). Посочените украински примери назовават носител на признак.

Производната украинска дума *бідняк* има няколко синонима, които са мотивирани от същото прилагателно и са образувани от основа и суфикс (като различия се наблюдават предимно по отношение на формантната структура). Синонимите в украинския език са взаимозаменяеми и са част от разговорната лексика: *бідак*, *бідняга*, *бідолаха*, *бідаха*, *бідака*, *бідага*. Последните три производни думи са двуродови (мъжки и женски род) и назовават лице, характеризирано по признак и пол. Посочените синоними представят многообразието и словообразователните възможности на украинския език. Те следват както модела с формант **-ак** в *бідак* (разликата с *бідняк* е в основата), така и модели с формант **-ага/-яга**, **-аха**, **-ака**. Образувани от същата или друга основа, те имат еднакво словообразователно значение и се характеризират със сходства в лексикалното значение. Предават снизходително, отчасти неодобрително отношение, вид роптание. Посочените производни думи се отнасят към названията за субективна оценка.

В българския език думата *бедняк* произлиза от качествено прилагателно име *беден*. Приписва се признак на лицето, характерен за прилагателното. Според настоящото разбиране гласен звук от основата е изпаднал, т.е. словообразователната основа е представена от формата **бедн-**, а формантът **-як** се добавя непосредствено след нея. Друго разпространено виждане е, че словообразователната основа се свързва с форманта **-няк** (след отпадане на суфикс **-ен** от основата). То не се приема, защото следва да се разграничи морфемната (радикса) от словообразователната структура на деривата. Невинаги е налице съвпадане между двете. Като доказателство в полза на твърдението, че производна дума има съгласен звук **-н-** в основата са производните *бедност*, *беднота*, *бедняк*, при които звукът също е налице.

В украинската научна традиция има сходна интерпретацията, като отговорът на въпроса за словообразователната граница е по-категоричен. И в двата езика производната дума има основа **бедн-** и формант **-як/-ак**, т.е. следва един и същ словообразователен модел. От гледна точка на лексикалната семантика на мотивираната дума

също се наблюдава припокриване на значението в двата езика. Вероятността при употребата да се срещнат съществени отлики е малка.

Производната украинска дума *голяк* (бълг. „голтак“) е образувана по същия модел, както и мотивираната *бідняк*. Лексемата е мотивирана от качествено прилагателно име *голий*. Приписан е признак на лицето. В украинския тълковен речник думата е представена като „(л)юдина без одягу“ (АТС т. 2: 120). Има разговорен характер (както и посочените по-горе примери). В украинския език двете думи *голяк* и *бідняк* са контекстуални синоними.

Българската дума *голтак* назовава много беден човек, синоним е на *бедняк*, „сиромаш човек“. В българския език дериватът се образува от основата от прилагателното *гол* и форманта *-ак*, но в синхронен план разширението на основата трудно може да се установи. В българския език *голтак* се употребява, за да придаде негативно и пренебрежително отношение на говорещия. Украинската дума по същия модел има сходна лексикална употреба и значение. Двете думи се отнасят към една и съща словообразователна категория.

Украинският дериват *худак* е лексикален синоним на *бідняк*. Тя е мотивирана от прилагателното *худий*. От същата основа са и думите *худоба* и *худина*, които са образувани по други модели. Лексикалната семантика, внесена от словообразователната основа, представя „слаб човек“, „недохранен“, „с деликатно телосложение“, „немоощен, човек“. Синоним е на *бідняк* и *бідака* и някои от по-горе изброените деривати. Назовава носител на признак. В някои речници присъства като диалектна дума, в други – като книжовна дума със силно разговорен характер. Среща се и вариантът *худяк* като дублетна форма. Производната дума с мекост на основата има и допълнително лексикално значение – тя не просто назовава „слаб човек“, а „(д)уже худа людина“ (АТС т. 11: 171), т.е. „много слаб човек“. Дериватът се употребява още и за недохранени животни – много слабо животно, но като събирателно понятие, а не като носител на признак. В българския език няма дериват по модела.

Производна украинска дума, назоваваща носител на признак, е и *земняк* (бълг. „картоф“). Налична е в речника на Гринченко, както и в редица литературни произведения. Произвеждащата основа е от прилагателното *земний*.

Производните от категорията носител на признак в многотомната граматика на съвременния украински език (Макивчук 1979) са разделени на следните групи: лица, животни, растения, предмети от неживата природа и руди. Към първата група производни са приведени следните примери: *новак*, *сліпак*, *чужак*, *здоров'як*, *мертвяк*, *середняк*, *смугляк*, *весельчак*, *смільчак*. Към групата на животните се отнасят названия като *гончак*, *дончак*, *світляк* и *хижак*. Неголям брой са растения, образувани по модела: *житняк*, *копитняк*,

чистяк. Група производни са обединени като част от неживата природа. Такива са *жовтняк*, *кисляк*, *кругляк*, *мідяк*, *мокрят*, *синяк*. Към рудите граматиката привежда само два примера – *залізняк* и *плитняк*. Според нашето разбиране за модела последните две са образувани с друг формант (както и *весельчак* и *смільчак*). В българския език не се срещат производни от групата на рудите, както и от тези на растенията. По отношение на предметите от неживата природа, споменатите по-горе украински примери нямат български съответствия по модела. Като цяло, названията от категорията носители на признак са значителен брой, ако се прибавят и съществителните от десубстантивни основи, свързани с националната принадлежност или местообитанието (Радева 2007: 123).

Със събирателно значение са производните украински думи *кістяк*, *дітвак*, *сливак*, *вишняк*, *сосняк*, *дубняк* (на български език съответстват ³скеле^т, ⁴дечурлиг^а, ⁵слива^к, ⁶вишна^к, ⁷борова горичка^а, ⁸дъба^к или място, обрасло с дъбове, ⁹дъбова гор^а). По-долу в изследването могат да се видят и българските примери по модела.

Сходства в двата езика се наблюдават при дериватите *берестняк* и *липняк*. При тях се следва моделът **-няк**³, но съответните им производни в българския *брестак* (или *бресталак* – за горичка от брястове) и *липак* са образувани по текущия словообразователен модел с формант на **-ак**. Те имат събирателно значение.

Производната украинска дума *кістяк*⁴ също се характеризира със събирателност. В българския език липсва дериват с посоченото словообразователно значение. Основата на украинската дума *кістяк* е *кість* ⁵кост^і. В битовата лексика се използва за назоваване на скелета на къща, сграда, обор, селскостопанска постройка и други.

Производната украинска дума *дітвак* има следната словообразователна структура: от съществителното *дітва* и формант **-ак** със събирателно значение ⁶дечурлиг^а. В украинския език производната дума има само единствено число и е от мъжки род. Лексикален синоним е дериватът *дітвора* (по друг модел).

Срещат се още деривати със събирателно значение като *сливак* (с произвеждаща основа от *слива* или *сливка*), *вишняк* (произвеждащата дума е *вишня*), *сосняк* (от *сосна*). Всички те назовават място, обрасло с назованата растителност. В българския език подобни са *сливак* (от *слива*), *вишняк* (от *вишня*; в диалектите се среща и лексемата *вишняк*),

³ В академичната граматика на украинския език (Макивчук 1979) формантите *-як* и *-няк* са представени в обща разновидност.

⁴ „З. чого та з означ., перен. Те, що є основою, опорою чого-небудь. Зникали в дворах сани з майном, кухні, спеціальні підрозділи й окремі особи — зв'язкові, старшини, командири, але кістяк колони — піхота — лишився на місці (Іван Багмут, Опов., 1959, 68)“, т.е. следното лексикално значение „З. какво и определение, прен. Нещо, което е основа, опора на друго нещо. Изникнаха на двора помещения с принадлежности, кухни, специализирани подразделения и отделни личности — связочники, старшините, командири, но опората на колоната — пехотата — оставаше на мястото си (Іван Багмут, Разкази, 1959, 68)“ (АТС 4: 170)

дъбак, липак (за разлика от липняк и дубняк⁵). За последните две в украинския език се срещат лексикалните дублети липник и дубник.⁶

В българския език със събирателно значение⁷ се срещат и производните *клонак*, *листак*, *вършинак*⁸, *коренак*, където мотивиращата дума е съществително име и назовава растение или части от него. На посочените производни думи в украинския език отговарят лексемите *галуззя*, *листва* и *листя*, -, *коріння*. При словообразователния модел с формант **-ак/-як** се срещат произвеждащи основи от названия на растения или части от растения, които са характерни само за един от изследваните езици. Наблюдават се и случаи, при които липсва съответна лексема в един от езиците. На българската мотивирана дума *букак*, например, отговарят украинските словосъчетания *буковий ліс* и *ліс буку*.

Производната *коренак* (за разлика от универбата *кореняк*⁹) е мотивирана от думата *корен*, която чрез основата си назовава „(п)одземна част на растение, с която се крепи в почвата и смуче хранителни сокове от нея“ (РБЕ). Назовава се носител на признак.

Редица примери за производни думи със събирателно значение в българския език в изследваната лексика се срещат и в традиционния бит. С тях се назовават еднородни предмети в едно цяло. Освен изброените по-горе примери в българския език се срещат със същото значение и от словообразователна основа на растение (дървета или храсти) следните примери *габрак* (от габър с изпадане на гласна от произвеждащата основа – за място, в гората, където са израснали множество дървета от вида, или за назоваване на множество габрови дървета; възможни са две интерпретации в значението, като в настоящия анализ е възприета втората – за куп от множество), *камънак*¹⁰ (купчина от камъни¹¹; от основата на думата **камъни**, т.е. от основата за множествено число, и формант **-ак**), *ягодак*¹²

⁵ Или *дубля* – събирателно за дъбови дръвчета;

⁶ Словообразователна основа **лип-**, **дуб-** и формант **-ник**. Моделът се среща със същото словообразователно значение, както при събирателните на **-ак/-як**.

В българския език производната дума *дъбак* е с мотивираща основа от непроизводната дума *дъб*. Разликата между двата езика при посочения словообразователен модел е исторически обусловена, според рефлекс на гласния звук от основата. Не се приема за словообразователна отлика.

⁷ Срещат се и по други модели производни със събирателно значение за назоваване на еднородни предмети в цяло, лица и предмети в български език.

За съпоставка за назоваване на единични названия за мъжко животно в украинския език се използват дериватите *гусак*, *лошак*, а за хора – *дітвак* (от *дітв́а*).

⁸ Назовава купчина от тънки отсечени, но неокастрини клони, синоним на *вършина*. Среща се в разговорната реч на село и като място, обрасло с храсти, които изглеждат сякаш скупчени. И в двата случая се употребява, за да назове купчина от тънки клони. Дериватът *вършина* произлиза от мотивиращата дума *врѣх*. С производната се назовава връх на дърво. При производната *вършинак* мотивираща лексема е *вършина*. Като се следва модел с формант **-ак**, се образува нова дума, която назовава купчина от еднородни предмети, в случая – от клони, дървета или храсти.

⁹ Мотивираната дума *кореняк* означава „коренен жител, жител на селѫ. Украинското съответствие е *старожил* или *старожитєць*. Последните две по начин на образуване са композити (с две основи и сложен признак). Те не представят посочения модел. А при производната дума *земляк* се следва настоящия модел.

¹⁰ В диалектите се среща и *камъняк*.

¹¹ Виж РБЕ.

¹² За съпоставка може да се разгледа и друга производна, назоваваща място, която наподобява *ягодак*. Такава е *ягодарник*. При последната словообразователната основа е десубстантивна – *ягодар*, и формантът е **-ник**.

(за местенце, изобилстващо от ягоди; но според лексикалното значение може да се срещне и като събирателно съществително име, назоваващо множество ягоди на едно място; но тук е възприето като част от *nomina loci*), *трънак* (произвеждаща основа от лексемата *трън* и формант по изследвания модел), *брезак* (с произвеждаща основа от думата *бреза* и формант **-ак**), *малинак* (с произвеждаща основа от думата *малина* и формант **-ак**), *къпинак* (с произвеждаща основа от думата *къпина* и формант **-ак**; след отстраняване на окончанието се образува дума с помощта на посочения формант). На Българските лексеми със събирателно значение имат еднословни украински съответствия. При първата лексема *габрак* в украинския език липсва съответна такава, която да назовава множество от габърви дръвчета. Среща се украинската непроизводна *граб* за означаване на габър, но тя няма събирателно значение.

При втората българска лексема – *камънак* – се наблюдават съответствията *каміння*, *каміняччя*¹³, *камінюччя*, т.е. в украинския език се срещат съответствия, но те не са образувани по модела с формант **-ак/-як**, а по други по-популярни модели, които предават събирателността чрез формата си. За третата дума (*ягодак*) в украинския език се срещат *полуничник* и *полунішник*. Те имат следното лексикално значение – ‘земна площ, засадена с ягоди’. На пръв поглед двете производни съответстват на българската лексема. В посочения случай те не отговарят на условието, основата на думата да назовава диворастящи растения. В този смисъл по-скоро съответстват на *ягодарник* и много рядко – на *ягодак*. С мотивираните *полуничник* и *полунішник* се назовава място, където се отглеждат култивирани ягоди. Дериватите и в двата езика са от различна основа и по различни модели. В украинския език се среща и друга дума за *ягода* – *суниця*, от чиято основа се образува украинската производна *суничник*. По отношение на лексикалното ѝ значение се наблюдава припокриване с *полуничник*, като при *суничник* се наблюдава и допълнително значение – ‘отделно коренище от ягода’. Според обекта на назоваване последната производна може да се отнесе към редицата от синоними, но с изричното уточнение, че не е точно и пълно съответствие на българската мотивирана дума *ягодак*.

При следващата от посочените по-горе български производни (*трънак*) се среща украинската *шипшина*. Тя е мотивирана от основа на прилагателните *шипшинний* или *шипшиновий*, които са синоними. От гледна точка на модела не се наблюдават съответствия в двата езика.

При петата производна – *брезак* – се срещат украинските съответствия *березняк* или *березина* за назоваване на брезова горичка. Първата от двете украински лексеми

Следва се друг модел в рамките на един и същ словообразователен начин.

¹³ Ако се проследи в диахрония, се установява, че на определен етап и в двата езика се наблюдава формант **-ак/-як**.

следва модела. Образувана е от произвеждаща дума, назоваваща вид дърво, и е добавен формант **-ак/-як**. При втората се наблюдава следването на друг модел. Тя има и друго лексикално значение. Назовава едно единствено дърво от вида.

При *малинак* (според Гринченко има лексикално значение 'малинов соф') се открива украинската форма *малиняк*. В речника на Гринченко думата е с мекост на основата, но с друго лексикално значение – 'малинов соф'. В крайна сметка със събирателно значение за назоваване на множество от малинови храсти украинско съответствие липсва. За разлика от *малинак*, в украинския език се среща лексемата *ожина* за *къпина* и *ожинник* за *къпинак*. Тълковният речник на украинския език дава примери за диворастящи къпинови храсти на едно място (АТС). Като обобщение на казаното дотук, може да се заключи, че формант **-як** се свързва с произвеждащи основи, назоваващи дървета, храсти, градини, видове растителност, както и струпване на хора и предмети.

При производните български думи *копривак*, *бъзак*, *хресталак*, *листак*, *буренак*, *черешак*, *крушак*, *шумак* се наблюдава същият модел. В украинския език по значение и назован обект, без да са събирателни, се срещат примерите: *кропива*, *бузина*, *кущ*, *листва/листя*, *бур'ян*, *черешня*, *груша*, *шумлина* (последното – само диалектно). От изброените само *груша* – във формата *грушия* – има събирателно значение, останалите се употребяват като единични названия. Същото словообразователно значение имат българските примери *търнак* (*трънак*), *буренак*, *черешак*, *крушак*, *шумак*.

Украинската лексема *гусак* е образувана по същия модел на **-ак/-як** и в превод на български език означава *гъсок*. В конкретния случай с производната *гусак* се назовава мъжкото животно от вида. Тя е мутационна структура и в двата езика, която може да се причисли към категорията на названията за единичност и събирателност. Според една от интерпретациите, на украинската дума *гуска* може да се гледа като на произвеждаща основа за мотивираната дума *гусак*¹⁴. Но също може да се приеме, че произвеждащата дума *гусак* може да бъде основа – естествено след отстраняване на суфикса за мъжки род – на съществително име, назоваващо същество от женски пол, т.е. *гуска*. Вероятно става дума за двупосочна мотивация. В българския език случаят с посоката на мотивираност е аналогичен, с тази разлика, че при мъжколичното съществително име се следва друг словообразователен модел¹⁵ – *гъсок* – от основата **гъс-** и форманта **-ок**.

Производната дума *лошак* от украинското съществително име *лоша* назовава малко животно, в случая 'конче, жребче'. Украинската производна следва модела и назовава умалително, т.е. насочва към друго словообразователно значение, присъщо на

¹⁴ Или *гусак* от *гуси*.

¹⁵ Словообразователният модел е съвкупност от словообразователни типове със сходен формант; обединява различни словообразователни значения, но има обща структура.

названията за субективна оценка, и по-конкретно – към деминутивните съществителни имена. В българския език не се среща подобно словообразователно значение на модела с формант **-ак/-як**.

Освен за приписване на постоянен признак и със събирателно значение, и в двата езика формантът **-ак/-як** се използва за придаване на субективна оценка. Българската производна дума *селяк* се употребява пренебрежително, тя предава отношението на говорещия. Лексемата назовава едновременно човек от село, но и някой с ниска култура. В българската разговорна реч при употребата на думата традиционното назоваване на човек от село е променено, като е изместено от обидното и пренебрежително отношение и назовава необразован, нецивилизован, некултурен човек. За производната *селяк* се срещат в украинския език следните лексикални съответствия – *селяк* и диалектното по употреба *селях*, където със същото словообразователно значение и еднаква основа се следват други модели при образуването на думите.

Изразител на субективна оценка е и украинското деминутивно съществително име *вітряк* – от основа на думата *вітер*. Дериватът е синоним на *вітерець*, *вітряга*. В българския език отговаря производна дума по друг модел – *ветрець*. В изследваната българска лексика не се среща модел с формант **-ак/-як** за изразяване на умалителност.

Редом с принадлежността към споменатите словообразователни категории се срещат и съществителни нарицателни с активно отношение към действието в украинския език – *ходак* (този, който ходи бързо), а в българския език – *бързак* (този, който ходи или работи бързо), т.е. агентивни съществителни имена. В българския език за украинската производна дума *ходак* може да се използва лексемата *бързак*¹⁶, но лексикалното значение и употребата се припокриват частично. За *ходак* се среща и *пешеходец*. Последната лексема е от две основи и не е част от следвания модел.

Като цяло се вижда, че на синхронно равнище моделът с формант **-ак/-як** е продуктивен и в двата езика. Ударението винаги пада на форманта. Най-голяма активност на форманта се наблюдава и в двата езика по отношение на събирателното значение, където със словообразователна основа, най-често от растения и части от тях, се образуват производни думи по посочения модел. В украинския език със същите основи се среща богато разнообразие от синоними, които назовават един и същи обект от действителността, което насочва към по-голяма активност на модела в украинския език.

¹⁶ *ходак* (в украинския език назовава този, който ходи бързо, или този, който ходи пеша, и съответства на словосъчетанието бърз човек, на диалектната производна *бързак* и, с частично припокриване на значението, композита *бързоног* – също с частично припокриване на значението), производната *бързак* (в българския език – за някой, който ходи или работи бързо) е образувана по модела, но е част от диалектната лексика и не е обект на изследване и анализ;

Исползвана литература:

АТС: Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980) – <http://sum.in.ua/> – последно посетен на 20.07.2016

Вакарлюк, Панцьо 2007: Вакарлюк, Л. О., С. Є. Панцьо. Український словотвір у термінах. Словник-довідник. Тернопіль, 2007.

Горпинич 1999: Горпинич, В. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. Навчальний посібник. К.: Вища школа, 1999.

Макивчук 1979: Г. Гнаток, Е. Городенская, А. Грищенко, Н. Клименко, Ив. Ковалик, Л. Роднина, В. Русаноский, Л. Юрчук, ред. Н. Ф. Макивчук. Словотвір сучасної української літературної мови. АНУСРС А. А. Потебня. Київ, 1979.

Радева 2007: Радева, В. В света на думите. Структура и значение на производните думи. София, 2007.

Радева 2009: Радева, В. Производната дума като структурираща единица на лексикалната система. В: Словообразуване и лексикология. София, 2009.

РБЕ: Речник на българския език. Т. I–XIV. БАН. София, 1977 – 2012 – <http://ibl.bas.bg/rbe> – последно посетен на 20.07.2016

Анита Владимирова Йорданова, докторант
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по славянски филологии
Катедра по славянско езикознание
E-mail: an_ita@abv.bg

ПОСОЛ ВАХНЯНИН І ПИТАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ МОВНИХ ВІДНОСИН У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

Богдан Сокіл

Анотация: Представен е един проектозакон, разглеждан от Галицкия сейм, с който се правят опити да се нормира функционирането на т.н. „руська мова (українски език)“ на територията на Източна Галичина. Описани са различни възгледи на депутатите от Галицкия сейм относно употребата на „руська мова (українски език)“. Посочена е неспособността на местните власти справедливо да разрешат въпросите, свързани с езиците на малцинствата на територията със смесено население.

Ключови думи: езиков закон, руська мова, полски език, език на малцинството, език на съдебното производство.

Актуальність дослідження. Моне питання було актуальним як для Австро-Угорської Монархії в цілому, так і для окремих коронних країв. Після так званої «весни народів» народності австрійської держави намагалися законодавчо закріпити функціонування своєї мови як краєвої в урядах, судах, шкільництві, тобто в публічному житті. І цим правом, закріпленим в Конституції, прийнятій 21 грудня 1867 року практично скористалися всі народи Австрії. Жителі Східної Галичини також хотіли запровадити свою рідну руську (українську) мову в усіх державних інстанціях. Однак з цим не погоджувалися поляки, які вважали Галичину польським краєм і робили все, щоб ополячити місцеве населення. Поляки добре розуміли, що для досягнення своєї мети потрібно будь-якими способами витіснити, а згодом, можливо, й заборонити руську мову.

Поки польські часописи друкували пасквілі на руську мову, українські галичани не особливо звертали на них увагу, добре розуміючи, що публіцистика часто не гребує різними засобами для досягнення своєї мети. А поляки діяли послідовно. Підготувавши газетними статтями певний ґрунт, вони перенесли мовне питання до галицького Сейму, наміряючись адміністративно вплинути на розвиток руської мови. Питання функціонування руської мови в різноманітних сферах суспільного життя руської мови не раз обговорювали на засіданні Галицького крайового Сейму. Зауважимо, що переважна більшість послів галицького Сейму були або поляки, або галичани, які спольщилися.

Проте, незважаючи на ті несприятливі умови для роботи, руські послы намагалися законними методами захистити руську мову. Оскільки Сейм – це основний законотворчий орган, то руські послы, відстоюючи права рідної мови, вносили різні закони для збереження руської мови як ідентифікатора окремішнього народу. З часу заснування

Галицького Сейму на його засіданнях неодноразово повставала проблема унормування мовних стосунків у краях зі змішаним населенням. Руські (українські) депутати Сейму вносили подання щодо використання руської (української) мови в публічному житті руського (українського) населення. На жаль, обсяг статті не дозволяє проаналізувати всі ці дії, тому зупинимося лише на одному поданні щодо функціонування руської (української) мови на теренах Східної Галичини.

Аналіз останніх досліджень. Досліджуючи історію української мови, мовознавці доволі ґрунтовно описали її фонетичні, граматичні, орфоепічні, акцентуаційні особливості, її походження та розвиток. Ці проблеми цікавили багатьох як вітчизняних, так і закордонних дослідників, зокрема В. Німчука, Л. Ткач, І. Фаріон, М. Мозера та багатьох інших. Однак поза увагою істориків мови залишився такий пласт функціонування мови, як офіційно-діловий стиль. Окремі аспекти цього стилю порушив у своїх статтях Б. Сокіл – «Руська (українська) мова в галицькому крайовому сеймі» (Одеса, 2014), «Руська (українська) мова в цісарсько-королівському галицькому суді» (Тернопіль, 2014), «Руська (українська) мова на теренах Східної Галичини за часів австро-угорської імперії: законодавчий статус» (Чехія, 2015), «Українська мова в галицьких народних школах за часів австро-угорської монархії» (Харків, 2016). Подана стаття буде спробою проаналізувати проект мовного закону депутатів Галицького Сейму, яким намагалися внормувати мовне питання на теренах Східної Галичини.

Мета статті – подати проект мовного закону, яким намагалися внормувати вживання руської мови в Східній Галичині. Розкрити погляди депутатської більшості Галицького Сейму на проблему функціонування руської (української) мови на споконвічних українських землях.

Мовне питання є важливим і актуальним для будь-якої багатонаціональної держави. Особливо гостро воно відчувалося в Австро-угорській монархії, у якій проживали як германські, так і слов'янські народності. Єдиним законодавчим актом, який унормовував мовні стосунки державі, була Конституція, прийнята 21 грудня 1867 року. У статті 19 зазначено: «Всѣ народы державы суть рѣвноуправленѣ и каждый нарѣдъ має ненарушимае право берегчи и плекати свою народнѣсть и мову. Держава узнає рѣвноправнѣсть всѣхъ мовъ краєвыхъ въ школѣ, въ урядѣ и въ публичнѣмъ житію» (Уваги 1. 1885: ХУІІІ).

Отже, найвищим законодавчим актом держава визнавала рівноправність всіх краєвих мов, у тому числі й руської (української). Цим правом рівноправності своїх мов у державі, а отже, і правом вільного функціонування в усіх сферах суспільного життя своєї нації скористалися практично всі народності австрійської Монархії, окрім населення Східної Галичини, яке перебувало в доволі непростому і заплутаному політичному становищі. З

одного боку, Австрія, приєднавши після поділу Польщі Галичину до свого складу, визнавала її населення за окрему народність, а з другого – поляки ніяк не могли змиритися з думкою про те, що східні галичани – це окрема народність. Місцеві урядники (а це були переважно особи польської національності або сполячені галичани) намагалися зберегти на тій території свої порядки і не визнавали руської (української) мови самостійною, а вважали її наріччям польської. Місцеві уряди не звертали жодної уваги на законодавчі акти, а також розпорядження різних державних міністерств щодо функціонування руської (української) мови в публічному житті. Натомість на місцевому рівні видавали різні розпорядження, якими намагалися витіснити руську (українську) мову з ужитку, запровадивши натомість польську мову. Розпорядження щодо функціонування руської (української) мови видавало навіть львівське Намісництво, хоч, відповідно до Конституції Австрії, не мало для того жодних уповноважень. Численні звернення місцевого населення до вищих державних інстанцій практично не мали жодних наслідків. Вищі урядові кола, покликаючись на розпорядження та постанови щодо вживання руської (української) мови в суспільному житті жителів Східної Галичини, часто лише намагалися закликати місцевих урядників до їх виконання.

Питання функціонування руської (української) мови були предметом розгляду на засіданнях Галицького Сейму. З початку його роботи, тобто від 1861 року, як польські, так і руські депутати намагалися законодавчо їх унормувати (Уваги 2. 2016: 233–240).

Особливо загострилося мовне питання наприкінці XIX століття, коли в Австрійській державі все частіше почали говорити про запровадження німецької мови як державної на всій території держави. Так, на засіданнях Державної Ради появилися внесення спочатку посла Вурмбранда, а пізніше Шаршміда, якими намагалися запровадити німецьку мову як державну в Австро-Угорщині (Уваги 3. 2016: 173–182).

Оскільки до того часу так і не було вирішено, кому належить право вирішувати мовні проблеми щодо краєвих мов – місцевим Сеймам чи Державній Раді, то руські послы намагалися полагодити його вдома, на засіданні Галицького Сейму. З цією метою галицький сеймовий клуб вирішив внести проєкт закону на регулювання мовних стосунків у королівстві Галичині та Володимирії разом з Великим князівством краківським в ц.к. державних урядах Галичини, а саме в змішаних областях (Уваги 4. 1898: 3).

На початку 1898 року посол Вахнянин разом із однодумцями внесли «Проект закону до управильненє языкових відносин в королівстві Галичини і Володимирії враз з Вел. Княжеством Краківским в урядах державних».

§. 1. Язика польський і руский суть языками краєвими, рівноправними в цілїм внішнім і внутрішнім діловодстві властей і органів державних в областях краю, заселених народами польским і руским.

§. 2. Всі прилюдні оповіщення і розпорядження державного і краєвого правительства, як і державних властей, призначені для цілого краю або для повітів, де уживають ся оба краєві язика, мають видавати ся в обох краєвих языках.

§. 3. В повітах, заселених народами польским і руским, прислугує кожному право зносити ся з всіма судами і властями адміністраційними, устно і письменно в однім з обох языків краєвих.

§. 4. В повітах, заселених народами польским і руским, не може ніхто одержати становиска урядника або посади державної при урядах державних, заведеннях державних і органах, хто не викаже ся точним знанєм обох языків в слові і письмі.

При вступленю до служби державної мусить кожний виказати ся або добрим сьвідомством з науки обох краєвих языків, або взглядно сьвідомством зложеного в обох краєвих языках іспиту практичного судейського, або політичного, або рахункового.

§. 5. Всяке до суду або власти адміністраційної внесене поданє має бути полагоджене в язиці, в яким було внесене.

Язык подання рішає о тім, в якій мові має вести ся ціле урядованє над внесеним поданєм, як що до внішного так і до внутрішного діловодства.

§. 6. Протоколи устні і письменні з сторонами, переслухання сторін, зізнання сьвідків, як і оречення знатоків відбувають і списують ся в язиці, якого уживають сторони, сьвідки і затоки.

§. 7. При судових розправах в ділах цивільних, до котрих входить більше осіб, вільно кожному послугувати ся обома краєвими языками.

§. 8. Зрішеня судові враз з мотивами в случаях, де більше осіб інтересованих, видають ся в тім язиці, устно і письменно, в яким було внесене перше подання або жалоба.

§. 9. Вписи в публічні книги всякого рода як і в реєстри фірм і стоваришень доконють ся в тім язиці, в яким були устно або письмом зголошені. Постанова ся відносить ся і до інтабуляційних клявзуль при грамотах.

§. 10. В справах карних доказують ся в язиці обвиненого або обжалованого:

Всі внесеня органів безпеченьства, переслухання обвиненого або обжалованого, всякі внесеня і рішення властей судейських, акт обжаловання, внесенє державного прокуратора і оборонця.

В язиці обвиненого або обжалованого веде ся і протокол розправи і протокол нарад.

Наколи сьвідки або затоки зізнавали в язиці другім, належить зміст їх зізнань подавати обвиненому або обжалованому в его язиці, наколи сего домагає ся.

В язиці обвиненого або обжалованого dokonують ся також справоздана про рекурси або зажаленя неважности до висшого суду краєвого і до найвисшого трибуналу.

Розправи в низшім суді краєвим і найвисшім трибуналі ведуть і списують ся в тім язиці, в яким вела ся розправа в першій інстанції.

§. 11. При розправах проти кількох обжалованих, котрі не сьвідомі одного і того самого языка краєвого, переводить ся розправа в тім самім язиці, котрим говорить більшість обжалованих.

Однакож на всякий спосіб належить ся сему обжалованому, котрий не володіє другим языком, подати зміст зізнань других обжалованих і сьвідків в его язиці.

Рівнож в его язиці мусять бути подані до его відомости всякі зрішення і ухвали, на жаданє навіть письменно.

§. 12. Перед правосильностию сего закона обовязують в цілім обемі дотеперішні розпорядженя языкові, а обовязком правительства буде подбати о те, щоби при кождім ц. к. уряді в краю находило ся таке число урядників, сьвідомих обох краєвих языків, щоби урядованє в обох краєвих языках могло в округах мішаних відбувати ся зовсім правильно, в користь обох народів, які заселяють край народів.

Високий Сейм зволить це внесення відіслати до адміністративної комісії (Уваги 5. 1898: 2).

Отже, внесенням посол Вахнянин домагався признання у Східній Галичині рівноправності руської (української) мови у зовнішньому діловодстві всіх державних властей. Після того проекту, усі повідомлення властей мали би там, де живуть народи руський (український) і польський разом, оголошувати обома краєвими мовами. Жодна особа не може посісти посаду в уряді, якщо не знатиме руської (української) мови та письма. Усі протоколи і рішення властей слід для руського (українського) населення писати їх рідною матірною мовою.

Мотивуючи своє внесення, посол Вахнянин зауважив, що незважаючи на те, що Австрія є конституційною державою, але Конституція не принесла народам держави жодного спокою, внутрішні політичні відносини були надто неспокійними, до того ж із кожним роком вони все більше погіршувалися. Коли в одноцільних державах спостерігається всебічний поступ, то в австрійській державі відбувається поворот якщо не до гіршого, то принаймні до застою. Коли парламенти інших держав направляють свої сили на позитивну

роботу, проведення корисних реформ, то діяльність австрійського центрального парламенту, як і багатьох краєвих законодавчих органів перебуває у стані стагнації.

Причину такого стану доповідач пояснював тим, що Австрія – цілісна держава, а коронні краї як частини не вміли або не хотіли скрізь полагодити національне питання, а коли і подекуди бралися до його вирішення, то поступали односторонньо, несправедливо. Як наслідок, національне питання в державі «висить у повітрі», тягнеться у всіх парламентах: як у державному парламенті, так і у краєвих Сеймах. Через таку ситуацію зростає і виникає національний антагонізм.

Слід знайти вихід із того становища. Засіб для повернення національного миру повинні, на думку Вахнянина, знайти самі народи, а якщо не могли, то слід кликати третього суддю – чи то уряд, чи центральний парламент.

Вахнянин подає історію розвитку національних прав в Австрії в Конституційній ері. Він наголошує, що до прийняття Конституції від 20 жовтня 1860 року усі народи в Австрії перебували під гнітом абсолютного централізму і германізаційної системи. Після жовтневої Конституції ще довгий час – аж до 1867 року – панував конституційний абсолютизм і німецький централізм. Причини такого панування полягали в тому, що державні урядники тішилися надією, що вони з конгломерату австрійських народів зможуть витворити однорідну державу.

Такі спроби винародовлення відомі в історії. Так, старовинні асирійці в сьомому столітті до Христа, захопивши Єгипет, наказували тамтешнім князям змінити не лише назви окремих місцевостей, але й власні імена. Пізніше такий національний централізм пробували запровадити в Малій Азії культурні греки; ще пізніше всесвітні володарі римляни – у цілій південній Європі та на всіх бережжях Середземного моря. Далі старався Людовик XIV знищити власні наріччя у Франції.

Отже, це нова утопія, якої притримувалися і притримуються деякі держави дотепер.

Однак такі спроби винародовлення не вдалися ніде. Як виявилось, не брутальні асирійці, а поневолені ними єгиптяни та інші племена залишили після себе плоди своєї освіченості. На руїнах великої Римської Держави виникли нові національні організми. Виявилось, що в самій Франції наріччя живуть і понині. З'ясувалось, що централізм, якого в нас притримувалися від Йосифа II, не приніс Австрії добра. Навіть, навпаки, під гнітом цього мовного централізму лише на користь германізму виростили живі національні органи, що нині домагаються ширших для себе прав. Отже, і в нас роблено такі експерименти винародовлення.

Посол Вахнянин підкреслює, що внесення не нове, а подане в іншій формі та обсягах. Уже на початку конституційної доби в цьому самому Сеймі підносили голоси, як, наприклад, князь Любомирський – на цілковиту рівноправність обох народів, які заселяють Галичину. У 1868 році звернувся віце-маршалок краєвого Сейму Ю. Лаврівський із 29 руськими послами з подібним внесенням на врегулювання мовних стосунків не лише в ц. к. урядах державних, але й у властях автономних.

Метою тих внесень було показати справжній стан, у якому функціювала руська (українська) мова.

Посол Вахнянин наголошує, що автори подання не претендують на обмеження прав польської мови, а намагаються лише справедливо їх вирішити. Ця справедливість впливає із рівноправності, яка не шкодитиме полякам, а для галичан буде умовою виконання тих завдань, які покладають на депутатів не тільки жителі Східної Галичини, але й увесь 30-мільйонний народ руський (український). Проект мовного закону не посягає на обмеження прав поляків, а лише домагається, щоб паралельно із правами польського населення були гарантовані й права руського (українського).

Доповідач переконаний, що позитивне вирішення мовного питання розкриє широке поле для національного зростання і буде корисним для всієї держави, оскільки без національних примирень у коронних краях добра в Австрії не буде. У державі в цілому, а також у коронних краях повинен наступити національний мир. Він зауважив, що Австрія не може бути ані німецькою, ані слов'янською, тому для примирення слід шукати компроміс. Коронні краї із змішаним населенням повинні отримати автономію і тоді буде усунена загроза розпаду тих країв на частини (Уваги 6. 1898: 1–2).

Внескодавець переконаний, оскільки розвиток народу не вдасться зупинити, то й не має жодних підстав йому перешкоджати. Австрія як держава буде сильна лише тоді, коли її складові частини зміцніють, а окремі коронні краї наберуться сили. А основою для цього є справедливе вирішення національного питання.

Звертаючись до депутатів Галицького Сейму (у першу чергу поляків), посол Вахнянин сказав: «Стаємо перед вами з відкритим шоломом. Жадаємо справедливості і з сего поняття випливаючої рівноправності. Се оклик цілого руського народу. Від сего не вільно нам відступити. В нім заключаєся основа нашого розвою, нашої і вашої сили, добро в краю і держави. Теперішня хвиля як-раз надобить ся до того, позаяк нині свобідно нам рішати судьбу обох народів, поділити ся по братньому правами. Руский клуб вірить, що оба народи в першій лінії компетентні порозуміти ся в сій справі і порішити єї дома по справедливості. Бою ся при тім, щоби язикове питанє не увійшло на дневний порядок державної ради, наколи коронні краї не з'уміють єго полагодити дома. Бою ся, що в

державній раді станемо перед внесеннями Шаршмідів і Вурмбрандів, що певно схотять в користь німецького централізму розширити свої права навіть туди, де ті права упали, не маючи для себе реальних підстав» (Уваги 7. 1898: 2).

Посол Вахнянин запропонував відіслати внесення до спеціальної комісії, до складу якої входили би 4 поляки і 4 русини (українці). Однак це суперечило регламентові засідань Сейму, то подання відправили до адміністративної комісії.

Адміністративна комісія, до складу якої увійшов лише один руський посол Т. Окуневський, почала розглядати подання Вахнянина.

Комісія вислухала звіт референта оргкомітету посла Пілята. Він звернув увагу на те, що руський народ на основі як давніших урядових розпоряджень (1860 – 1869), так і новіших посідає великі права, але ці розпорядження не виконують. Разом із тим професор Т. Пілат однак намагався переконати присутніх, що нібито галичанам тепер не розходиться про руську (українську) мову як урядову в Східній Галичині і прийшов до висновку, що під поглядом питання, якою мовою мають послуговуватися власті, звертаючись до сторін «*zgodnie z życzeniami, ... obydwaj języki postawione są zupełnie narówni i każdy ma prawo wyboru tego języka krajowego, którym chce znosić się z władzą, lub w którym chce, żeby władza z nim się znosiła*» (згідно з бажаннями ... обидві мови є рівноправними і кожний має право вибирати ту краєву мову, якою хоче спілкуватися з владою, або ж хоче, щоб влада спілкувалася з ним). Більше того референт заявив: «*W stosunkach urzędowych jedyną trudność stanowi odmienny alfabet ruski, który wumaga osobnej wprawy w czytaniu i pisaniu u tych nawet, którzy w mowie władają zupełnie dobrze językiem ruskim*». (В урядових стосунках єдиною трудностю є відмінний руський алфавіт, який вимагає особливих навиків читання і письма навіть від тих, які добре володіють розмовною руською мовою) (Уваги 8. 1898: 1–2).

Референт запропонував, щоб підняте мовне питання в державних урядах адміністративна комісія вирішила позитивно, і то таким чином, щоб Сейм закликав уряд, щоб той наказав місцевим галицьким властям строго притримуватися розпоряджень на користь прав руської мови в публічному житті [9. с 1].

Посол Т. Окуневський назвав доповідь Пілата простим фальшуванням справ, зауваживши, що русини не випрошують в сейму ласки розмовляти на своїй землі з урядником по-руськи (по-українськи), а намагаються примусити урядника на основі законних актів письмово й усно звертатися до руських (українців) по-руськи (по-українськи).

На його думку, дотеперішні мовні розпорядження грішать тим, що не містять вказівок, які би визначали, де починається, а де закінчується внутрішня урядова мова. До 1891 року галицькі суди не розуміли, чи записи до ґрунтових книг належать до справи внутрішньої служби і як результат записували їх польською мовою.

Відповідно до розпорядження міністерства судівництва від 12 серпня 1869 року належить у справах карних кожного вислуховувати матірною мовою і нею мовою видавати вирок, але протокол, який пишуть при розгляді справи, слід писати по-польськи (Уваги 8. 1898: 2).

Незважаючи на такі переконливі докази, адміністративна комісія запропонувала Сейму прийняти таку ухвалу: «Wzywa się c. k. Rząd, żeby i nadał przestrzegał istniejących przepisów co do praw języka polskiego i ruskiego ... » (Закликається ц.к. Уряд, щоб він надалі дотримувався чинних законів щодо прав польської і руської мови) (Уваги 8. 1898: 1).

Таким чином, адміністративна комісія не запропонувала Сеймові мовний закон, який би визнавав і розширював права руської мови.

Таке рішення члени адміністративної комісії мотивували тим, що Сеймові не може вирішувати питання про вживання краєвих мов, оскільки це належить до компетенції Державної Ради. Мотивом для такого становища була обставина, що досі ані Державна Рада, жоден із краєвих Сеймів не брався за полагодження тої справи законодавчими актами. Краєві мови отримали ширші або менші права винятково через розпорядження уряду (Уваги 9. 1898: 1).

Отже, незважаючи на те, що запропонованим проектом мовного закону руські (українські) депутати намагалися справедливо внормувати питання краєвих мов на теренах Східної Галичини, він не був прийнятий. Це наочно показало небажання депутатів Галицького сейму (більшість яких складали поляки або ополячені українці) визнати право руської (української) мови на вживання в публічному житті руського (українського) населення.

Література:

Рускій Правотаръ Домовый або кождому доступне пояснене въ якій способъ каждый при грамотахъ правныхъ всякого рода самъ заступатись и потрѣбни письма якъ поданя, просьбы и т.и. и т. и. безъ помочи адвоката зо повною силою правною спорядити може // Уложили Василь Лукичъ и Юліанъ Семигоновскій. Львів. 1885.

Сокіл 2014: Сокіл Б. Боротьба за розширення статусу руської (української) мови в Галицькому краєвому Сеймі – В: Слов'янський збірник. Випуск 18. Чернівці, 2014.

Сокіл 2016: Сокіл Б. Мовні подання депутатів австрійського парламенту – In: Spheres of culture. Volume XIX, Lublin. 2016.

Внесеня языковѣ послѣв руских – В: Руслан. 6 січня 1898. Ч. 4.

Внесенє посла Вахнянина і товаришів на управильненє языкових відносин в королівстві Галичини і Володимирії враз з Великим Княжеством Краківским в ц. к. урядах державних у Львові 17. січня 1898 – В: Руслан. 9 січня 1898. Ч. 6.

Річ пос. Вахнянина виголошена на засіданню краєвого Сойму 19-го січня при мотивуванню внесення на упорядкування мовних відносин в. ц. к. урядах Галичини – В: Руслан. 10 (22) січня 1898. Ч. 7.

Мовний закон – В: Руслан. 4 березня 1898. Ч. 50.

Для пояснення справи внесення п. Вахнянина о упорядкування мовних відносин в урядах державних – В: Дѣло. 13 лютого 1898. –Ч. 34.

Справа мовна в урядах державних – В: Руслан. 7 лютого 1898. Ч. 29.

Інформація про автора:

Богдан Сокіл – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка. Наукові інтереси: історія української мови, українська мова як іноземна.

E-mail: sokil.bogdan@gmail.com

КОЛКОТО ПОВЕЧЕ, ТОЛКОВА ПОВЕЧЕ

Албена Стаменова

Анотация: Статията представя някои резултати от голямото изследване на автором древнеболгарските лексически заимствования в съвременния украински литературен език (СУЛЯ). Състояние на заимствованията древнеболгарска лексика в СУЛЯ е разглеждано от гледна точка на степента на проникновение в лексическата система древнеславянския език. На основание на теорията за езикови контакти са определени три степени на проникновение: А (цитирование), В (использование) и С (интегрирование). Разглеждана е зависимостта между степента на проникновение и степента на запазеността на древнеболгарските думи в съвременния украински и руски литературни езици. Направен е извод, че колкото по-активно е използвано думата в древнеруската писменост и колкото по-лесно е влязла тя в лексиката древнеславянския език, толкова по-големи са шансовете за запазване на употребата ѝ до XX в.

Ключови думи: древнеболгарски литературен език, лексически древнеболгаризми, древнеславянски литературен език, заимствование, теория за езикови контакти, съвременен украински литературен език, съвременен руски литературен език.

В настоящата статия накратко ще представим някои резултати от по-обширно изследване на старобългарската по произход лексика (X – XI в.) в съвременния украински книжовен език (СУКЕ). Синхронно в основния си замисъл, изследването проследява в диахрония формирането на старобългарския лексикален пласт в СУКЕ. Това е основано на лексикографски източници и обхваща пълнозначни думи (без лични и географски названия и производните от тях, съюзи и предлози), като проследява количествено динамиката им в 3 последователни периода от развитието на украинския книжовен език: старославянски¹⁷ (XI – XIII в.), староукраински (XIV – XVII в.) и съвременен украински (XX в.). Основните източници за експертиза на материала са, както следва: за старобългарските думи: СС, СтБР; за старославянския език: Срезн. и СДРЯІ; за староукраинския език: ССУМІ, ССУМІІ, КартССУМІІ; за съвременния украински

¹⁷ Намираме термина „старославянски“ за по-коректен за обозначаване на езиковата общност, станала прародител и източник за формирането в бъдеще на езиците на трите източнославянски народа – руския, украинския и белоруския. Терминът „древноруски“ създава неоснователното впечатление, че единственият пряк потомък на този език е съвременният руски, като така се откъсват украинският и белоруският език от езиковото и културно наследство на Киевска Рус. Същевременно смятаме за уместно да запазим термина „древноруски“ за описване на политическите и културните явления, свързани с държавното обединение, условно наричано в историографията „Киевска (Древна) Рус“ или „Древноруска държава“, а също с държавните образувания, възникнали на нейна територия от втората четвърт на XII в.

език: СУМ. Като спомагателни източници са използвани: ПрК, СЯС, Микл, СДРЯ II, СДРЯ, ПФ, Бер, Зиз, етимологични речници.

За подбора на лексикалния материал сме се ръководили от различни критерии: фонетико-морфологичен и словообразователен, предметно-семантичен, културно-исторически, фразеологичен, текстологичен, а също нормативно-функционален, нормативно-текстологичен, критерий на относителната хронология и др., прилагани комплексно (Филкова 1991: 257–265).

Макар изследването ни да е насочено към украинския книжовен език (УКЕ), в процеса на работата сравнението със състоянието на разглеждания лексикален пласт в съвременния руски книжовен език (СРКЕ) стана неизбежно, тъй като за двата езика началният период – стареоизточнославянският – е общ. Така за украинския език динамиката на старобългаризмите е проследена в три периода, а за руския – в началния и в крайния (XX в.). По отношение на СРКЕ сме се интересували единствено от количественото състояние на старобългарската лексика и той е използван като референтен за състоянията на УКЕ.

Общият брой на откритите от нас въз основа на гореспоменатите критерии старобългарски думи възлиза на 3639. Въз основа на теорията на езиковите контакти (Жлуктенко 1974, вж. също Вайнрайх 1979, Крысин 1968, Розенцвейг 1963, Семчинский 1974, Хауген 1972, Шахрай 1961 и др.) всички те са разпределени по типове в зависимост от степента (стадия) на проникване в лексикалната система на стареоизточнославянския език: **цитиране**, **проникване** и **интегриране**, обозначени от нас съответно с латинските букви А, В и С. При определянето на този статус сме се ръководили от няколко критерия: 1. Количествена употреба на старобългарската дума; 2. Тип писменост, в която тя е засвидетелствана; 3. Словообразователната активност на думата; 4. Липса на пълни лексико-семантични съответствия в стареоизточнославянския език.

Тук ще разгледаме състоянието на заетата старобългарска лексика от гледна точка на степента на проникването ѝ в лексикалната система на стареоизточнославянския език, както и зависимостта между степента на проникване и степента на запазеност на старобългарските думи в съвременния украински и руски книжовен език.

Към тип А (най-слабо проникналите, намиращи се на стадия **цитиране**) са отнесени думи с рядка употреба в древноруската писменост, основно в преписите на преводна и оригинална старобългарска литература и в оригиналните произведения на староруските книжовници с християнско-религиозно съдържание. В голямата си част такъв тип думи по-късно са изместени от общоупотребимите си източнославянски лексико-семантични съответствия. Те проявяват никаква или съвсем слаба словообразователна активност. Такива са думи като: АДОВСКИЙ, БЕЗВЕСТНЫЙ, БЕЗМОЛВСТВИЕ,

БЕЛОРИЗЕЦЪ, ВЕЛИЧИТИ, ВЕРТОГРАДАРЪ, ИЗОБЛИЧАТИ, ИНОРОГЪ, ЛЖЕПОСЛУХЪ, НАУСТИТИ, ОБАДИТИ, ОБНОЩНЫЙ, РОВЕНИКЪ, РЫДАНИЕ, САМОХОТЬ, СВЕЩИЛО, СВОЕПЛЕМЕННИКЪ, ЧРЕВО, ШАРЧИЙ, ЮРОДСТВО и др.

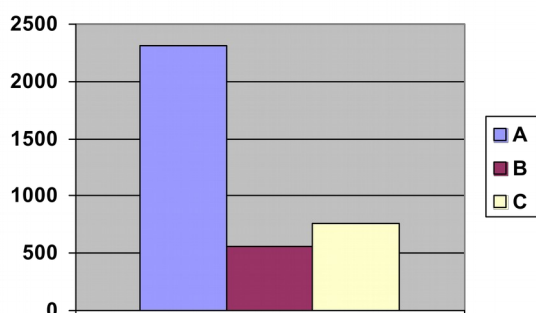
Към старобългаризмите, намиращи се на стадия на **проникване** (тип В), са отнесени думи, засвидетелствани в по-голям брой произведения, и използвани не само в християнската, но и отчасти в светската писменост, като например: АДОВЫЙ, АЛКАНИЕ, БЕЗДНА, БЕЗЗАКОННИКЪ, БЕСПЕЧАЛЬНЫЙ, ВЕЛИЧАТИ, ВИТИЯ, ВЛАГА, ГОРДЫНЯ, ГОРЕСТЬ, ДОБЛИЙ, ДОВЛЕТИ, ЕЗЕРО, ЖЕЗЛЪ, ЗАВЕЩАТИ, ЗВАНИЕ, ИЗВЕЩАТИ, ИНОЧЕСКИЙ, КНИГОЧЕЙ, КОБЪ, ЛИКЪ, МАЛЖЕНА, НАРОКЪ, ОБНИЩАТИ, ПРИВЛЕЩИ, ПРОНЫРСТВО, СОВОКУПЛЕНИЕ, ТЕРПЕНИЕ, ЧЕРНЕЦЪ, ШЕСТВИЕ, ЮНОША и др.

Причислените от нас към стадия на **интегриране** (тип С) старобългарски думи в периода XI – XIV в. получават по-широко разпространение в светската книжнина, засвидетелствани са от лексикографските източници с най-многобройна употреба и проявяват определена словообразователна активност. Такива са например: АГНЕЦЪ, АЛКАТИ, БДЕНИЕ, БЕЗБОЖНЫЙ, БЕССТРАСТИЕ, ДОСТОЯНИЕ, ЕСТЕСТВО, ЖИВОТЬ, ЖРЕЦЪ, ИЗВЕЩАТИ(СЯ), ИСКУСЪ, МЕРИЛО, НАКАЗАНИЕ, НАПРАСНО, ОБЛАСТЬ, ПРАВЕДНЫЙ, РАЗРУШИТИ(СЯ), РАСПЯТИЕ, СМЕРТОНОСНЫЙ, ЮРОДЪ и др.

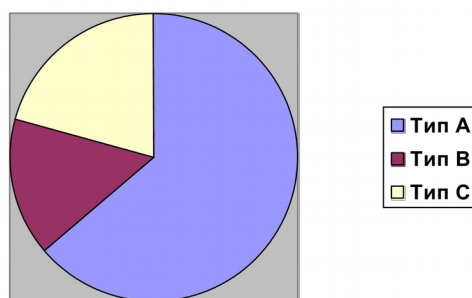
За следващите периоди не определяме запазилите се старобългарски лексеми по типове, а проследяваме състоянията на типовете от староизточнославянския период.

1. И така, в първия период от развитието на източнославянските езици – староизточнославянският период XI – XIV в. – разпределението по типове на проникналата старобългарска лексика може да бъде представено така:

тип А: 2311,	или	63,5% от общия брой 3639;
тип В: 565,	или	15,5% от общия брой 3639;
тип С: 763,	или	21% от общия брой 3639.

Диаграма 1

Диаграма 2

2. След XIV в. престават да се употребяват, изчезват както в староукраински, така и в съвременния украински и в съвременния руски език **693 думи**. Тези незакрепили се в лексикалната система на староизточнославянския език лексеми (изчезнали „веднъж завинаги“) представляват

19% от всички навлезли в употреба на източнославянска почва 3639 думи;

58,1% от всички незасвидетелствани в УКЕ в периода XIV – XVII в. 1192 думи (вж. т. 4);

26% от всички незасвидетелствани в УКЕ през XX в. 2663 думи;

70,4% от всички незасвидетелствани в СРКЕ през XX в. 985 думи.

2.1. По степен на проникване те са разпределени по следния начин:

тип А: 648, или 17,8% от всички проникнали (3639);

28% от всички А (2311);

93,5% от всички отпаднали „веднъж завинаги“ (693);

33,9% от всички незасвидетелствани в СУКЕ думи тип А (1909);

72,9% от всички незасвидетелствани в СРКЕ думи тип А (889)

тип В: 25, или 0,69% от всички проникнали (3639);

4,4% от всички В (565);

3,6% от всички отпаднали „веднъж завинаги“ (693);

7,2% от всички незасвидетелствани в СУКЕ думи тип В (346);

43,1% от всички незасвидетелствани в СРКЕ думи тип В (58)

тип С: 20, или 0,55% от всички проникнали (3639);

2,6% от всички С (763);

2,9% от всички отпаднали „веднъж завинаги“ (693);

4,9% от всички незасвидетелствани в СУКЕ думи тип С (408);

52,6% от всички незасвидетелствани в СРКЕ думи тип С (38).

3. В староукраинския език в периода XIV – XVII в. **са зафиксирани 2447 старобългарски думи**, или

67,2% от всички проникнали (3639);

92,2% от всички засвидетелствани в СРКЕ през XX в. (2654);

250,7% от всички засвидетелствани в СУКЕ през XX в. (976);

91,9% от всички незасвидетелствани в СУКЕ през XX в. (2663).

3.1. По степен на проникване те се разпределят по следния начин:

тип А: 1242, или 34,1% от всички проникнали (3639);

53,7% от всички думи тип А (2311);

50,8% от зафиксираните в този период (2447)

тип В: 493, или 13,5% от всички проникнали (3639);

87,2% от всички думи тип В (565);

20,1% от зафиксираните през този период (2447)

тип С: 712, или 19,6% от всички проникнали (3639);

93,3% от всички думи тип С (763);

29,1% от зафиксираните през този период (2447).

4. По същото време **не са зафиксирани 1192 думи**, или

32,8% от всички проникнали 3639 старобългарски думи и

44,8% от всички отпаднали от употреба в СУКЕ старобългарски думи

(2663).

4.1. По степен на проникване те се разпределят така:

тип А: 1069, или 29,4% от всички проникнали (3639);

46,3% от всички думи тип А (2311);

89,7% от незафиксираните през този период (1192);

40,1% от всички отпаднали в СУКЕ (2663)

тип В: 72, или 0,2% от всички проникнали (3639);

13% от всички думи тип В (565);

6% от незафиксираните през този период (1192);

3% от всички отпаднали в СУКЕ (2663)

тип С: 51, или 1,4% от всички проникнали (3639);

6,7% от всички думи тип С (763);

4,3% от незафиксираните през този период (1192);

1,9% от всички отпаднали в СУКЕ (2663).

4.2. От тях в СРЛЯ са засвидетелствани 493 думи, а в СУЛЯ – 82.

5. През XX в. в СУКЕ се откриват **976 старобългарски лексикални заемки**, т.е.

26,8% от общия брой проникнали 3639;

39,9% от всички засвидетелствани в УКЕ през XIV – XVII в. (2447);

36,8% от всички засвидетелствани в СРКЕ (2654).

5.1. По степен на проникване те са разпределени така:

тип А: 402, или 11% от общия брой проникнали (3639);

17, 4% от всички думи тип А (2311);

41, 2% от всички налични в украински (976);

32,4% от всички засвидетелствани думи тип А в староукраинския език през XIV–XVII в. (1242)

тип В: 219, или 6% от общия брой проникнали (3639);

38, 8% от всички думи тип В (565);

22, 4% от всички налични в украински (976);

44,4% от всички засвидетелствани думи тип В в староукраинския език през XIV – XVII в. (493)

тип С: 355, или 9,8% от общия брой проникнали (3639);

46, 5% от всички думи тип С (763);

36, 4% от всички налични в украински (976);

49,9% от всички засвидетелствани думи тип С в староукраинския език през XIV – XVII в. (712).

6. В СУКЕ не са засвидетелствани **2663 думи от всички първоначално заети (3639)**, т.е. отпаднали са 73,2% от старобългаризмите. По степен на проникване разпределението им е следното:

тип А: 1909, или 52,5% от общия брой заемки (3639);

82,6% от всички А (2311);

71,7% от всички отпаднали от СУКЕ (2663)

тип В: 346, или 9,5% от общия брой заемки (3639);

61,2% от всички В (565);

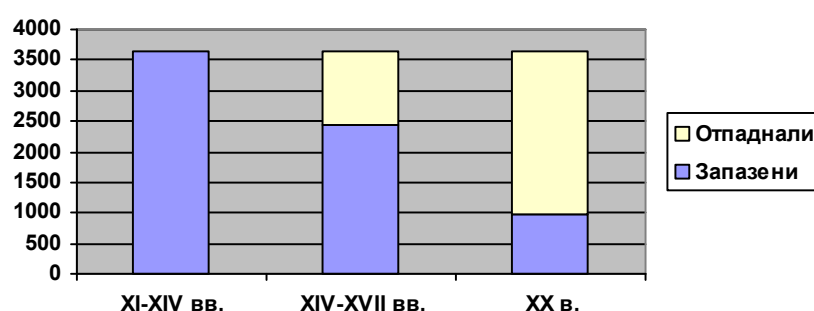
13% от всички отпаднали от СУКЕ (2663)

тип С: 408, или 11,2% от общия брой заемки (3639);

53,5% от всички С (763);

15,3% от всички отпаднали от СУКЕ (2663).

7. Така съотношението между запазените и отпаднали старобългарски заемки в СУКЕ в последователните исторически периоди може да бъде представено по следния начин:

Диаграма 3

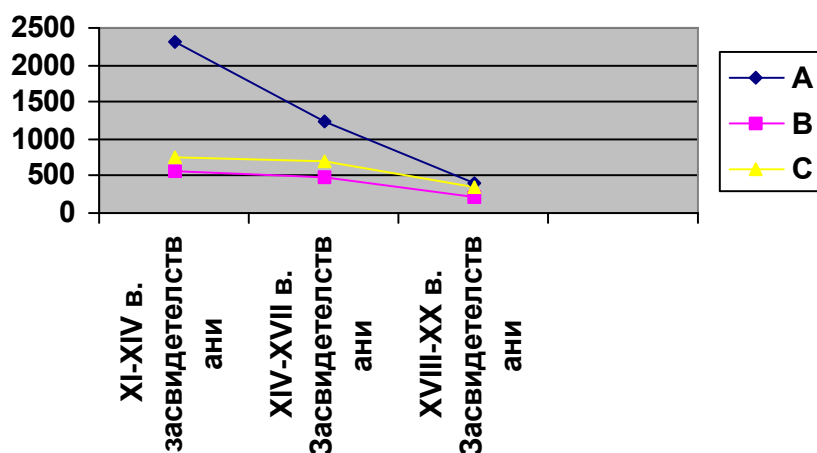
8. За украинския език данните за състоянието на заетата старобългарска лексика, разпределени по типове А, В и С, в проценти **по отношение на общия брой 3639 думи** по периоди може да се представят в следната таблица:

Таблица 1

	XI-XIV в.	XIV-XVII в.		XVIII-XIX в.		XX в.	
		Отпаднали		Отпаднали*		Запазени	
Тип		Брой	% спрямо 3639	Брой	% спрямо 3639	Брой	% спрямо 3639
А	2311	1069	29,4%	840	23,1%	402	11,0%
В	565	72	0,2%	274	7,5%	219	6,0%
С	763	51	1,4%	357	9,8%	355	9,8%
Общо	3639	1192	32,8%	1471	40,4%	976	26,8%

*Броят на отпадналите през XVIII – XIX в. е изчислен въз основа на данните от предходния и следващия период.

8.1. В диаграма динамиката на отпадането на старобългаризмите изглежда така:

Диаграма 4

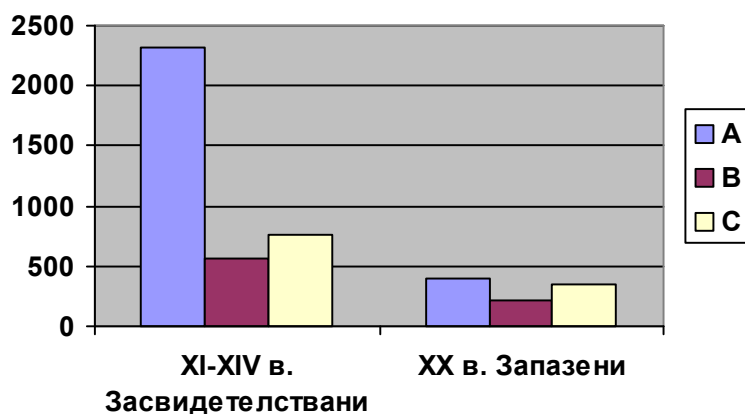
9. За украинския език данните за състоянието на заетата старобългарска лексика, разпределени по типове А, В и С, в проценти **по отношение на общия брой заемки от всеки конкретен тип**, по периоди може да се представят така:

Таблица 2

	XI–XIV в.	XIV–XVII в.		XVIII–XIX в.		XX в.	
		Отпаднали		Отпаднали*		Запазени	
Тип		Брой	%	Брой	%	Брой	%
А	2311	1069	46,3%	840	36,3%	402	17,4%
В	565	72	12,7%	274	48,5%	219	38,8%
С	763	51	6,7%	357	46,8%	355	46,5%

* Броят на отпадналите през XVIII – XIX в. е изчислен въз основа на данните от предходния и следващия период.

9.1. Степента на запазеност на старобългарските лексеми от всеки тип в СУКЕ може да бъде онагледена по следния начин:

Диаграма 5

10. Понеже в нашата работа не се изследват състоянието и съставът на старобългарската лексика в староруския език през XIV – XVII в., изчисленията по отношение на него могат да се извършват единствено въз основа на онези 693 думи, които не могат да бъдат открити нито в староукраински, нито в съвременния украински, нито в съвременния руски (вж. т.), т.е. отпадналите „веднъж завинаги“.

10.1. За руския език данните за състоянието на заетата старобългарска лексика, разпределени по типове А, В и С, **в проценти по отношение на общия брой 3639 думи**, по периоди, може да бъдат представени в следната таблица:

	XI–XIV в.	XIV–XVII в.		XVIII–XIX в.		XX в.	
		Отпаднали		Отпаднали		Запазени	
Тип		Брой	% спрямо 3639	Брой	% спрямо 3639	Брой	% спрямо 3639
A	2311	648	17,8%	241	6,6%	1422	39,1%
B	565	25	0,7%	33	0,9%	507	14,0%
C	763	20	0,5%	18	0,5%	725	19,9%
Общо	3639	693	19,0%	292	8,0%	2654	73,0%

10.2. За руския език данните за състоянието на заетата старобългарска лексика, разпределени по типове А, В и С, **в проценти по отношение на общия брой заемки от всеки конкретен тип**, може да бъдат представени в следната таблица:

	XI–XIV в.	XIV–XVII в.	XVIII–XIX в.	XX в.
--	-----------	-------------	--------------	-------

Тип		Отпаднали		Отпаднали		Запазени	
		Брой	%	Брой	%	Брой	%
A	2311	648	28,0%	241	10,4%	1422	61,6%
B	565	25	4,4%	33	5,8%	507	89,8%
C	763	20	2,6%	18	2,4%	725	95,0%

11. Ако разгледаме излезлите от употреба старобългарски лексеми като 100% за украинския и руския език поотделно, то

11.1. Украинският език губи:

в периода XIV – XVII в.: 44,8% от всички загубени в СУКЕ 2663 думи (1192 думи);

в периода XVIII – XIX в.: 55, 2% от всички загубени в СУКЕ 2663 думи (1471 думи).

11.2. Като имаме предвид, че за руския език изчисленията се правят на основата на изчезналите „веднъж завинаги“ 693 думи, руският език губи:

в периода XIV – XVII в.: 70,4% от всички изгубени в СРКЕ 985 думи (693 думи);

в периода XVIII – XIX в.: 29,6% от всички изгубени в СРКЕ 985 думи (292 думи).

Пред всички думи, от всички типове, се разкрива тройствена перспектива: те или излизат от употреба още в периода XIV – XVII в., или се задържат до XVIII в., но през XVIII – XIX в. в украинския език престават да се употребяват (при това много от тези думи могат да бъдат открити в СРЛЯ), или се запазват до наши дни. Ще разгледаме динамиката на думите от отделните типове хронологично (стойностите за периода XVIII – XIX в. са изчислени въз основа на данните от предходния и следващия период, затова няма да се спираме отделно на тях), възможност за което ни дават таблици 1 и 2 и диаграми 4 и 5.

Лексикографските данни сочат, че в староизточнославянския език преобладаващият брой старобългаризми (2311, или 63,5%) е представен на стадия на цитирането (тип А). Те са представени в единични примери, ограничени са в сферата на църковната и религиозната употреба и не проявяват никаква или почти никаква словообразователна активност. Съвкупността от тези фактори определя по-нататъшното им развитие. Още през периода XIV – XVII в. числеността на този тип се съкращава почти наполовина: изчезват 46,3% (1069 думи) от всички проникнали 2311 думи от тип А, а общият брой на функциониращите старобългаризми намалява почти с една трета именно за сметка на

този тип: изчезват 29,4% от всички проникнали 3639 думи. Като цяло типът А дава най-високия процент отпаднали от употреба думи: 89,7% от всички 1192 незасвидетелствани през този период, т.е. почти всички незасвидетелствани се отнасят към този тип. Думите от тип А също така съставят ядрото (93,5%) на думите, които не могат да бъдат открити и в лексикографските източници по следващите периоди от развитието на УКЕ, а също и в РКЕ, т.е. на отпадналите „веднъж завинаги“ 693 думи. От всички незасвидетелствани в СУКЕ през XX в. 2663 старобългаризма 40,1% (1069) се отнасят към типа А и престават да се употребяват още през XIV – XVII в.

Днес най-високият процент на запазили се старобългарски думи и в СУКЕ (11%), и в СРКЕ (39,1%), естествено, се отнасят към тип А, поради абсолютния му количествен превес над останалите типове. Друга причина за просъществуването на думи от този тип са процесите не толкова на активизация, колкото на консервация (заедно със стабилизирането на сферата на употребата им със съответните стилистични характеристики), в резултат на които немалък брой думи от тип А (с голяма степен на вероятност може да се предположи, че с такива процеси е свързано и запазването на известен брой думи от останалите типове) продължават да функционират както в СУКЕ, така и в СРКЕ, напр.: БЕСПРИКЛАДНЫЙ, БЕСПУТНЫЙ, БЛАГОЛЕПНЫЙ, БОЛЯРСКИЙ, БРАТОЛЮБСТВО (СРКЕ незасвид.), БРАТОУБИЙСТВО, ВИТАТИ, ВОЧЕЛОВЕЧЕНИЕ, ГОВЕТИ, ГРЕШНИЦА, ДАВЕЦЪ, ДАЯНИЕ, ДУШЕГУБНЫЙ, ЖУПЕЛ, ЖУПИЩЕ (СРКЕ незасвид.), ИНОВЕРНЫЙ, ИСПОВЕДНИЦА, ИСПОВЕДНЫЙ, ПЛЕСНО/ПЛЕСНА, ПОБЕДНИКЪ и мн. др.

Най-малобройната група думи (565, или 15,5%) се отнася към типа В. Те са представени в по-широк кръг произведения – както копирани от старобългарски оригинали, така и творби на староруски книжовници, отчасти проникват и в светската писменост. В сравнение с тип А, тип В губи значително по-малка част от състава си. През XIV – XVII в. губи 12,7% от съдържанието си и намалява общия брой заети старобългаризми само с 0,2%. Незафиксираните по това време думи тип В (72) представляват 6% от всички незасвидетелствани 1192 и 3% от всички отпаднали от СУЛЯ 2663 думи. Изчезналите „веднъж завинаги“ 693 думи съдържат 3,6% думи от тип В. В СУКЕ и СРКЕ се съдържат съответно 6% и 14% думи тип В. До наше време са достигнали думи като: БАГРЯНИЦА, БЕЗВИННИЙ, БЕЗДНА, БЕЗМЕРНЫЙ, БЕССМЕРТИЕ, ВЕЛИЧАВЫЙ, ВОЗВЕЛИЧИТИ, ВРЕТИЩЕ, ГОНИТЕЛЬ и др.

Към типа С са отнесени 763 думи (21%) от всички проникнали 3639 старобългарски лексеми и днес те имат неголям числен превес над типа В и в двата езика. Тези думи са разпространени в най-разнообразни по тип произведения и са засвидетелствани

с най-многобройни употреби. През XIV – XVII в. тип С губи едва 6,7% от състава си и намалява числеността на употребяваните през периода старобългаризми едва с 1,4%. Сред незафиксирани по това време 1192 думи делът на тип С е 4,3%, а сред липсващите в СУКЕ през XX в. – 1,9%. Най-малък е делът на този тип и сред думите, отпаднали „веднъж завинаги“ – 2,9%. През XX в. в СУКЕ броят на думите тип С е 9,8%, а за СРКЕ – 19,9%. Такива думи са напр: АЗЪ, АНГЕЛЬСКИЙ, БДЕНИЕ, БЕЗБОЖНЫЙ, ВЕЛИЧАНИЕ, ВЕРТЕПЪ, ДУХОВНЫЙ, ЕСТЕСТВО, ЖЕЗЛЪ, ЖИВОТЪ, КАЗНЬ, КОВЧЕГЪ, ПРЕСТОЛЪ, ПРЕЧИСТИЙ, РЕВНИТЕЛЬ, РИЗА, СВЯТИТЕЛЬ, СКАЗАНИЕ, ЯВЛЕНИЕ и др.

Нашите данни свидетелстват, че тип С е най-жизнен в сравнение с другите типове. Докато в периода XIV – XVII в. той губи почти половината от състава си, по същото време, а и по-късно, останалите типове губят значително по-малко думи. Днес и в СУКЕ, и в СРКЕ в най-голяма степен е запазил състава си типът С. Следващото място по брой на запазените лексеми заема тип В, а след него е тип А. С други думи, най-голяма „склонност“ към загуби показва тип А, а най-голяма „склонност“ да се задържат в езика – тип С, а тип В заема междинно положение. Това свидетелства, че поведението на думите в течение на историческото развитие на езиците на източните славяни зависи от устойчивостта на проникването им в лексикалната система на староизточнославянския език.

Думите от тип С имат най-висококачествена и широка употреба в различни типове писменост и се използват не само в църковнославянския и славяноруския език, но и в жанровете, в които е представен писмено-литературният тип на староизточнославянския език. Най-вероятно, тези думи са прониквали и в разговорния език. Косвено потвърждение на това предположение се явява фактът, че някои от тях проявяват определена словообразователна активност. Това обуславя по-стабилното им положение и предопределя възможността за запазването им в употреба.

Настоящата работа класифицира старобългарските лексикални заемки по степен на проникване от началния етап на тяхното битуване на староизточнославянска езикова почва – периода XI – XIII в. Следователно, чрез староизточнославянския език те имат „равен старт“ на функциониране във формиралите се по-сетне народностни и национални книжовни езици на източните славяни – руски, украински и белоруски. Нашите данни свидетелстват, че старобългарските думи, които се откриват в староукраинския книжовен език в периода XIV – XVII в. (2447), са 2,5 пъти повече, отколкото днес (976), както и че те представляват 92,2% от всички запазили се в СРКЕ към XX в. (2654) (вж. т. 3). Вижда се, че докъм края на XVII в. в земите на източните славяни езиково-културната общност в

книжовните им езици, образувала се под старобългарско влияние, е все още относително монолитна.

Следва да се отбележи, че причините за съществената разлика в броя на запазените до XX в. в СРКЕ и СУКЕ старобългарски думи не се дължат на разлика в степента на проникване. Намалването на броя на старобългаризмите в украинския език протича основно в течение на XVIII – XIX в. Това е свързано с обществено-културните условия на развитие на украинския и руския народ и съответно – с различното място, което се отрежда на църковнославянската (респ. старобългарската) лексика при формирането на книжовните им езици (вж. също Стаменова 2005, 2016а, 2016б).

Литература:

Бер: Лексикон Славенороский Памви Беринди. К., 1961.

Вайнрайх 1979: Вайнрайх, У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. Киев, 1979.

Жлуктенко 1974: Жлуктенко, Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия. К., 1974.

Зиз: Лексис Лаврентія Зизанія. Синонима славеноросская. Підготовка текстів В. В. Німчука. Київ 1964.

КартССУМII: Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст./зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Крысин 1968: Крысин, Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. Москва, 1968.

ПрК: Давидов, А. Речник-индекс на Презвитер Козма. София, 1976.

ПФ: Филкова, П. Староболгаризмы и церковнославянизмы в лексике русского литературного языка. Учебный словарь. В 3-х томах. София, 1987.

Розенцвейг 1963: Розенцвейг, В. Ю. О языковых контактах. – В: Вопросы языкознания, № 1, 1963.

СДРЯ II: Словарь русского языка XI – XVII вв. М., 1975-... Вып. 1-...; (излезли 29 тома),

СДРЯI: Словарь древнерусского языка XI – XIV вв.: в 10 т. (М., 1988-... Т. 1-...; излезли 10 тома до буква Р).

Семчинский 1974: Семчинський, С. В. Семантична інтерференція мов. Київ, 1974.

Срезн.: Срезневский, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 1 – 3. Москва, 1958, фототипно.

СС: Старославянский словарь (по рукописям X – XI вв.). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва, 1994.

ССУМII: Словник староукраїнської мови XIV – XV вв. Т. 1 – 2. Київ, 1978.

ССУМIII: Словник староукраїнської мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми випусках. Вип. 1 – 16. Львів, 1993 – 2013.

Стаменова 2005: Стаменова, А. Давньоболгарська лексична спадщина в сучасній українській літературній мові з огляду на її історію. – Електронно списание за хуманитаристика „Littera et Lingua“, пролет 2005 г., <http://slav.uni-sofia.bg/naum/node/1681>.

Стаменова 2016а: Стаменова, А. Заедно и разделени: динамика на заетата старобългарска лексика в украинския и руския книжовен език. Доклад, прочетен на Тринадесетите международни славистични четения „Мултикултурализъм и многоезичие“, СУ „Св. Климент Охридски“, София, 21–23 април 2016 г., под печат.

Стаменова 2016б: Стаменова, А. Краткий очерк истории украинского литературного языка до конца XIX в. – В: ГСУ, ФСФ, т. 101, 105–154.

СтБР: Старобългарски речник, т. 1. С., 1999.

СУМ: Словник української мови в 11 томах. Київ, 1970 – 1980.

СЦРЯ: Словарь церковнославянского и русского языка. Т. 1 – 4. Спб., 1847.

СЯС: Slovník jazyka staroslověnského: Lexicon linguae paleoslovenicae, Вып. 1 – 52. Praha, 1958 – 1997.

Филкова 1991: Филкова, П. Староболгарские традиции в истории русского литературного языка. София, 1991.

Хауген 1972: Хауген, Э. Процесс заимствования. – В: Новое в лингвистике, Вып. 6. М., 1972.

Шахрай 1961: Шахрай, О. Б. К проблеме классификации заимствованной лексики. ВЯ, № 2, 1961, с. 53–58.

Информация за автора:

Албена Стаменова – д-р, доцент

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Катедра по Славянско езикознание

бул. „Цар Освободител“ 15, София, 1504

e-mail: albena_stamenova@abv.bg

ПОВІСТЬ «ОБЛОГА БУШІ» М. СТАРИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Надія Бойко

Анотація: В статіята е анализирана една от първите исторически повести на Михайло Старицки, която се превръща в основа на мащабен исторически проект на автора, преследващ културно-просветни и патриотично-образователни цели. За това свидетелстват хронологичният, проблемно-тематичният аспект в творбите и системата от художествени образи. Проследени са особеностите на поетиката в „Облога Буші” („Обсадата на Буша”), поставен е акцент върху приключенския характер на текста, на особеностите при изграждането на характерите и обрисовката на баталните сцени. Използването на композиционни похвати като ретроспекция на времето и ретардация позволяват на автора да разкрие спецификите на съжителството на украинци с поляци и причините, обуславящи недоверието и враждата помежду им.

Ключови думи: историческа проза, личност, повест, поетика, образ, казачество, Старицки, Зависна

Прикметною особливостю українського письменства ХІХ ст. є актуалізація широкого кола проблем, пов'язаних з подальшим існуванням українців як етносу, об'єднаного спільною територією, традицією, культурою та історією. Така тенденція була особливо помітною в періоди бездержавності й на тлі постійних антиукраїнських заборон. Зважаючи на те, що тривалий час на території підросійської України історія як наука тільки частково виконувала свою функцію, відповідно художня література перебирала на себе роль популяризатора історичних знань і ставала невід'ємним чинником формування національної свідомості, вибудовуючи захисні механізми супроти тотальної денационалізації й дегероїзації української історії.

Українська історична проза ХІХ ст. пройшла кілька етапів свого становлення: у перші три десятиліття відбувалося олітературення народнопоетичного епосу (Г. Квітка-Основ'яненко), разом з'явилися російськомовні історичні повісті і романи, в яких змальовують події з історії України: «Зиновий-Богдан Хмельницький» (1829) П. Білецького-Носенка, «Нежинский полковник Золотаренко» (1842) і «Чайковский» (1843) Є. Гребінки, роман «Михайло Чернишенко» (1841-1842) П. Куліша. У 50-70 роках ХІХ ст. побачили світ (в основному вже українською мовою) твори на історичну тематику різні за художньо-стильовими особливостями і відображуваними подіями: повісті «Рогніда-Гориславна» (1860) В. Ільницького та «Князь Лаборець» (1863) А. Кралицького; оповідання «Січові гості» (1861), «Мартин Гак» (1863) та ін.; оповідання «Невільничка» (1865), повість-казка «Кармелюк» (1865), повість «Маруся» (1871) Марка Вовчка; історична казка «Запорожці» (1873) І. Нечуя-

Левицького, «Оповідання Грицька Ключника», «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа», «Прокіп Іванович», роман «Марко Проклятий» (1879) О.Стороженка та ін. Безперечно, знаковою подією цього періоду і для українського письменства в цілому став вихід у світ першого українського історичного роману П.Куліша «Чорна рада» (1857), в якому автор, взявши за основу вальтерскоттівську стилістику відображення історії, художньо реалізував власні історіософські погляди на події «чорної ради» 1663 року та історію козацтва. Подальшими жанрово-стильовими пошуками позначені 90-ті роки XIX ст., коли з-під пера репрезентів української прози почали з'являтися історичні твори широкого хронологічного та проблемно-тематичного діапазону: повість «Захар Беркут» (1883) І.Франка, повісті «Облога Буші» (1891), «Червоний диявол» (1896), «Заклятий скарб» (1900), «Первые коршуны» (1900), «Останні орли» (1901), «Разбойник Кармелюк» (1903), трилогія «Богдан Хмельницький» (1894-1897), дилогія «Молодость Мазепы» (1893), «Руина» (1899) М.Старицького, романи «Князь Єремія Вишневецький» (1897) та «Гетьман Іван Виговський» (1898) І.Нечуя-Левицького та ін. Названі вище автори намагалися привернути увагу читацького загалу до славних і призабутих сторінок української історії та вилучених з історичного обігу імен. Однією із жанрових особливостей історичної прози є її залежність від зовнішніх текстів. Українська історична проза XIX ст. генетично пов'язана з народнопоетичними творами та історико-мемуарною прозою середини XVII – початку XVIII ст. Козацькі літописи були одним із важливих чинників формування історичної концепції, вони дають трактування, оцінку подіям, є носієм певних світоглядних засад, будучи сповненим топосів та умовностей, промовляючи мовою тих часів, впливають на архітектуру твору. Зазвичай, українські письменники другої половини XIX ст. у зачині історичного твору синтезують головні складові зразки, за якими створювалися історичні хроніки. Проте звернення письменників, і зокрема М.Старицького, до історичних джерел, покликання на них чи навіть деінде цитування не мало на меті достовірного відтворення історичного минуло, а радше було потрібне для створення ефекту правдоподібності. Безперечно, мав рацію І.Франко, зауваживши в передмові до «Захара Беркута», що «Повість історична – се не історія. Історикові входить передовсім о вислідження правди, о сконстатування фактів, натомість повістяр користується тільки історичними фактами для своїх окремих артистичних цілей, для включення певної ідеї в певних живих, типових особах» (Франко 1978: 7).

До написання своєї першої історичної повісті «Облога Буші» (1891) М.Старицький приходить у зрілому віці, заживши слави засновника і мецената українського театру, майстра-новатора слова – поета, прозаїка, драматурга і перекладача. Започатковуючи авторський масштабний історичний проект (його прозові й драматичні

твори хронологічно охоплюють значний історичний відрізок), письменник ставив перед собою як культурно-просвітницьку, так і патріотично-виховну мету: екстраполюючи події минулого на сучасність, убачав у козацькій епосі приклади боротьби за національну свободу, гідні наслідування. Власне, така «втеча» у світ національної історії є одним із складників романтичної поетики і засвідчує переважання романтичної естетики в художній практиці М. Старицького.

В основу повісті «Облога Буші» покладено один з епізодів національно-визвольної війни (1648-1654) під проводом гетьмана Б. Хмельницького – героїчна оборона подільського містечка Буша, яке в XVII ст. було фортецею. У березні 1654 року під її стінами козакам удалося розбити урядове військо Речі Посполитої, а вже в 18 листопада того ж року поляки під командуванням Станіслава Потоцького й Стефана Чарнецького обложили фортецю і після триденних жорстоких боїв увійшли в практично зруйноване й безлюдне містечко. Завдання оборонців фортеці полягало в тому, щоб на деякий час затримати просування польського війська, давши можливість гетьману Б. Хмельницькому зібрати і перегрупувати свої лави.

Козацькі літописці Самовидець і Григорій Граб'янка не описують згаданої вище події, а от Самійло Величко наводить: «...поляки ввійшовши в Україну, без жодного пошанівку сплюндрували доценту вогнем і мечем Немирів, Кальник і Бушу з людьми, які там були...» (Величко 1991: 157). Буша стала ще однією трагічною сторінкою в історії Козаччини, адже в містечку, як, проте, і в багатьох інших подільських, урядові війська Речі Посполитої практично знищили все православне населення. Про легендарних оборонців Буші складено чимало народних переказів і дум, у примітці до твору М. Старицький зауважив: «По Костомарову, Орися, героїня Буші, була Завісного жінкою, а по інших джерелах – дочкою. Народні перекази, які й по цей час у басєчних формах живуть, іменують один камінь у Буші – *Сотниківною*, а печеру одну – *Бабинцем*» (Старицький 1989: 693). Цих скупих історичних фактів М. Старицькому вистачило, аби на їхній основі створити одну з найтрагічніших історичних повістей кінця XIX ст. про масовий героїзм, у якій переплелися любов до рідного краю і самопожертва, одностайність і мужність, щире кохання і відданість.

За жанрово-стильовою структурою «Облога Буші» – багатопроblemна історико-романтична повість, написана у вальтерскоттівській стилістиці. У її сюжеті наявні відповідний мотив викрадення, романтична інтрига і провісні сни, події розвиваються динамічно і мають несподіваний поворот. М. Старицький порушив проблему гуманізму та беззаперечної готовності захистити рідну землю і пов'язаного з нею вибору, детермінованого суспільними обставинами. Повість пронизана героїчно-патріотичним

пафосом, домінантною постає ідея патріотизму, самопожертви заради православної віри й України, готовність у будь-яку хвилину скласти голову за той клапчик землі, де людина народилася і де минуло її дитинство, звідки черпає духовні і фізичні сили і куди щоразу повертається з ніжним трепетом. В образній системі повісті захисники фортеці постають не як тло чи безіменна маса, а як повноцінний суб'єкт, який творить історію своєї країни. Кожен із них знає напевно, що не вдасться утримати фортецю і що за це розплата поляків буде жорстокою: «поховає нас хижий звір...» (Старицький 1989: 20), та всі однодумні: «Зуміємо вмерти... і святині нашої в руки поганців не кинемо!» (Старицький 1989: 13). Козацтво у повісті представлено в ідеалізованому образі, вони – безстрашні воїни-характерники, навіть приречені на смерть не втрачають людяності, почуття гумору й іронії, святощами для них є православна віра, рідний край і побратимство. Тож не випадково останні глибоко патріотичні роздуми сотника Завісного сповнені синівською любов'ю і звернені до України: «...рідна, дорога країно! Широко ти, неосяжно розкинулася, мальовниче обгорнулася гаями, причепурилася рясними ланами, оперезалася річками блакитними, прикрасилася селами біленькими... всім наділив тебе бог, красуне наша, тільки от чомусь щастя-долі не дає поки [...] Палили, рабували тебе усякі варвари, топтали різні пройдисвіти [...] А все ж таки не доконають дітей твоїх кривих — стоять вони непохибно і стоятимуть до загину за свою змучену неньку і, доки світ сонця, ні за які скарби, нізачо в світі не продадуть своєї любові до тебе, наша любя вітчизно!..» (Старицький 1989: 61).

Художньо реалізуючи ідею патріотизму, чи не вперше в історії української літератури XIX ст. М. Старицькому вдалося створити глибоко романтичний образ жінки, і водночас честолюбної, сильної і вольової особистості, котра жертвує собою і котра своєю психоповедінкою є близькою до архетипу жінки-воїна. Новаторство цього образу полягає у тому, що прозаїк наділяє Орісю Завісну такими рисами національного характеру, як особиста і національна гідність, жага до волі, стійкість. Попри те, що повістевий жанр не завжди дозволяє вповні розкрити етапи становлення образу, письменник за допомогою ретроспективи (повернення до дитячих років) підсвітив ті ключові події, які не просто вплинули на характер героїні, а сформували його. Так, відчайдушність і безкомпромісність – «За мене не зачервонієш» – (Старицький 1989: 13) її натури логічно мотивовано не тільки вихованням у традиційно козацькому дусі, а й родинною трагедією – смерть матері від рук польської шляхти. Наділивши цей образ маскулініними психоповедінковими рисами (активність, раціональність, розсудливість), М. Старицький zarazом акцентує і його фемінний характер – виняткова турботливість, ніжність, емоційність. Як справжній воїн Оріся Завісна просить у Богородиці: «Не від куль, не від стріл ворожих, не від смерті ховай моє серце, а від немочі та страху! Пошли і мені, о всепїтая мати, силу і мужність з відважною усмішкою на

страту піти за нашу бездолюну родину...» (Старицький 1989: 21). Побачивши після довгої розлуки і переходу на бік поляків Антося Корецького, відчула як «мов електричний ток пробіг по нервах [...], чимось гарячим сповнилося її затріпотівше серце і вогнем розлилося у грудях, примусивши зашарітися червоною зорею її бліді лиця, блиснути чорним алмазом очі» (Старицький 1989: 53). Подібна бінарність цього жіночого образу спостерігається і в портретній характеристиці, поданій короткими й чіткими штрихами. Письменник поєднує такі, здавалось би, непокєднувані характеристики, як дитинність: «її струнка постава, закутана сизими хвилями з кадильного диму, здається легесенькою, прозорою» і мармур: «немов темна мармурова фігура сидить Орися»; і ще: «на мармуровім чолі лежать не дитячі думи, хоч у виразі вуст пишає дитяча краса» (Старицький 1989: 8). Портретна характеристика Орисиного образу прикетна ще й тим, що автор постійно акцентує очі, які до найдрібніших нюансів передають психофізичний стан героїні: «з-під довгих темрявих вій палають вогнем»; «зупинила на діві свої замислені очі»; «перевела свої очі, що світилися темним вогнем»; «у стислих бровах і холоднім погляді [...] світилась лишень непохитна воля та похмуре жадання продати життя найдорожче»; «зимно дивилася в тусьменіючу далину», «теплыми самоцвітами зросило очі» (Старицький 1989: 8, 15, 41, 52, 73).

М. Старицький, добре знаючи історію бушівської трагедії, в образі легендарної захисниці фортеці змальовує саме юну сотниківну. Завдяки цьому художньому домислу йому вдалося не тільки розширити сюжетну лінію (кохання Орисі Завісної – Антося Корецького) твору, а й поглибити психологізм повісті і художньо реалізувати ідею неперервності патріотичного духу. Створюючи романтичний й водночас трагічний образ жінки-воїна, письменник через внутрішні монологи і діалоги з Катрею та, власне, Антосем показав боротьбу, яка точилася у душі героїні, коли та дізналася про його перехід на бік шляхти: «Так, я люблю його [...] зрадника моєї вітчизни, цього Каїна, що підняв камінь на брата...» (Старицький 1989: 57). Письменник кілька разів повертає Орисю до складного вибору між особистим і суспільним, а втім, щоб не порушувати логічності архетипного образу жінки-воїна, не залишає вибору, адже любов до Батьківщини не дозволила б їй жити хоч і з коханим, але переступником Корецьким. Тож в образі Орисі гармонійно поєднано типово фемінні і маскулінні риси характеру, коли в умовах воєнного конфлікту гору беруть останні.

До речі, опозицію «сильна жінка – слабкий чоловік» деякі сучасні дослідники пов'язують з актуалізацією емансипаційних ідей та співавторством дочки Людмили Старицької. У цілому не заперечуючи впливу Л. Старицької та їхню тісну творчу співпрацю, усе ж таки вважаємо, що образ Антося не варто характеризувати, як «слабкий чоловік». Адже текст повісті дає кілька прикладів цього, як-от його суперечка із польськими

магнатами в палаці про віроломство повсталих українців, що і хто, власне, провокував їх до подібних учинків: «Я вірю панському слову, що гайдамаки винищили мій рід [...] але той, що мене врятував, чи був межи ними...? Навіщо б він [...] визволяв ворожого сина? Хіба б, може, для тяжчого катування, для гіршої муки, але ж не задля ласки й упаду?» і причина цієї страшної ворожнечі, на його переконання, у тому, що «...й закон, і праваповалені в крив'яні калюжі» (Старицький 1989: 25-26).

Яскравий, героїчний і zarazом трагічний образ Орисі дещо затіняє інші жіночі образи цього твору, проте саме вони частіше, ніж образ жінки-воїна, з'являтимуться на сторінках наступних художньо-історичних творів письменника. Ідеться про образ Катрі, який можна дефініціювати як посестра, і бабусі – берегині домашнього вогнища і мудрої наставниці. Що стосується посестри – це фемінний тип жіночого образу, якому, з одного боку, характерна нерішучість, слабкість, надмірна емоційність, сентименталізм, з іншого – щирість, відданість, вітальність. (До речі, у повісті Орися так і називає Катрю – посестра). Про дещо іншу роль Катрі в бушівській трагедії стає зрозуміло вже на початку повісті, коли письменник описує жінок у церкві: «у чорній стрічці сотникова дочка Орися, а поруч неї у глазетовім кораблику» (Старицький 1989: 8). Глазетовий кораблик як деталь жіночого гардеробу свідчить не тільки про соціальний стан дівчини, а й про чисто жіночий характер, її психологічний стан. Неготовність Катрі до боротьби й самопожертви засвідчує і статичність тіла, і розхристаний зовнішній вигляд: «до подушки, припавши лицем, лежить Катря непорушно; [...] Спала з неї намітка... ; коса вибилася з-під кораблика і, звинувшись химерним вузлом, неслухняно лягла на плечі» (Старицький 1989: 15). На відміну від Орисі, в поведінці Катрі переважає надмірна емоційність, розгубленість і спонтанність. Після побаченої картини жорстокого бою і смерті коханого Катря втрачає самовладання і зв'язок із реальністю, її дії стають ще більш хаотичними: «з божевільним, палким поглядом в очах, була нерухома і навряд чи розуміла, що казала до неї подруга, але раз по раз вона проймалася внутрішнім вогнем і, насуплюючись, шепотіла тільки одне слово: „Помститись!“» (Старицький 1989: 71). Заклик Орисі готуватися до відсічі справив на дівчину протилежний ефект, а втім, Катря не відмовляється від боротьби (нею рухає насамперед бажання помститися за смерть коханого), але вона в цілковитому розпачі і чесно зізнається, що не готова прийняти смерть, бо «не нажилася ще на світі» (Старицький 1989: 16).

Щодо ідеї єдності і пошуку спроб примирити українців і поляків, вона актуалізувалася ще в 40-і роки XIX ст., особливо серед учасників Кирило-Мефодіївського братства та після низки неуспішних польських повстань. Свого часу і Т. Шевченко у Передмові до поеми «Гайдамаки» з гірким смутком зауважив: «весело послушать його [кобзаря – Н. Б.], як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися ляхи з козаками;

весело... а все-таки скажеш: «Слава Богу, що минуло», — а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми слав'яне. Серце болить, а розказувати треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братуються знову з своїми ворогами» (Шевченко 1876: 136). М. Старицький, як активний учасник «Старої Громади» і митець теж намагався привернути увагу до цієї національної катастрофи, і вже в зачині повісті констатував: «два кривих народи, призначені на дружнє та рівне буття, вчинили між себе розраду й, піднявши стяги на стяг...» (Старицький 1989: 6). Подібна ідея примирення двох народів (шотландців й англійців) і подальшого мирного співжиття зустрічається у «батька» історичних романів, Вальтера Скотта, які він традиційно завершував гучним весіллям закоханих представників двох протиборчих таборів. М. Старицький, до речі, ситуацію примирення моделює за принципом подвійної рамки. З одного боку, в обох таборах знаходяться прихильники примирення, бо війна — це шлях у нікуди: польний гетьман Лянцкоронський: «така бойня шалена появить за собою саму-но руїну, яка, нарешті, і стане могилою Польщі: не в знищенні своїх кривих підданих, які й боронять наші крайниці, лежить сила держави, а в спільній користі та згоді» (Старицький 1989: 27), схожої думки дотримується і сотник Завісний: «І коли минеться ця братерська різня, грабіжка та розбій на Україні?!» (Старицький 1989: 61). З іншого боку, Орісю і Антося об'єднують не тільки моменти спільного щасливого дитинства і взаємного кохання, а й трагедія — втрата матерів від рук представників протиборчих таборів. Тобто подає кілька точок дотику, які могли б підштовхнути до примирення.

Концептуальним з погляду реалізації ідеї єдності двох народів є і образ Антося Корецького — примирника (посередника). Такий образ примирника традиційно пов'язують із біблійною літературою, де Бог як Слово є посередником між Богом і ним же створеним світом. («Один бо є Бог, і один Посередник між Богом та людьми, — людина Ісус Христос, що дав Самого Себе на відкуп за всіх» 1 Тим. 2:5). М. Старицький же, вибудовуючи цей романтичний образ, посередника між двома таборами, поглиблює психологічно, ускладнивши його роль проблемою постійного вибору, адже він — нащадок знатного шляхецького роду, котрий з дитинства виховувався у родині козака Завісного. Православна віра і козацькі традиції стали невід'ємною частиною його духовного світу, сформувавши як особистість і воїна. Тож коли юнак опиняється у шляхетському родинному колі і чує кпини і закиди шляхти, то з гордістю заявляє: «ті хлопці мене змалку вчили правди, і честі, й добра, вчили, по-своїй вірі схизматській, і в ворозі людину вважати і битися з ним по-лицарськи чесно» (Старицький 1989: 25). З іншого боку, Корецький мимохіть пожалів, що був позбавлений розкоші шляхетського життя, і він як лицар і людина честі готовий «усю кров до останньої краплі пролити за добро і за спокій моєї ойчизни, за честь нашого пишного лицарства і за свободу нашої Посполитої Речі» (Старицький 1989: 26). Відповідно

до авторського задуму, повернення Антося у шляхетську родину, тобто відновлення справедливості і встановлення родинної цілісності, мало б стати початком примирення. М. Старицький устами Корецького проголошує беззаперечну ідею мирного співжиття поляків і українців, зважаючи на ментальні особливості останніх: «оті щирозлоті серця і зимньої мужності, і теплої, безкрайньої прихильності повні; не чіпайте тільки їхньої волі, їхньої віри, їхніх звичаїв, – і вони на свої перса дужі здіймуть увесь тягар наскоків хижого азіата, і славутня Польща за залізним муром буде спокійно цвісти...» (Старицький 1989: 36). Однак така ідея практично не мала шансів реалізуватися через низку факторів. Насамперед тому, що не відбувся процес взаємного покаяння і прощення. Тож чим більше Антося Корецький дізнавався про життя і нориви польської шляхти, тим частіше усвідомлював марність своїх сподівань і тим відчутнішою для нього ставала його подвійність: поглиблювалися докори сумління, зумовлюючи напружену душевну боротьбу і як наслідок – неуникненність складного вибору. І якщо для Орісі Завісної нелегкий вибір лежав у площині «особисте – громадське» і вона обирає останнє, то для Антося громадське було не настільки однозначне. Зрештою, Корецький обирає особисте, адже без коханої Орісі не бачить сенсу свого подальшого життя. Безперечно, образ Антося Корецького – авторська вигадка, можливо, серед іншого письменник хотів підштовхнути читачів до роздумів, що подібне взаємопоборення обернулося трагедією для обох сусідніх народів, особливо якщо зважити на результати цього протистояння для України і Польщі у ХІХ ст.: втрата останніх ознак державності, територіальна розділеність, тотальна колоніально-асиміляторська політика Російської імперії.

Попри певну суперечливість і роздвоєність образу Корецького, письменник змалював його доволі привабливими барвами: «огрядний і стрункий – красень юнак; його біле, благородне чоло обмежали золотисто-каштанові кучері, на виразнім обличчі світилися ласкою і відвагою сині очі» (Старицький 1989: 24), інша річ – образи і характери представників польської шляхти, які, відповідно до поетики романтизму, постають суцільно негативними. Прийом контрастного зображення польської шляхти простежується як у їх світогляді: «в винищенні ворога до ноги і лежить благо ойчизни» (Старицький 1989: 20), так і в портретних характеристиках: «І криклива пишнота, і вираз обличчя, що довчасно злиняло на розпусних нощах, і хітливі безсоромні очі, і млява, знесилена постава – нагадували швидше фігуру змученої повії, ніж мужнього ватага Посполитої Речі» (Потоцький); «від його мусянжового, загартованого в боях обличчя віє холодом зимовим, з горбинкою ніс загнувся йому гаком, нагадуючи дзьоб у хижого птаха; в зеленастих очах яскріє сваволя і лютість» (Чарнецький) (Старицький 1989: 22, 23).

Віра в Бога, християнські ідеали як основа гуманності, поєднання ідеї патріотизму з відданістю християнській моралі постійно перебувають у центрі уваги письменника. Наявність релігійного чинника у творах М. Старицького дослідники зазвичай пояснюють його неонародницьким світоглядом, проте релігійне піднесення українців, художньо реалізоване ним і в інших історичних творах, пов'язане щонайперше з тотожністю релігійного й національного чинника, оскільки конфесійність зазвичай ставала підставою національної самоідентифікації. Тож не випадково християнську категорію гріха у творі пов'язано із страхом і малодушністю: «Гріх! От перед цією святою матір'ю гріх! – показала на образ Оріся. – Вона віддала ради нас свого сина на муки, на смерть, а ми будемо побиватись, що доведеться за віру святу й за вітчизну вмерти!» (Старицький 1989: 15). З іншого боку, пиха й брутальність польської шляхти, тяжіння над нею давніх упереджень щодо українців стали причиною порушення християнських норм і їх антигуманної поведінки, проте Бог як чоловіколюбець «дивився згори лагідно на сп'янілі і розсатанілі від злоби обличчя, позирав кохано на дітей своїх, за яких і розпинався на хресті» (Старицький 1989: 30). Таким чином М. Старицький актуалізував у повісті біблійний заклик: «прощайте, як маєте що проти кого, щоб і Отець ваш Небесний пробачив вам прогріхи ваші» (Мар. 11:25), який би міг привести до порозуміння між українцями і поляками.

З-поміж таких позасюжетних елементів твору, як інтер'єр і пейзаж, варто звернути увагу на змалювання батальних сцен у повісті, оскільки вони були новим поетикальним явищем у творчій практиці письменника. Так, про початок бою письменник дає мало тактико-стратегічної інформації, натомість розлогою є його емоційна оцінка: «Сила смертей, ріжучи з виском і свистом сполохане жахом повітря, ринула на голови згвалтованих лав»; «Почалась різанина, та ненатла, огидна, звіряча різанина коли чоловік, сп'янілий від крові, розсатанілий від гвалту, запінившись, з хижим реготом б'є нещасного, безоружного брата, що плазує край ніг і благає, на бога, пощади» (Старицький 1989: 34); а дещо детальніше змалювано наслідки взаємних гарматних обстрілів, у героїко-патетичному плані подана атака Вернидуба і його сорока завзятців. Характерною особливістю змалювання воєнних атак стала романтична традиція, з акцентуванням на їх жорстокості й кривавості, героїзмі в цілому та передусім останньому бою окремо взятого козака.

Так уже складається у багатовіковій історії України, що кожне нове покоління дає свою жертву заради державної незалежності та особистих свобод і кожне нове покоління живе переконання: «З нами Бог і Україна!». У повісті «Облога Буші» М. Старицький підсвітив одну з трагічних і водночас героїчних сторінок української історії, засвідчивши, що історичний твір – це не просто змалювання минулого, а передусім він має стати зразком тому, хто обирає шлях боротьби і прагне змагатися за високу мету – свободу

рідного краю. З-поміж індивідуальних особливостей М. Старицького як автора української історичної прози варто виокремити: 1) своєрідне структурування тексту (розділи завершуються інтригою) і широке залучення пригодницьких елементів, що, з одного боку, зумовлювалося газетно-журнальними умовами друкування творів, з іншого – мало на меті підтримувати читацький інтерес; 2) у центрі художньої обсервації завжди перебуває непересічна історична особистість у надзвичайних обставинах; 3) створені ним жіночі образи вирізняються своєю активною життєвою і громадянською позицією. Попри наявність у повісті «Облога Буші» М. Старицького складників вальтерскоттівської поетики, він завершує її трагічно, поєднання закоханих – Орісі Завісної та Антося Корецького, на переконання письменника, неможливе навіть у вигаданому, художньому світі повісті, саме через глибину суперечностей, яка їх розділяє. Згадування біблійного Каїна зовсім не випадкове і не тільки свілуння релігійного світогляду, бо закохані прогнозують свої подальші вчинки в площині «зрада – відданість» і саме крізь призму інтересів рідного народу, тож вихід із цього фатального кола Оріся бачить тільки у смерті.

Література:

Величко 1991: Величко С. Літопис. Т.1 Київ, 1991.

Старицький 1989: Старицький М. Твори: у 6-ти томах. Т.5. Київ, 1989.

Франко 1978: Франко І. Зібрання творів: у 50-ти томах. Т.16. Київ, 1978.

Шевченко 1876: Шевченко Т. Кобзар. Т.1, 1876.

Інформація про автора:

Бойко Надія – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу класичної української літератури Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України.

E-mail: nadia_bojko@ukr.net

МИКОЛА ЛИСЕНКО У БОЛГАРСЬКОМУ МУЗИЧНО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Лариса Філатова

Abstract: As an important factor of the enrichment Ukrainian-Bulgarian musical and cultural relations in the late XIX – early XX century were friendly relations between the Ukrainian composer M. Lysenko and the professor of the Higher School in Sofia M. Drahomanov and his family, that acquainted Bulgarian intelligentsia with the work of Ukrainian artist.

Keywords: Lysenko, music links, Ukrainian, Bulgarian culture.

Микола Віталійович Лисенко (1842–1912) – основоположник української класичної музики, композитор, піаніст, музичний фольклорист, диригент, педагог, громадський діяч, засновник Музично-драматичної школи на національній основі (Київ, 1904 р.), яка стала життєдайним підґрунтям для становлення сучасної системи підготовки музикантів, співаків та акторів в Україні.

М. Лисенко – один із речників відродження української культури. Його ім'я стоїть в одному ряду з іменами Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, І. Франка, Л. Українки. Генетичний мистецький код його творчості в українській народній пісні, в спадщині його попередників Г. Сковороди, І. Котляревського, М. Гоголя, М. Максимовича, Д. Бортнянського, С. Гулака-Артемівського. Композитор був глибоко ерудованою людиною, досконало володів таємницями музичного мистецтва. Він перший серед слов'янських фольклористів визначив ритмоінтонаційні та ладогармонічні особливості українських народних мелодій у порівнянні з піснями інших народів. Порівняльний метод М. Драгоманова був творчо використаний Лисенком у музичній фольклористиці, наукові засади якої він заклав.

Знавець слов'янського фольклору, М. Лисенко вивчав його в умовах природного побутування. Так, під час своєї закордонної фольклорно-славістичної мандрівки влітку 1873 р., композитор записав сербські, хорватські, чеські, болгарські народні пісні. Він був організатором Слов'янських етнографічних концертів (Петербург, Київ), де звучали, окрім українських, його обробки чеських, моравських, польських, сербських, російських народних пісень. Отже, слов'янський фольклор глибоко і послідовно увійшов у творчу біографію Лисенка.

Взаємозв'язки української та болгарської культур мають багатовікову традицію; їхні витoki сягають доби Київської Русі. Кінець ХІХ – початок ХХ сторіччя, після

отримання Болгарією незалежності від турецького поневолення, став періодом поживлення контактів у культурному просторі обох народів.

Особливої уваги у цьому процесі по встановленню міжнаціональних культурних зв'язків заслуговують постаті українських діячів М. Драгоманова, Л. Українки, І. Франка, М. Павлика та ін. Однак, постать класика української музики М. Лисенка, у такому контексті, випадає з поля зору громадськості.

Різні аспекти життя і творчості М. Лисенка вивчали відомі митці і вчені (музикознавці, мистецтвознавці, літературознавці, історики, композитори) – В. Андрієвський, Л. Архімович, Т. Булат, М. Гордійчук, С. Грица, М. Загайкевич, С. Денисенко, І. Дзюба, А. Катренко, О. Козаренко, Ф. Колесса, Л. Корній, О. Костюк, М. Кузьмін, Г. Курковський, А. Муха, Д. Ревуцький, Л. Пархоменко, Н. Побірченко, Р. Скорульська, Т. Філенко, О. Шреєр-Ткаченко, Л. Шрамченко, В. Щепакін та ін. Творча спадщина митця, її багатоаспектність дають простір для дослідницької діяльності сучасним вченим. Так, наприклад, музикознавцем Д. Садовниковою проаналізована співпраця М. Лисенка і М. Драгоманова на ниві національного українського відродження як проблема міжособистісної комунікації (Садовникова 2009). Отже, на нашу думку, вивчення ролі цих діячів в українсько-болгарських музичних зв'язках заслуговує на увагу і потребує дослідження.

Потужним поштовхом до розвитку болгарської освіти і культури було відкриття 1 жовтня 1888 р. у Софії першого вищого педагогічного закладу, який 1 січня 1889 р. був перейменований у Вищу школу. Однією з ключових постатей у болгарській освіті і науці з 1889 по 1895 рр. став визнаний в Західній Європі український вчений-славіст, літературознавець, публіцист, історик, філософ, фольклорист, громадський діяч Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895), запрошений на посаду професора історико-філологічного факультету.

Час перебування Драгоманова в Софії був насичений важливими подіями в політичному, соціальному, науковому, культурному житті країни, столиці зокрема. Так, наприклад, на шпальтах газет «Знаме» і «Млада България» друкувалися політичні фельстони відомого письменника і перекладача А. Константинова. У 1895 р. був надрукований його найвідоміший твір – повість «Бай Ганю», в якій героєм сатиричних оповідань став болгарський буржуа. У 1891–1894 рр. в Софії вийшло з друку багато збірок болгарського фольклору. Однією з найбільших і найвагоміших, не тільки в болгарській, але й слов'янській фольклористиці, стала праця К. Шапкарева «Сборник от български народни умотворения» у восьми книгах.

В 90-і рр. XIX ст. відбувається спроба організації болгарського оперного театру. Його засновником став піаніст і диригент А. Букорештлієв, який в Софії в 1890 р.

організував разом з Д. Казаковим та І. Славковим оперно-драматичну трупу «Сльоза і сміх», що у 1891 р. розділилась і з'явилась «Столична оперна трупа». Вона, на жаль, незабаром припинила своє існування, однак, перший крок на нелегкому шляху становлення професійного оперного театру був зроблений. Важливою подією музичного життя Болгарії була організація у 1892 р. першого симфонічного оркестру. Це був період плідної діяльності музикознавця Георгі Байданова як засновника і редактора першого болгарського музичного часопису «Гусла», в якому був надрукований лист М. Лисенка зі словами підтримки болгарських музикантів в їхній творчій праці.

За сприяння М. Драгоманова зав'язалися контакти І. Франка, Л. Українки, М. Павлика та І. Шишманова, видатного болгарського вченого, першого болгарського україніста, засновника та головного редактора «Сборник за народни умотворения». Професор Іван Шишманов (1862–1928) посідає одне з чільних місць у болгарській національній культурі. У коло наукових інтересів Шишманова входили проблеми болгарської та світових літератур, філології, історії культури, етнографії, фольклору, освіти, педагогіки, психології, тощо. Молодий вчений, який розпочав свій плідний шлях науковця, педагога, культурно-громадського діяча, працюючи пліч-о-пліч з М. Драгомановим у Вищій школі, проходив свої власні університети у тісному спілкуванні з визнаним у Європі вченим. Це було спілкування на ґрунті взаємозбагачення, поваги, тактовного спрямування старшим колегою молодшого у наукових пошуках, світоглядних установах на шляхи подальшого розвитку національної культури, освіти, науки у європейському вимірі. У 1889 р. І. Шишманов опублікував свою першу працю «Значението и задачите на нашата етнография» («Значення та завдання нашої етнографії»), яка стала для поколінь болгарських вчених програмою збирання, вивчення та порівняння пам'яток болгарської народної творчості з пам'ятками народної творчості інших народів.

І. Шишманов був чоловіком старшої доньки Драгоманова Лідії, яка була піаністкою (закінчила консерваторію в Женеві), а тому міг ближче, ніж інші представники болгарської інтелігенції в Софії – музиканти, актори, літератори, викладачі Вищої школи, познайомитись з творчістю Миколи Віталійовича Лисенка. Композитор листувався як з Михайлом Петровичем, так і з членами його родини. Після смерті Драгоманова він підтримував зв'язок з Шишмановим і, маючи широкі зацікавлення, звертався до професора з проханням надсилати нові книги для перекладу на українську мову. У 1903 р., з нагоди 35-річчя творчої діяльності Лисенка, І. Шишманов надіслав композитору привітальну телеграму, яка була одним із численних проявів пошанування українського музики в слов'янському світі.

М. Драгоманов і М. Лисенко потоваришували в роки навчання в Київському університеті Св. Володимира. Взаємини між ними сприяли формуванню як

«їхньої спільної ідейної платформи щодо народницького руху, національної ідеї, а також поглядів на розвиток української музики в її контактах з інонаціональними культурами» (Садовникова 2009: 98).

Особливо близькими і теплими їхні стосунки склалися з часу сусіднього проживання з 1865 р. на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці в Києві. М. Лисенко часто відвідував оселю Драгоманових; за їх фортепіано працював над своєю першою збіркою «Українських народних пісень», був у дружніх стосунках з дружиною М. Драгоманова – Людмилою Михайлівною, з якою часто виконував фортепіанні дуети.

Людмила Михайлівна Драгоманова (1842–1918) була талановитою піаністкою. Про рівень її майстерності свідчать спогади Ольги Петрівни Косач (Олени Пчілки), молодшої сестри М. Драгоманова, матері Лесі Українки. Вона писала, що Людмила Драгоманова дійсно була «тямущою піаністкою», і Микола Віталійович Лисенко «часто приходив до Драгоманова грати з його дружиною у чотири руки» (Пчілка 2003: 83–84). З цього часу музика Лисенка звучала в домі Драгоманових. Протягом багатьох років це, найперше, були твори присвячені композитором Михайлу Петровичу і його рідним, і з якими пов'язувались їхні найтепліші спогади про Батьківщину і друзів. Саме ці твори виконувалися Людмилою Михайлівною, Лідією та Аріадною як в сімейному колі, так і перед болгарськими друзями. Отже, спинимось на історії музичних творів присвячених композитором подружжю.

Після від'їзду М. Драгоманова з сім'єю за кордон у вимушену еміграцію, Микола Віталійович надсилає до Відня своїм друзям «гостинець з України» – солоспів «Чи ми ще зійдемося знову?» на слова Т. Шевченка, із надзвичайно теплим і щирим надписом на титульній сторінці: «Сердешним друзям моїм Михайлу Петровичу та Людмилі Михайловій Драгомановим».

Шевченківські рядки «Чи ми ще зійдемося знову...», які використав Лисенко в якості присвяти подружжю Драгоманових, дуже точно відображають події 1876 р. М. Драгоманов, звільнений з університету за особистим указом імператора Олександра II, вигнаний з Батьківщини, отримав на чужині від композитора-друга лист, датований 11 жовтня 1876 р., в якому той писав: «Прощайте, Людмила Михайлівна, нам застається тільки марити... до Вас у Маю місяці приїхати... засилаю Вам й коханому моему Михайлу Петровичу гостинця з України, якого під впливом тяжких часів вироїла голова, чи пак краще серце» (Лисенко 2004: 113). Сильне ностальгічне почуття, як відображення душевного стану композитора, яким пронизаний солоспів, виявилось пророчим. Через роки Микола Віталійович побачився тільки з Людмилою Михайлівною та дітьми Драгоманова. Цей глибоко автобіографічний твір Лисенка був дорогоцінним дарунком Драгомановим, але не єдиним.

За вірну дружбу з вченим М. Лисенко зазнав переслідувань поліції. Так, у присвяті збірки «Сербських народних дум та пісень» композитор написав: «Моєму щирому другові і товаришу М. Драгоманову», і це тоді, коли ім'я політичного вигнанця в Росії було заборонено, а Емський указ Олександра II (1876) забороняв друкувати та ввозити з-за кордону будь-яку україномовну літературу, а також забороняв українські сценічні вистави і друкування українських текстів під нотами. У вище згадуваному листі до подружжя Драгоманових (11 жовтня 1876 р.) композитор зізнався: «Мене оце тягають по жандармеріях за передмову до „дум“, а надто за посвяту» (Лисенко 2004: 113).

Теплі, щирі, дружні стосунки Драгоманова і Лисенка засвідчує їхнє довголітнє листування: спершу під час навчання М. Лисенка в Лейпцизькій консерваторії в Німеччині, куди він поїхав за порадою друга, потім – в роки наукового відрядження Драгоманова в Західну Європу, а далі – його еміграції за кордон. М. Лисенко протягом усього життя зберігав глибоку пошану й любов до М. Драгоманова та його рідних. Так, в листі до Л. М. Драгоманової, датованому 14 березня 1878 р., композитор звертається до адресатки: «...Остання річ, останнє діло, яке я скомпонував, є невеличкий утвір, котрий я найменував “Образки з колишнього”, і котрий бажається мені посвятити Вам, щира людино!...Чи воно вам стане до вподоби, а чи ні, – це вже Вам смакувати, моє діло тільки Вам посвятити, і при першій дозвіллі перепису на біло та й зашлю Вам, аби грали...» (Лисенко 2004: 127). Звернемо увагу на фразу композитора «зашлю Вам, аби грали...», – вона демонструє практичне застосування присвяченого твору в культурному побуті одержувачки. Цими словами Лисенка пояснюється, якою була культура домашнього музикування в українських родинх другої половини XIX століття, яку в сім'ї Драгоманових зберігали завжди.

Музиці навчалися, окрім Лідії, якій композитор присвятив солоспів «Садок вишневий коло хати» на слова Т. Шевченка, молодша донька Аріадна (Рада) та син Світозар. Так, перебуваючи у дядька в Софії, Леся Українка (1871–1913) писала (31 грудня 1894 р.) до сестри Ольги: «Коли Рада встає раніш нас, то не пускає нас в столову, бо учить там свої уроки музики,.. $\diamond$ фортеп'яно стоїть там. Грає вона різні етюди,.. $\diamond$ і твердить напам'ять 1-шу сонату Бетховена». Леся відзначає цікавий факт у музичному навчанні Ради, який, до певної міри, дозволяє скласти думку про професійний рівень педагогів-піаністів, які працювали в той час у Софії. Поетеса, була обдарованою музиканткою. Вона навчалася гри на фортепіано у Ольги Лисенко (дружини композитора), сама навчала молодших сестер, студіювала теорію музики за німецькими монографіями. Отже, Леся зауважила, що вчителька музики навчає Аріадну за «системою Лешетицького», відомого польського піаніста і професора Петербурзької і Віденської консерваторій, яка тоді вважалася однією з кращих.

У цьому ж листі Леся Українка запитує сестру Ольгу, чи «вислала мама ті ноти, що я її просила (романси Чайковського)», і далі додає, що вона вислала в Київ *Rhapsodie Bulgare* (Болгарську рапсодію). Сестрі вона дає пораду, щоб та спершу попросила Миколу Віталійовича зіграти, бо п'єса досить трудна, а вже потім пробувати вивчити самій. Леся, характеризуючи *Rhapsodie Bulgare*, відзначає найголовніше – яскраву національну основу п'єси: «гарна річ, основана на народних піснях» (Леся Українка 1978: 268–271). Отже, завдяки поетесі Лисенко мав змогу ознайомитися з твором болгарського композитора (ім'я якого, на жаль, не було вказане і залишається невідомим).

Леся Українка причетна також до важливої події в музичному житті України, – появі збірки романсів М. Лисенка на слова Г. Гейне, де з 18 віршів, які поклав на музику композитор, 6 перекладів належать їй. Саме цю збірку з дарчим написом композитора вислала Олена Пчілка в Софію (лист від 28 лютого 1895 р.). Для неї важлива думка доньки, брата і його рідних, вона хотіла б знати враження від музики Лисенка. За цим особистим бажанням, а О. Пчілка просила обов'язково написати чи отримали романси і чи сподобалися вони, відчувається також бажання автора музики, який високо поцінював думку Лесі Українки і Драгоманових (Пчілка 2003).

Отже, музичні твори Лисенка надходили в Болгарію, перш за все, через Драгоманових, у період з 1889 по 1895 рр., коли вони перебували в Софії. Болгарський вчений Петко Атанасов дослідив, що в означений час, з ініціативи Михайла і Людмили Драгоманових та у подальші роки – Лідії Шишманової, у Болгарії розповсюджувалися музичні твори М. Лисенка, особливо його обробки народних пісень. Так, у 1893 р. Л. Драгоманова подарувала Музичному товариству в Софії два «Збірники українських народних пісень» (випуск 3, 1876 р. та випуск 5, 1892 р.), а також збірник «Музика до “Кобзаря” Т. Шевченка» (шоста серія, виданий у 1881 р.) (Атанасов 1958).

Згодом до Болгарії надійшли твори П. Ніщинського, С. Гулака-Артемовського, А. Єдлічки та ін. Здебільшого, це були обробки народних пісень. На болгарській сцені кінця XIX – початку XX ст. мали успіх деякі українські п'єси, такі як «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Ой, не ходи, Грицю» і «Циганка Аза» М. Старицького, «Глитай, або ж павук» М. Кропивницького, та опера «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського. Українські народні пісні, які звучали в цих п'єсах, припадали до душі глядачам, деякі мовно і поетично асимілювалися, перейшли в побут болгар, ставали частиною їх музичної культури.

Важливою подією українсько-болгарських музично-культурних зв'язків того часу є листування М. Лисенка з редактором першого болгарського музичного часопису

„Гусла” Георгі Байдановим (1853–1927). Зберігся лист композитора, який був надрукований у першому номері журналу.

Вже відомий у слов'янському світі український композитор підтримав ініціативу музикознавця Г. Байданова. Ця підтримка була своєчасною, тому що, навіть у представників болгарської інтелігенції, виникав сумнів щодо необхідності такого видання. Розуміючи, наскільки важливо мати болгарам національний музичний журнал, який буде висвітлювати події музичного життя країни, на сторінках якого будуть відбуватися творчі дискусії, обговорюватимуться шляхи і завдання розвитку музичного мистецтва і освіти Болгарії, М. Лисенко радо висловив свою згоду на співробітництво. Так, у своєму листі в 1891 р., відповідаючи редактору часопису, композитор писав наступне: «З величезним задоволенням прочитав я Вашого люб'язного листа і запрошення взяти участь у музичному виданні „Гусла”. Чим багатий, тим і радий допомогти – братам болгарам. Вірогідно, у Вас, крім музичних творів для фортепіано, для голосів та інструментів, не проти будуть користуватися і хоровими творами, як для чоловічих голосів, так і для мішаного хору. І в цьому випадку я, як довготривалий керівник хорів нашої інтелігенції в Києві, можу бути корисним, надсилаючи партитури хорових творів; тим паче, що у вас, хоча б і наймолодшому щодо музики суспільстві, очевидно, створений хоровий гурток, який завжди може і повинен слугувати корисною підтримкою музичних цілей суспільства. Хор дуже підтримує співучасників муз[ичного] товариства, заохочуючи молодь обох статей до студіювання і виконання» (Лисенко 1891).

Необхідно зазначити, що в розвитку болгарської музичної культури кінця XIX ст. велику роль відіграли аматорські хори і духові оркестри, які виникали при *читалиштах* (культурно-просвітницьких організаціях типу клубів). Творчо підхопили цей культурницький народний рух болгарські композитори (Емануїл Манолов, Атанас Бадев, Добрі Христов та ін.), які закладали підвалини класичної болгарської музики. Створюючи перші зразки творів у різних класичних жанрах на національній основі (наприклад, опера „Сіромахкиня” Е. Манолова), вони багато приділяли уваги хоровому жанру і музичній фольклористиці.

Поради українського композитора були співзвучні вимогам, які ставило життя перед болгарськими музикантами. Його власний досвід дозволяв радити їм заснувати національний хор, який мав би стати підвалиною музичної культури молодого болгарського суспільства, втілював його музичні цілі, об'єднував учасників хору єдиною метою. Особливо підкреслює М. Лисенко необхідність залучення молоді до цієї важливої справи як в національному, так і загально слов'янському, а, отже, європейському вимірі.

Український митець пояснює свою думку: «Ви, сподіваюся, не цураєтеся $\diamond$ і в майбутніх програмах ваших вечорів і концертів народного пісенного елементу. Елемент цей, особливо потужний і важливий в наших слов'янських демократичних суспільствах, допомагає прищепити смак до щиро народної творчості, а також є матеріалом, який люди, “обдаровані з ласки Бога талантом та хистом” можуть вивчати, проймаючись ним та на засадах якого пізніше творити» (Лисенко 1891).

Отже, молодим болгарським музикантам, які навчалися в російських і західноєвропейських музичних закладах, М. Лисенко радив зміцнювати професійні знання європейською наукою, однак, дотримуватися національних засад у творчості, щоб залишатися «і в музичному мистецтві, і в творчості синами своєї батьківщини» (Лисенко 1891).

З листа композитора дізнаємось про радість автора з приводу того, що на сторінках журналу «Гусла» була надрукована пісня Кулини «Прости мене, моя нене» з його оперети «Чорноморці» в перекладі болгарською мовою – «Прости ме, майко мила». Таким чином, Лисенко, бодай частково, представ перед музичною спільнотою в Болгарії як автор великого музичного твору.

Даючи згоду на співробітництво, композитор одразу ж висловлює своє прохання Г. Байданову: «Я був би дуже задоволений, якби зміг написати (покласти) музику на болгарські вірші. Якщо такі неважкі і невеликі є у вас, – позичте, може, і вдасться» (Лисенко 1891). На жаль, задум Лисенка написати музику до болгарських віршів залишився нездійсненим.

Таким чином, присутність у Софії М. Драгоманова, відомого в Європі вченого і політичного діяча, викликала інтерес болгарської інтелігенції до української культури, зокрема музики. Завдяки Драгоманову та його родині місцевій культурній громадськості став відомий український композитор Микола Лисенко.

Література:

Атанасов 1958: Атанасов, П. Український композитор М. В. Лисенко і Болгарія. – В: Вітчизна, 1958, № 11.

Леся Українка 1978: Українка, Л. Зібрання творів. У 12 томах. Том 10. Київ, 1978, 268–271.

Лисенко 1891: Лисенко, М. Лист до Г. Байданова. – В: Гусла. Перший болгарський щомісячний музичний журнал. Пловдив, 1891, № 1.

Лисенко 2004: Лисенко, М. Листи. Київ, 2004, 113-127.

Пчілка 2003: Пчілка, О. Микола Лисенко: життя і праця (спогади і думки) – В: Микола Лисенко у спогадах сучасників. У 2-х томах. Том 1. Київ, 2003, 83–84.

Садовникова 2009: Садовникова, Д. В. Микола Лисенко та Михайло Драгоманов: проблема міжособистісної комунікації. – **В:** Культура і сучасність: альманах. Київ, 2009, № 2, 97-102.

Інформація про автора:

Лариса Філатова – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна.

E-mail: filatova.larisa@gmail.com

СЕМАНТИКА ПРОСТОРОВИХ ОБРАЗІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОЗОВОМУ ФОЛЬКЛОРІ XX СТ. (КОНЦЕПТ «ВТРАЧЕНИЙ ДІМ»)¹⁸

Оксана Кузьменко

Annotation: The author analyses symbolic spatial images typical of the Ukrainian folklore narratives about WWI (1914-1918), Famine (1932-1933), forced deportations (1946-1947). Namely, she investigates the images of landscape space (*forest, mountain*). Attention is paid to the objects of closed inner space which form the concept “home” with the help of congenial attributive characteristics (*burnt empty house, evacuated burnt village, destroyed church, dug out grave*). The indicated loci, on the background of the universal mythological oppositions “own” – “alien”, “here” – “there”, “old” – “new”, build up a generalized image of a character’s destroyed vital microcosm and places of his/her annihilated freedoms.

Keywords: folklore narrative, poetics, spatial images, concept “home”, mythological oppositions.

Минуле XX століття увійшло у світову історію як подієвий простір одного з найбільш трагічних періодів людства. Значна частина з набутого європейцями драматичного досвіду і тягар кризового стану припали на долю і свідомість українського народу. Події першої половини XX ст.: Світова війна (1914-1918), українсько-польська та українсько-більшовицька війни (1918-1921), Голодомор (1932-1933), Друга світова війна (1939-1945) та її наслідок депортаційна акція «Вісла» (1946-1947) – стали тими екзистенційно-травматичними викликами «великої доби», які «глибоко проникли в найширші верстви українського суспільства, позначилися в його свідомості і діях» (Кирчів 2010: 15). Вони вплинули на українську історичну культуру і мислення, відтак знайшли відображення у народній творчості. Особливо це виявилось в усній оповідній традиції, зміст текстів якої стосується травматичного історичного досвіду, «межових подій», і яка стала об’єктом вивчення багатьох інших гуманітарних дисциплін нового часу, зокрема усної історії, культурології, етнопсихології, антропології, наратології.

Травма або «катастрофічна» криза, за словами німецького історика культури Йорна Рюзена, руйнує рамки формування історичного змісту, і «потрібен час (інколи впродовж кількох поколінь), щоб знайти мову, здатну виразити цю кризу» (Рюзен 2010: 191). Такою мовою, вважаємо, є фольклорні наративи у жанрі переказів та меморатів, які чи не найкраще виражають колективні ідентифікації, цінності, норми та кризовий досвід. Одним з важливих елементів такої історичної нарації, що входить у загальну систему фольклорних уявлень про світ і світобудову, є категорія простору (Брицына 1993: 291). Локус

¹⁸ Стаття виголошена автором на Двадцятих міжнародних славістичних читаннях „Движение и пространство в славянские езици, литературы и культуры” у Софійському університеті ім Св. Климента Охридського.

є тим місцем, де відбувається історична подія, де конструюється діяльність та ідентичність суб'єктів-героїв, де через образ вербалізується співвідношення реального і художнього простору, відображається людський досвід його розуміння.

Отож *актуальність* статті продиктована потребою комплексного погляду на семантику просторових образів, які є одними з головних знаково-сміслових конструктів українських фольклорних наративів, що відіграють важливу роль ідентифікаційного маркера пережитого стресового стану та є засобами культурного орієнтування в минулому задля майбутнього.

Метою статті є спроба висвітлити властивості образів, що відображають понятійну сферу фольклорного простору та входять у систему творів, що виникли у першій половині XX ст. Для цього передбачаємо вирішення завдань: виявити в усних прозових текстах етнопоетичні константи, які стосуються просторового континууму; визначити їх місце у тексті та способи функціонування як на рівні одного тематичного циклу, так і на рівні поетичної традиції групи новотворів; здійснити їх семантико-структурний аналіз, з'ясувати роль ландшафтних та архітектурних об'єктів у відображенні історичної пам'яті та її консервації.

Теоретично-методологічними орієнтирами у трактуванні категорії простору є праці дослідників словесного мистецтва та духовної народної культури В. Анікіна, М. Бахтіна, Д. Лихачова, Ю. Лотмана, Є. Мелетинського, С. Неклюдова, В. Топорова, Я. Адамовського, Є. Бартмінського, Д. Бенедиктович і З. Бенедиктович, Н. Копистянської, С. Росовецького та ін.

Джерелом статті став великий комплекс друкованих текстів з ознаками фольклорності (Сливка 2002; Сокіл 2003; Борисенко 2007; Магрицька 2008 та ін.), а також власні польові фольклорні записи (Кузьменко 2007 б; Кузьменко 2009 б).

Категорія простору, як засвідчують дослідження фольклористів, літературознавців, філософів, поряд із категорією часу виступає однією з головних у світоглядній конструкції соціуму на різних етапах формування його художньої свідомості. Важливим є те, що вона сформувалася раніше категорії часу. У її предметне поле потрапляють такі складові як *соціальний простір, природно-ландшафтний або географічний простір*, де «географічні образи в значній мірі визначають бачення світу, індивідуальну і колективну картину світу, зорієнтовують людину у просторі» (Латыкина 2012: 135). У фольклористиці мова йде про *художній простір*, що традиційно розглядається: як поетичний конструкт цілого твору певного жанру, де відбувається колізія між діями і предметами цих дій; як система самодостатніх образів-об'єктів, специфіка включення яких зумовлена жанрово-тематичними особливостями тексту.

Просторові образи у фольклорних творах виражаються комунікативно маркованими словами, які, входячи у тканину текстів, виконують роль символічно насажених об'єктів ландшафту чи життєвого простору суб'єкта дії. Залежно від жанру твору вони по своєму відображають просторову дійсність. Скажімо, у народних ліричних піснях спостерігається не розгорнута траєкторія просторових переміщень героя, що характерно для творів епічних жанрів, де просторово-часова система є «фоном сюжетної оповіді» (Неклюдов 1972: 19), а наявне слово-знак, що виступає кодом психологічного стану героя. Через те ліричний персонаж може одночасно перебувати у семантичному перехресті кількох площин, чи то у формі найдавніших міфологічних опозицій (закритий – відкритий, свій – чужий), чи у формі соціально-суб'єктивованих опозицій (приватний (*хата*) – публічний (*корчма, місто (город)*), волі (*на дворі, у лузі*) – неволі (*казарма, чужа сторона, границя, край моря*). Для них типовими є топонімні просторові формули (Кузьменко 2010: 154).

Українська народна творчість виробила своєрідний компендіум словообразів із семантикою місця. Більшість з них мають загальнофольклорне використання, іншими словами вони є стереотипами колективної художньої свідомості. Якими ж є ці «мовні константи», що притаманні прозовим творам, в яких змальовано кризовий стан суб'єкта дії та стресової ситуації, в орбіті якої він перебуває? На це питання спробуємо відповісти, розглянувши дві групи типових образів.

1. Образи відкритого простору та зони чужої сторони.

Важливими просторовими об'єктами, які присутні в художній системі оповідань і переказів про війну, насильницьке виселення, голодомор, є топоси із символічними значенням чужого відкритого простору. У таких творах головний герой переважно перебуває у зоні чужого для нього, «здеградованого» (Гайдук-Ніяковська 2004) світу. Його творять здебільшого ландшафтні образи (*дорога, ліс, долина, гора*), які у фольклорній свідомості слов'ян мають знаково-символічну сутність, хронотопне коло. Через нього репродукуються давні форми міфологічного сприйняття Всесвіту та його моделей (Криничная 2011: 48-90, 148-160; Раденкович 2011), екзистенційний вимір народного бачення світу (Адамовський 1999: 15).

Чужий світ, в який потрапляє герой, яскраво демонструють оповідання-меморати про події Першої світової війни, зокрема історії про українських січових стрільців (Кузьменко 2008). У спогадах про фронтові колізії, як правило, наявні лапідарні, але дуже виразні описи **лісу**, який оточував оповідача у смертельному двобої та був головним простором його життя і дій. Картина природи нерідко виступає самотійним

персоніфікованим персонажем, що супроводжує героя у трудних переходах та боях, як і людина, вона зазнає фізичних травм та каліцтва: «Гранат тріс коло нас з великим гуком і блиском, зломив дві грубі смереки, що повалилися попри сам шанець, зранив чотирьох наших стрільців, а на мене кинув тільки глини, що я впрів під нею. Виліз я з під неї сам і почув піт на цілім тілі. Ранені кричали, всі інші сиділи тихо» (Назарук 1916: 118). Часто природно-ландшафтний колорит, об'єктивізований реаліями бойових дій, представлений як поділ на «свій»/«чужий» простір, що традиційно для поетики давніх історико-героїчних легенд та переказів про зовнішніх ворогів: «Ворог стояв *по другім боці* води, на голій горі, а ми *по сім боці*, на долині» (Назарук 1916: 56). Нерідко актуалізується типова семантизація «свого»/«чужого», де «свій» простір є добрий, а «чужий» – поганий: «Як ішли ми долинами, то було *гарно*, а як верхами, то йшов сніг з дощем і було *зимно*» (Назарук 1916: 70).

Меморати в силу жанрових особливостей наснажені топонімією. У спогадах про воєнний досвід, про переселення в чужий край типовими є згадування назв локальних населених пунктів (*Львів, Дрогобич, Славське*), назв рік (*Опір, Стрий*), гір (*Кобила, Маківка*), які опосередковано формують жанрові ознаки історичної документальної прози. Прагнучи до правдивого зображення подій, оповідачі нерідко докладно змальовують спільний подійний простір, що у традиції епічного стилю передається через повторювані предикативні сполуки у формі множини (*ми прийшли, взяли нас, ми відступили*).

Ще одним типовим ландшафтним об'єктом, який конструє просторову картину переказів про драматичні події війни, є образ **могили**. Він є семантико-структурним центром багатьох фольклорних піснених і прозових творів про січове стрільцтво. Композиція наративів, що описують події 1930-х років, коли в Галичині утвердився громадський обряд догляду за стрілецькими могилами, як правило, побудована на антитезі. Предикати формують трикомпонентну циклічну структуру оповіді: стрілецьку могилу «висипали» – «розрили» – «насипали» (варіант: «поставили»). У цих творах згаданий просторовий образ несе специфічне змістове навантаження: він є символом дому вічного спочинку (сну) персоніфікованої стрілецької слави, і тільки в другому значенні є номінацією реального локусу поховання одного чи кількох героїв або ритуального місця, що має вигляд високого кургану з хрестом (Кузьменко 2007 а: 264).

Типологічно близьким до сакралізації місця колективного поховання та мотиву «відновлення могили» є значна задіяність образу могили в *переказах про Голодомор*. Тут він відіграє роль об'єкта соціального простору та місця увічнення історичної пам'яті: «Зараз ми знаходимося біля могили, в якій захоронено, по переказах очевидців, близько 350 чоловік. Сплять у цій могилі. [...] Раніше людям не дозволяли навіть оправляти цю могилку. А у цієї Ганни Іванівни... У неї тут захоронені родичі – сестра двоюрідна, захоронені два

братики. І от вона тут і квіти посадила. І зараз її вже у живих немає, а вона мене просила: „Нехай вони тут, квітки! І не дай, Боже, щоб отут якийсь залізний обеліск ставили (може ж, таки прийде до того) – хай буде хрест і хай будуть квіти [...]”» (Магрицька 2008: 32).

2. Об'єкти закритого внутрішнього простору. Концепт «ДІМ».

У фольклорних наративах про Першу світову війну, про Голодомор і виселення фігурує кілька домінантних образів, кожен з яких в тій чи іншій мірі синтезує концепт ДІМ. В українській і в загальнослов'янській етнолінгвістиці лексема «дім» розглядається крізь призму символізму її просторового значення, що пов'язане із конотаціями: «житловий простір людини, символ сімейного благополуччя і багатства» (Плотникова, Усачева 1999: 116), «центр людського світу» (Раденкович 2011: 75), «святий», «сакральний простір» (Бенедиктович 1992: 11; Жайворонок 2006: 616; Бартмінський 2007: 176), «простір пам'яті» (Костяк 2007: 462), «символ нерозривності поколінь і вірності традиціям» (Халюк 2013: 325).

Ми писали раніше, що у художній структурі ліро-епічних творів про виселення типовим є нанизування семантично споріднених образів (*земля, батьківщина, хата*), які формують концепт «Дім» (Кузьменко 2010: 213). Найбільш близьким еквівалентом є «хата», змістове поле якої пов'язано із виявом великої поваги до місця, у якому народилася і виросла сільська людина. Зауважимо, що в етнокультурній традиції українців образ хати виступає передусім уособленням родинного вогнища, благополуччя, досягнутого завдяки працьовитості. Крім цього, він є символічним вираженням гостинності, волі і, що важливо, незалежності (Жайворонок 2006: 616).

У фольклорних наративах про голодомор та виселення найчастіше фігурує традиційна хата. Попри характерні атрибутивні акценти, які спрямовують на сприйняття звичної для початку ХХ ст. дерев'яної будівлі, цей просторовий образ одночасно несе стійке символічне значення: дороге місце, святиня. Сакралізація селянської хати у поетичних творах про виселення досягається завдяки фольклорним порівнянням величального характеру («як злота»). Натомість у прозових творах виявляємо домінанту власності, що виражена епітетами (*своя, наша* хата), чи відмежованості (*та* хата), що оприявнює існування двох ключових світоглядних опозицій, які поділяють простір на «свій»/«чужий», на «тут»/«там». Імперативи «свого» і «свого як кращого» функціонують там, де немає вербалізованої атрибутивної ознаки, але через відповідні сюжетні мотиви «продали хату», «з хати забрали все», у формулах узагальнено-безособового просторового континууму («по селах, по халупах») посилюється значимість рідного дому, який втрачений для розкуркулених чи депортованих людей назавжди. У контексті цього справедливою вважаємо думку, що «на основі розповідей

про «дім» створюється нова регіональна культурна ідентичність, пов'язана з новою територією поселення, яку молодше покоління називає «домом» (Халюк 2012: 105).

У наративах про Голодомор та виселення часто спостерігається перенесення значень концепту «Дім» на ширший образ «село». Амбівалентність пари «хата»/«село» відображена через синонімію атрибутивних зв'язків, де використовуються ті ж постійні метафоричні епітети: «*порозвалені*» (зруйновані), «*пусті*» (порожні) хати/села, «*зайняті*» хати: «Тамка, як виселили людей з Сянок, рускі виселили українців. Ціле *село виселили* були людей... Ну та що, та виселили людей. Та й поселили в Тернополю, розумієте. Де були *пусті села* такі, виселили тих людей там. А тамкі [в Сянках – О.К.] не лишили нічо. *Хати попалили* рускі» (Кузьменко 2007 б).

«В мого дядька, нічого він не мав. В дядька п'ятеро дітей. [...] Построїв хату собі, клуню, то в колгосп не схотів іти. Його *вигнали з хати*, з дітьми, з усім, хату повалили, сарай, усе... ну таке робили» (Борисенко 2007: 135).

У переказах про світову війну та меморатах про депортації образ знищеного дому змальовано найбільш драматично. Типовими є конструкції з епітетом «спалений»: «І ту був страшний бій. А такий батальйон січових стрільців молодих охотників зібрався, щоб віддати відсіч, і москале тудя поперти. І [...] ту точилася цілий рік війна. Ту всьо було *спалено*, всьо *село* наше чисто. [...]» (Кузьменко 2009 а: 49-50).

«Приїхали ми в село Зеликівку... Ні людини, ні собаки, ні кішки... Стоять *пусті хати з погорілими солом'яними стріхами*. [...] Нас згрузили в пусту, сиру та холодну хату» (Магрицька 2008: 108).

Зруйнування хати у народній свідомості сприймається як порушення свобод та варварське втручання у світ особистої недоторканості. В українському менталітеті концепт «Дому» розуміється як «антропоцентричне буття з його моральними чеснотами, де найважливіша – архетип свободи, моральне розуміння якої виступає як честь та гідність людини» (Кримський 2008: 295). Через те фольклорний образ зруйнованого дому (хати, села) набуває додаткових конотацій: місце пограної свободи, людської гідності та честі.

У пам'яті оповідачів, які пережили драматичні події, образ спустошеної ойкумени, до якої вони повернулися, має переважно візуальний характер. У мемораті (1), переказі (2), в наративі (3) через ефектний живописний мазок виділяється один чи кілька елементів образу (бур'ян біля хати, комин), що посилює емоційність сприйняття зміненого до невпізнання простору екзистенційного буття: 1. «Тепер *ми вернули сі до села* та що нам з того? З села лиш попіл. Тулили сі по хатах, що ще остали, ходили по других селах за хлібом. (Ой Бог-дай ворогам було так легко як нам легко ходити)» (Кузьменко 2009 б: 10). 2. «І *як вони вернулися*. Тільки де-не-де був якийсь комин, що було видно хата мала. А так нічого не

було. Навіть ніхто не пізнавав, де його хата стояла. Всьо було заросло бур'янами» (Кузьменко 2009 б: 51). 3. «Та й ми ся вернули додому, бо хати не попалили. *Хати стояли*. Ну та й ми вернулися додому. Не так легко було вернутися. Вони ж *потім попалили*, поляки, як типеркы, після війни» (Кузьменко 2007 б).

Конструювання концепту «Дім» досягається також за допомогою метонімії. Вербалізація периферійних образів концепту, що є елементами хати (*стріха, поріг, кут, дим, окопчені стіни*), посилює символічне значення цілості «свого» простору, що в найбільшій мірі видно з оповідань про Голодомор. Тут частини будівлі (*чердак, ніч, підлога*) чи атрибути домашнього вжитку (*гличики, подушки*) стають місцем захищеного живодадного скарбу – зерна, що відображається мотивом «вороги шукають хліб»: «Ніде не можна було заховати – ні в землі, ні в воді. Шукали по печах, підлоги взривали, стіни здирали» (Борисенко 2007: 229).

Стереотипні властивості місця, з яким пов'язані спогади дитинства, набувають нових властивостей в час примусового виселення з дому. Кожний епізод дитинства та юності стає часткою особливого виду пам'яті, у якій зафіксовано все, що складає поняття «батьківщини» (Халюк 2013: 323). Спостерігаємо, що для українців, які були насильно виселеними, образ рідної хати з плином часу трансформувався у метафоричну пустку. Ностальгійні згадування оповідачів про родинне гніздо формують інше семантичне наповнення просторового образу «хата», який є рефлексією ідеалізованого дому та несвідомою спробою творення міфу про загублений рай. Зауважимо, що значеннєве поле поняття «дім» співвіднесене із поняттям «мала батьківщина», що у фольклорі переселенців має цілком оригінальне трактування. Для них типовим є мотив «повернення перед смертю до рідного села, до місця дитинства». Образи родинного села та хати несуть особливе аксіологічне навантаження, оскільки є центром всесвіту, тією пуповиною, з якою нерозривна людська екзистенція, її початок і кінець земного життя. Дослідники стверджують, що «вартість і значення „малої батьківщини” її не завжди усвідомлений зв'язок розуміють і осягають головню ті, хто її втратив, хто з неї емігрував» (Сімонідес 1999: 67). Для цих людей однією із форм зв'язку є визнання певних спільних культурних цінностей, серед числа яких головними є село і хата, які для евакуйованих, розкуркулених чи виселених людей раптово втратили фізичний вимір.

За нашими спостереженнями, образ родинного села, що неодноразово виринає у пам'яті виселенців, переважно постає у конструкції імперативу «Не забудь!», що слугує найважливішою умовою їх майбутнього існування та збереження етнічних коренів. У фольклорних текстах ця думка зосереджена у відповідних мотивах пригадування і

повернення: «Ми вас не забудем, поки жити будем» (з пісні-хроніки «У горах Карпатах сумні дни настали» (Кузьменко 2007 б).

Постійним традиційним образом у парадигмі просторових об'єктів є **церква**. У творах про депортацію вона виступає символічним вираженням топосу *батьківщини* (як Україна), а отже важливим елементом «свого» дому, оскільки уособлюється з образом матері. Художні ознаки цього просторового образу традиційні. Головна мотивема творів про виселення, об'єктом якої є церква, зосереджена у функції «зруйнована» (типологічно схожа із образом «могила» в стрілецьких переказах). Варіанти виявів (через ознаки *завалена, розібрана, пограбована*), передають художньо узагальнені картини духовної атмосфери тотального насильства першої половини ХХ ст., а відтак тогочасної цілеспрямованої атеїзації спільноти. Образ знищеної церкви є одним з головних у творах про розкуркулення та депортацію, зокрема у тих переказах, де актуалізується традиційний мотив «осквернителі святого місця зазнають Господньої кари». Поява їх є свідченням продуктивності та неперервності традиції «теми чудес» у фольклорі, яка належить до найдавніших в українській народній словесності.

Висновок. Семантико-структурний аналіз текстів фольклорних наративів про війну, голодомор та виселення показав, що головний персонаж перебуває у перехресті двох культурно-історичних парадигм простору: у формі універсальних міфологічних опозицій «свій»/ «чужий», «закритий»/ «відкритий», «тут»/ «там»; у формі соціально-суб'єктивованих опозицій: «приватний» (дім, хата)/ «публічний» (село, церква), «воля»/ «неволя» (*чужа сторона, полон*).

Концепт «Дім» представлений у творах як локус знищеного життєвого мікрокосму героя. Його периферійними образами є символічні еквіваленти: *спалена, пуста хата* (село), *евакуйоване село, розібрана церква, розрита могила*. Усі вони у сукупності формують топос «малої батьківщини», трагічна втрата якої відображає найяскравіші моменти людської драми, що виражена через екзистенційно-експресивні образи (туга, тривога, горе, біда). Кожен з жанрово-тематичних циклів наративних творів попри типологічну змістову спільність проявляє також оригінальне трактування топосу буття та концептуалізацію образу «дому». У його семантизації спостерігаємо хронологічно впорядковану наростаючу драматизацію: у переказах про І світову війну – «дім» знищений, але повернений, в оповіданнях про Голодомор – «дім» не знищений, але спустошений (зnelюднений), в оповіданнях по депортацію – «дім» і знищений, і спустошений.

Література:

Адамовський 1999: Adamowski, J. Kategoria przestrzeni w folklorze. Studium etnolingwistyczne. Lublin, 1999.

Бартмінський 2007: Bartmiński, J. Dom i świat – opozycja i komplementarność. – **W:** Językowe podstawy obrazu świata. Wyd. 2, Lublin, 2007, 167–177.

Бенедиктович 1992: Benedyktowicz, D., Benedyktowicz, Z. Dom w tradycji ludowej. Wrocław, 1992.

Борисенко 2007: Борисенко, В. Усна історія про геноцид українців у 1932-1933 роках. Київ: Видав. дім «Стилос», 2007.

Брицына 1993: Брицына, А. Пространство р., прастора б., простір у. – **В:** Восточнославянский фольклор: словарь научной и народной терминологии. Под ред. К. П. Кабашникова. Минск, 1993, 291–293.

Гайдук-Ніяковська 2004: Hajduk-Nijakowska, J. Kulturowy kontekst osvajania przestrzeni zdegradowanej kataklizmem. – **W:** Lud, t. 88, 2004, 13–40.

Жайворонок 2006: Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006.

Кирчів 2010: Кирчів, Р. Двадцять століття в українському фольклорі. Львів: ІН НАНУ, 2010.

Костяк 2005: Костяк, Н. Мовно-культурний образ дому у творах лемківських авторів другої половини ХХ ст. – **В:** Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Legnica – Zelona Góra, 2005. 451–464.

Криничная 2011: Криничная, Н. А. Крестьянин и природная среда в свете мифологии. Былички, бывальщины и поверья Русского Севера. Тексты. Комментарии. Москва: Русский Фонд содействия образованию и науке, 2011.

Кримський 2008: Кримський, С. Під сигнатурою Софії. Київ: Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.

Кузьменко 2007 а: Кузьменко, О. Актуалізація образу «могила» у сучасній фольклорній традиції про січових стрільців. – **В:** Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007, 260–270.

Кузьменко 2007 б: Кузьменко, О. Польові матеріали з Західної Бойківщини (зап. 2006–2007 рр.) – **В:** Домашній архів О. Кузьменко.

Кузьменко 2008: Кузьменко, О. Усна словесність про січове стрілецтво: деякі аспекти історичної дійсності та фольклорної естетики – **В:** Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях. За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. Харків: ТНМТ, 2008, 139–149.

Кузьменко 2009 а: Кузьменко, О. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність. Львів: ІН НАНУ, 2009.

Кузьменко 2009 б: Кузьменко, О. Народна проза про Першу світову війну та січових стрільців: науковий збірник (Львів, 2009). – **В:** Архів Інституту народознавства НАН України, ф.1, оп. 2. од. зб. 613, арк. 1–201.

Кузьменко 2010: Кузьменко, О. Концепт БАТЬКІВЩИНА в парадигмі художніх образів простору в фольклорних новотворах про виселення (на матеріалі власних записів із західної Бойківщини). – **В:** Література. Фольклор. Проблеми поетики, вип. 34, 2010, 210–219.

Лыткина 2012: Лыткина, О. И. Лингвокультурологический поход в изучении категории пространства. – В: Мова і культура. За ред. Д. Бураго. Київ: Видав. дім Дмитра Бураго, 2012, т. VIII, вип. 15, 135–139.

Магрицька 2008: Врятована пам'ять. Голодомор 1932-33 років на Луганщині: свідчення очевидців. Упор. І. Магрицька. Луганськ: Промдрук, 2008.

Назарук 1916: Назарук, О. Слідами українських січових стрільців. Львів: Видання СВУ, 1916.

Неклюдов 1972: Неклюдов, С. Ю. Время и пространство в бытине. – В: Славянский фольклор. Москва: Наука, 1972, 18–45.

Плотникова, Усачева 1999: Плотникова, А. А., Усачева, В. В. Дом. – В: Славянские древности: этнолингвистический словарь. Москва: Международные отношения, 1999, т. 2, 1999, 116–120.

Раденкович 2011: Раденкович, Л. Опасные места в славянской народной демонологии. – В: Славянский и балканский фольклор. Москва: Индрик, 2011, 73–88.

Рюзен 2010: Рюзен, Й. Нові шляхи історичного мислення. Львів: Літопис, 2010.

Сімонідес 1999: Simonides, D. Więż regionalna a „mała ojczyzna”. – W: Studia etnologiczne i antropologiczne, т. 2. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice, 1999, 65–74.

Сливка, ред. 2002: Депортації. Західні землі кінця 30-х – поч. 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. Ред. Ю. Сливка, т. III: Спогади, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Львів, 2002.

Сокіл 2003: Українці про голод 1932-1933. Фольклорні записи Василя Сокола. Львів: ІН НАНУ, 2003.

Халюк 2012: Халюк, Л. Усні наративи про переселення 1947 року українців у Польщі: тематична специфіка. – В: Народна творчість та етнологія, 2012, № 3, 98–107.

Халюк 2013: Халюк, Л. Концепт «Малої Вітчизни» в усній прозі українців-переселенців Польщі. – В: Наукові записки «Острозької академії». Серія «Культурологія», вип. 11, 2013, 319–329.

Інформація про автора:

Оксана Кузьменко – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, докторант відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України, м. Львів.

E-mail: kuzmenko.oksana@gmail.com

ВИШИВАНКА В УКРАИНА И В БЪЛГАРИЯ В ХХІ ВЕК

Таня Матанова

Анотация: В статті досліджується історія української вишиванки в Україні й в Болгарії на початку ХХІ століття, а також і присвячені їй свята, які організовуються в Україні та серед української діаспори включно й у Болгарії.

Ключові слова: вишиванка, марш з вишиванками, День вишиванки, українці в Болгарії.

Традиційніе облекла дават възможност на човека да изрази своя етничен произход, своя светоглед, желанието за съхраняването на значими за него етнически елементи от неговата култура. На територията на Украйна пример за вечен елемент от украинската традиционна носия, преминал през различните етапи на историческото развитие на страната, е бродиранията риза *вишиванка*¹⁹. Оцелявайки в комунистическите години в областта на културата и изкуството и преминавайки след обявяването на независимостта на Украйна на 24 август 1991 г. отново от културната сфера в живота на простолюдието, тя се превръща в пример за неувяхването на украинската култура и традиции.

Изготвянето на настоящия текст е резултат от проучвания на интернет страници, включително профили и страници на украински общности и институции във фейсбук, съдържащи информация за организирането от началото на ХХІ век в и извън границите на днешна Украйна на събития, свързани с украинската бродирания риза²⁰. Във връзка с това е проведено и онлайн запитване на тема „Шествия с вишиванки“, което е публикувано общо в десет фейсбук групи на украинци и украински институции в България²¹.

От гледна точка на естетиката бродиранията риза краси със своите бели, червени, жълти, сини и зелени цветове, облечените в тях деца, мъже и жени. Що се отнася до символиката по нея, растителните символи отразяват красотата на природата и символизируют любовта (чрез ябълката), вечния живот (чрез зелениката) и др., а зооморфните фигури (като например, кон, заек, риба, жаба, гълъб, сова, муха, паяк и други) дават възможност на създаващия шевицата да придаде индивидуалност на ризата²². Геометрични елементи, зашити по ръкавите, предницата и яката в кръстат бод се смята че придават сакрална защитна функция на ризата като *оберіг*.

¹⁹ Няколко исторически сведения за бродиранията риза в миналото вж. в Кондрашкін 2014 и Кондрашкін 2014а.

²⁰ Изследването е изпълнено в рамките на проекта „Конструиране на идентичността в контекста на пан-европейска мобилност (украинците в България и българите в Украйна)“ между ИЕФЕМ-БАН и Института за изкуствознание, фолклористика и етнология „М. Т. Рилски“ към НАНУ. Материалите са архивирани в НЦНKH при ИЕФЕМ-БАН под номер АИФ I № 490.

²¹ От получените шест отговора, три са от украинци, а останалите от българи и бесарабски българи. Онлайн-въпросникът е попълнен от пет жени и един мъж.

²² <http://vushuvki.blogspot.bg/2014/04/20.html>, посетен на 28.07.2016 г.

Според една от легендите в Украйна незнйна коварна болест започнала да погубва млади и възрастни хора. В едно от селата над р. Днестър живяла жена Мария, на която болестта ѝ взела съпруга и пет от шестте деца. Най-малката, Иванка, също започнала да се разболява. Една вечер в къщата ѝ незабелязано влязла стара баба и ѝ казала, че може да ѝ каже тайната на тази болест: Тази черна смърт била пратена от самия Бог, защото много грешници заживели там. Бог повелил на дяволите да убиват всички, на които не се виждал кръст по тялото, поради което умирали и грешници, и праведници. Старицата посъветвала вдовицата да изброди на ризата на дъщеря си кръстчета на ръкавите и пазвата с черен и червен цвят, за да ги виждат дяволите отдалеко. Тя поставила условие, жената да не казва на никого за тази тайна, защото в противен случай дъщеря ѝ ще умре. Малката Иванка оздравяла и се радвала, но един ден разплакана отишла при майка си и я завела до съседския двор, където изнасяли към гробищата близнаци, нейни връстници. Станало ѝ прискърбно на Мария, че макар и нейната дъщеря да е жива, останалите деца в селото умират. Не издържала и побягнала от къща на къща, викайки: „Шийте, шийте кръстове... Ще живеете! Радвайте се!“ Хората се прибрали по къщите си и помислили, че и Мария се разболяла. А тя се прибрала, взела Иванка на ръце, занесла я в църквата и забила камбаната на тревога. След като се стекли нейните съселяни, тя целунала детето си и казала: „Не вярвате? Помислихте, че съм се побъркала...“, след което свалила бродираната риза от дъщеря си и тя бързо се разболяла и умряла. Мария продължила да вика „Убийци! Бродирайте ризи за децата ви и за вас!“ и сама паднала мъртва до дъщеря си²³.

Днес украинската бродирана риза сияе и извън етнографските и исторически музеи, най-вече когато в централни и оживени пространства на дадено населено място много хора облечени в свои носии се събират заедно и по този начин се открояват от заобикалящата ги среда. От една страна, това се случва благодарение на родолюбиви украинци, които, за да отстоят на навлизащите модернизации в страната им, възобновяват практиката за събирания около празници, културни и други официални събития да изживяват украинския музикално-танцов фолклор и хранителни традиции, облечени с носии или облекло с традиционни народни мотиви, шарки и тъкани, каквито са бродираните ризи *вишиванки*. От друга страна, млади украинци въвеждат нови инициативи, в които централно място заемат везаните ризи. Две от тези нови и най-мощабни събития провеждани от първото десетилетие на XXI век насам са „Мегашествие в бродирани ризи“ („*Мегамарш у вишиванках*“) и „Ден на украинската бродирана риза“ („*День вишиванки*“).

Шествия с бродираните ризи

²³ <http://vyshyvanka.folkukraine.com/news/legenda-pro-vishivanku-57/>, посетен на 27.07.2016 г.

Като предшественик на шествията с бродирани ризи в Украйна, възникнал макар и по други причини, може да се приеме проведеният в Запорожието на 5 август 1990 г. политически основан „Велик ход по Запорожието“, когато запорожките казаци отбелязват своята петстотингодишнина. В него участие взимат близо петстотин хиляди души от всички региони на Украйна, облечени в носии или друго облекло с народни шевици.

През пролетта на 2008 г. в столицата започва организирането на „Мегаграндиозен марш на бродираните ризи“ („*Мегаграндіозний марш у вишиванках*“) по идея на студенти на висши учебни заведения в Киев. Първият опит е на Андрий Бабински, когато участват само четири души. На 22 май 2011 г. на седмия Мегаграндиозен марш идват над двеста заинтересовани (Побігун 2016: 215-216). Тогава се прави и първият конкурс за красива бродирана риза²⁴, продължен и през следващите години. Други паралелно организирани конкурси за арт-символи са: през 2008 г. за бродирана кърпа (*рушник*), 2012 г. – за писано яйце (*писанка*), през следващата година – за „чудо-птица“, а 2014 г. – за „украинска сватба“ (вж. Торски 2014). Същата година представители от Славянск и Славянска област участват с избродирана седемдесетметрова кърпа, в която са вшити кърпи от всички региони на страната, символизирайки по този начин единството и съборността на Украйна (пак там).

Подобни паради се провеждат и в Львов, Полтава, Харков и много други градове в Украйна. Интересно е може би да се отбележи, че в **Полтава** в рамките на организирания парад през 2012 г. е поставен рекорд за най-дълго ръчно бродирана кърпа от домашно тъкано платно с дължина 7 м и 10 см (Побігун 2016: 216). В **Одеса** парадът съществува от 2009 г. по идеята на младежкото дружество „Демократичен алианс“ и се състои от няколко мероприятия, най-голямото от които е „Фестивал на бродираната риза“ („*Вишиванковий фестиваль*“), провеждан около Деня на независимостта и Деня на украинското знаме (Побігун 2016: 217). Други акции на събитието са концерти, показването на колекции на украински народни носии, конкурси за приготвяне и консумиране на *вареники*, образуването на жива верига от хора, облечени с дреха с украинска шевица, изложби-базари на детски рисунки и обекти с шевици, паметен флашмоб със запалени свещи под формата на карта и герб на Украйна, за да бъдат почетени починалите за свободата на Украйна и др.²⁵. Този фестивал, посветен на Деня на независимостта на Украйна, се смята за най-могъщия патриотичен проект в Южна Украйна, чиято цел е популяризирането на украинската култура²⁶.

Общо взето, големи шествия с патриотична насоченост се провеждат два пъти годишно – през есента и през пролетта около национални (като Деня на

²⁴ Повече за марша вж. <http://megamarsh.in.ua>, посетен на 24.07.2016 г.

²⁵ Повече за фестивала вж. на <http://vf.od.ua/>; <https://vishivankafest.wordpress.com/>, посетени на 23.07.2016 г.

²⁶ Вж. vf.of.ua, посетен на 24.07.2016 г.

независимостта) или локални празници (като ден на града). В зависимост от начина им на протичане те биват наричани „парад“, „марш“, „фестивал“, „флашмоб“, а това, което ги обединява, е дрескодът „вишиванка“. Те целят не само популяризирането на украинската култура и традиции, но и предоставянето на възможност на младите украинци да формират организации, в които да могат да развиват своите патриотични интереси²⁷. Макар и програмата да е различна в отделните градове, навсякъде има официална част, включваща шествието по централни улици, украински песни и танци, и неофициална – концерт и приятелски събирания на посетителите²⁸. Извън Украйна маршът е провеждан в Англия, Русия, Япония, Молдова, България и други страни не само в столиците, но и в големи градове с многобройно украинско присъствие. Както споделя лидерът на украинската организация във Варшава „Евромайдан-Варшава“ Наталя Панченко, „Целта [...] е да се покаже нашата откритост към поляците, да им покажем нашата традиция и култура, това, с което ние живеем, и това, което е важно за нас“ (Укрінформ 2016). С други думи, за украинците в чужбина този тип събития са свързани не само със „съживяването“ на бродираната риза, но и с изразяването на своята етнокултурната идентификация. Едновременно с това, те допринасят за разрушаването на културни стени между украинци и техни съседни и по-далечни държави и за намирането на общи черти между близо разположени етнически общества.

Ден на бродираната риза

Почти по същото време, когато се зараждат мегамаршовете с бродирани ризи, възниква и идеята за провеждане на Ден на бродираната риза²⁹. Инициаторът е студентка от Факултета по история, политология и международни отношения на Чернивецкия национален институт „Юрий Федкович“ Леся Воронюк. След като забелязва, че други студенти ходят с бродирани ризи на лекции, тя предлага в един ден от седмицата всички, които желаят, да отидат на занятия, облечени със своя *вишиванка*. Тогава през 2007 г. в това начинание се включват само десет студенти и няколко преподаватели. През следващите години благодарение на социалните мрежи и медиите инициативата се разраства първо в други факултети на университета и впоследствие в града, в други градове на Украйна

²⁷ В последните проведени шествия участниците наброяват на места около 10 хиляди души.

²⁸ Фото- и видеоматериал от събитието, проведено през есента на 2015 г. в гр. Киев е събран в рамките на проекта „Конструиране на идентичността в контекста на пан-европейска мобилност (украинците в България и българите в Украйна) и архивиран в Националния Център за Нематериално Културно Наследство при ИЕФЕМ-БАН” с номера ПВ № 1032 и ФТАИФ № 1494.

²⁹ Важно е да бъде отбелязано, че на своя сайт (<http://www.denvyshyvanky.org/>, посетен на 23.07.2016 г.) организаторите поясняват, че Денят на бродираната риза, не е създаден като Ден на националната носия, както се разпространява в някои други медии.

и в чуждестранни градове с по-многобройни украински общности като Канада, САЩ, Италия, Франция, Германия, Русия, Румъния и Португалия, България и много други държави.

Днес провеждането на Деня на бродираната риза се ръководи от организационния комитет на гражданското сдружение „Световен ден на бродираната риза” („*Всесвітній день вишиванки*“)³⁰. Този ден е избран поради обстоятелствата, че той е делничен и дава възможност бродираната риза да бъде облечена на работа, в университета и пр., а самата тя да се превърне в „органична част от ежедневието на украинците“³¹; на второ място, този ден никога не е Великден или ден от Великите пости, когато увеселенията не са желателни; трето, денят не съвпада с други национални празници като 1-2 май, 8 май и 9 май; и на последно място, тогава времето вече се затопля и позволява носенето на *вишиванки* без горна дреха. По представите на организаторите празникът обединява украинците без значение от техния говорим език, пол, социален статус, вероизповедание и политически възгледи и съответно не е свързан с държавни и религиозни празници. Единствените му цели са да бъдат съхранени украинските ценности и народната традиция за везане и носене на народни носии, която е и тясно свързана с националната и етнокултурната идентичност на украинците (вж. Денъ вишиванки 2015).

Подобно на описаните по-горе шествия на бродираните ризи и в Деня на бродираната риза се организират различни флешмобове. Така например, в първите години в Чернівци в самия ден, следвайки традицията една риза да бъде изготвена от изгрев до залез слънце, е ушита най-голямата бродирана риза с размери 4 на 10 метра и разпъната в централния корпус на местния университет. От 2012 г. в града се въвежда и практиката да се подарява бродирана риза на новородените в този ден, а в последните две години акцията „Новородено в бродирана риза“ се разпространява и в Киев, Львов, Мелитопол, Северодонецк и в други областни и малки градове (Вж. Жінка-УКРАЇНКА 2016). През 2013 г. чрез благотворителен базар на сладки изделия в университета са събрани средства за онкоболни деца в областната детска болница. През 2015 г. в рамките на Деня на бродираната риза е проведена и общоукраинската акция „Подари *вишиванка* на защитника“ с цел да бъдат обединени украинците и да бъде повдигнат боевия и моралния дух на украинските военни в зоната АТО³². Освен тези акции в големите градове на страната (Миколаив, Полтава, Тернопил, Львов, Чернигив и др.) се организират общоградски флешмобове, най-често под формата на шествие (вж. Денъ вишиванки 2015).

³⁰ Организационният комитет се състои от Леся Воронюк, Олександр Ткачук, Оксана Добржанська, Михайло Павлюк, Сергій Бостан и Ірина Чорна (от 2014 г.). Вж. и сайта на организацията <http://www.denvyshivanky.org>.

³¹ http://www.denvyshivanky.org/21_travnja_den_vyshivanky/, посетен на 23.07.2016 г.

³² В такъв контекст носената бродирана риза може да функционира и като предмет със защитна функция (*oberiz*) (Вж. Денъ вишиванки 2015а).

От организационния комитет на празника с подкрепата на Чернивецкия градски съвет през 2015 г. е изпратена молба до президента на страната П. Порошенко неговото честване да бъде прието със закон (макар и събитието да се случва независимо от това), т.е. всеки трети четвъртък на май да се отбелязва като Ден на бродираната риза, когато всеки, който има желание, може да отиде с носия, бродирана риза или друга дреха с етничен мотив на работа, на училище, на лекции и т.н., независимо в коя страна пребивава³³.

През 2016 г. денят е отбелязан в 50 страни по света³⁴, преобладаващо под формата на шествие или дефиле, понякога като авто- или велопробег с украински знамена или с *вишиванки*, а в Мюнхен и Торонто украински емигранти обличат своята бродирана риза като част от работния си костюм³⁵.

Украинци в България

В България украинци идват в следствие на четири големи миграционни вълни. Първата украинска миграционна вълна е представена от незначителна група украински интелектуалци, включващи проф. Михаил Драгоманов, дъщеря му Лидия Драгоманова, племенницата му и поетеса Леся Украинка (Якімова 2011: 53) и други личности. Втората вълна, в периода между двете световни войни, т.е. след октомврийския преврат в Русия през 1917 г. и гражданската война, е доста по-многобройна (Билык 2006). Въпреки че до края на XX век тази украинската емиграция е разглеждана от българските и съветските изследователи в по-общ план като част от белогвардейската емиграция (Демокрация 2001: 18), тя се отличава от другите етнични миграции по използвания термин „украински“ за назоваването на своите организации (Кьосева 2001: 2). Това патриотично чувство на украинците води до създаването на украински центрове, както и на запорожко-казашки общества. Третата вълна, състояща се предимно от рускоговорящи и дефинирана като „брачна миграция“, пристига в България в годините на социалистическия режим. Четвъртата вълна на украинската миграция е от края на XX век и е характеризирана като трудова и индивидуална, в която мигриращите са младежи с висока квалификация (Якімова 2011а: 94), а от 2014 г., след възникването на конфликтната въоръжена ситуация в Украйна, и цели украински семейства избират България като своя страна за живот.

³³ Вж. <http://www.denvyshyvanky.org>, посетен на 28.07.2016 г.

³⁴ Това са Австрия, Австралия, Аргентина, Белгия, Беларус, България, Бразилия, Великобритания, Зимбабве, Естония, Индия, Испания, Италия, Гърция, Египет, Казахстан, Канада, Китай, Латвия, Литва, Мароко, Мексико, Молдова, Нидерландия, Германия, Норвегия, ОАЕ, ЮАР, Перу, Южна Корея, Полша, Португалия, Русия, Румъния, Словакия, САЩ, Тайланд, Тайван, Турция, Унгария, Финландия, Франция, Хърватия, Чехия, Швейцария, Швеция, Япония (Жінка-УКРАЇНКА 2016).

³⁵ Вж. Жінка-УКРАЇНКА 2016.

По данни на проведеното през 2011 г. преброяване в България пребивават 3 064 души с украинско гражданство (с 675 души повече от 2001 г.)³⁶. Освен тях живеят 1 789 души, които се смятат за принадлежащи към украинската етнична група, т.е. общият им брой възлиза на 4 853 души. Към това число според украинския консул към посолството на Украйна в София, О. Кравченко, трябва да бъдат включени и украински граждани от български произход, които ремигрират в България след разпадането на Съветския съюз. Той смята, че „в България живеят и работят постоянно – кой с украинско, кой с руско, кой с българско гражданство – приблизително около 7 000 украинци“ (Кравченко 2012).

От началото на XXI век в България се формират украинските сдружения: „Мати Украйна“ (София), „Диаспора-Украйна“ (Бургас), „Добруджа-Украйна“ (Добрич), „Украински дом“ (Силистра), Украинско-българското сдружение „Пловдив“ (Пловдив), „Черноморие“ (Варна), които от март 2013 г. са обединени в Сдружение на украинските организации в България (СУОБ) „Мати Украйна“. От 2002 г. към „Мати Украйна“ функционира и украинско неделно училище, което през 2006 г. стартира провеждането на ежегодни конференции „Драгомановски студии“ в чест на фолклориста и историк Михайло Драгоманов³⁷.

Бродираните ризи в България

Като част от украинската диаспора, от 2010 г. украинците в България започват също да организират събития, посветени на бродираната риза.

Една от първите акции, макар и в рамките на Посолството на Украйна в София, е изложбата на украински шевици през 2010 г., включваща примери от дванадесет области на Украйна. Изложените кърпи, ризи, възглавници, кърпички, покривки и тишлайфери са семейни ценности на живеещи в България украинци, предавани им от родители и прародители (Якімова 2011: 99).

Първото шествие на бродираните ризи в София се провежда на 28 септември 2013 г. То е организирано от Сдружението на украинските организации в България „Мати Украйна“ и младежкото украинско дружество в България „БУКИ“ с подкрепа на Украинското посолство в България (вж. Жукивский 2013; Жуківський 2013). Тогава хора от украински и българо-украински произход, както и украинисти от Софийския университет минават по маршрута: Народния театър „Иван Вазов“ – ул. „Ген. Йосиф Владимирович

³⁶ По сведения на Почетното консулство на Украйна в гр. Пловдив към май 2012 г., общият брой на украинците в консулския окръг (включващ областите Пловдив, Пазарджик, Смолян, Кърджали, Хасково и Стара Загора) е 638.

³⁷ Повече информация за украинските сдружения в България и за имиграционните вълни на украинците в България вж. Матанова 2016.

Гурко“ – площад „Джузепе Гарибалди“ – ул. „Иван Денкоглу“ №41 (на която се намира паметна плоча в чест на проф. Михаил Драгоманов) – ул. „Граф Игнатиев“ – площад „Света Неделя“ – бул. „Александър Стамболийски“ до площад „Възраждане“, където са положени цветя пред паметника на Тарас Шевченко (Жукивский 2013).

През 2014 г. официално шествие с шевици не се провежда, но на Деня на украинското знаме – когато пред сградата на посолството на Украйна в България се издига украинският флаг – всички украинци, желаещи да присъстват на този празник, са поканени да облекат свои български или украински бродирани ризи или носии. От посолството участващите преминават от паметника на Шевченко на пл. „Възраждане“ до сградата на ул. „Хан Крум“, в която през 1918 г. е поместено посолството на Украинската народна република, като на паметните места са полагани цветя и разпъвано украинското знаме (вж. Коцева 2014).

Следващият ход с вишиванки в столицата преминава на 22 май, като част от шествието по случай Деня на славянската писменост и култура на 24 май 2015 г. (Жукивский 2015). Според украинката Надия Бойко от Украинската академия на науките, взела участие в шествието „Украйна, за разлика от Московия, винаги е признавала, че писмото и четмото са дошли при нас от България“ (пак там). Това твърдение напълно оправдава идеята за съчетаването на двете шествия. От друга страна, по този начин както споделя преподавателката в украинското неделно училище при фондация „Мати Украйна“ А. Якимова „украинците изразяват своята интеграция в българското общество“ (АИФ I № 483, а. е. 12).

През 2016 г. шествието се провежда в самия Ден на бродираната риза (трети четвъртък на месец май) като в него участие взимат „украинците в София, украински дипломати, студентите-украинисти и българите-приятели на Украйна“ (Жукивский 2016). Тогава при паметника на Тарас Шевченко е разпънато не само украинското знаме, но са изпълнявани украински песни и рецитирани от украинци и деца от украинското неделно училище Шевченкови стихове. Шевченковите четения са съчетани с празника на бродираната риза, тъй като този ден е близо до 22 май, когато през 1861 г. мощите на Шевченко са преместени от Санкт Петербург в украинския град Канив. Преподавателката на украинското неделно училище заявява, че макар и да е проведено няколко дни по-рано, това събитие за украинците е и част от отбелязването на Деня на славянската писменост и култура, не само поради старобългарския произход на двата езика, а и заради поетичното славянско творчество на Тарас Шевченко (пак там).

В същата година патриотично настроени украинци, живеещи в София, се събират, облечени със своите национални ризи, в Деня на украинското знаме пред паметника на Т. Шевченко, за да почетат с минута мълчание починалите за свободата на страната техни

сънародници, държейки с ръка голямо разпънато украинско знаме (вж. Телевизия Европа 2016).

Обобщено, при провеждането на шествия с бродирани ризи украинците в българската столица посещават места и забележителности, свързани с историята на украинската общност в България. По лични наблюдения на украински събирания, събития и празници в София от 2010 г. насам се забелязва, че всяка среща на украинците в града е повод за тях да облекат своите бродирани ризи, независимо дали има планирано шествие или не. Така, общувайки и на майчиния си език със своите сънародници и български приятели на Украйна, те успяват да съхранят живи своите украински корени, култура и украинска идентичност.

В останалите градове с по-изразено украинско присъствие като Варна, Бургас и Пловдив малкото открити сведения за провеждани мероприятия свързани с бродираната риза показват, че това красиво облекло присъства на събирания на украинците в институционални или градски пространства, най-вече около официални и национални празници. Някои представители на украинската общност в Пловдив обличат свои *вишиванки*, когато се събират, за да отпразнуват национални и международни празници в сградата на консулството на Украйна в града или в местни хранителни заведения, а в Деня на бродираната риза през 2016 г. една от служителките е със своя *вишиванка* на работното си място.

В интернет и фейсбук-страницата на украинската общност „Украинска диаспора: Варна и Варненска област“ се откриват и публикации на украинци от Варненска област, които макар и да не могат да се включат в шествието, провеждано във Варна, се опитват да се присъединят виртуално чрез своя лична снимка с *вишиванка*³⁸. Отделно в Деня на независимостта, както например през 2014 г., украинци и техни приятели, пременени със своите красиви бродирани ризи, се срещат, за да почетат паметта на загиналите за независимостта на Украйна със запалена свещ в катедралния храм и да извършват автопробег по града с украински знамена (вж. Українська Діаспора Варна 2014).

В Бургас³⁹ подобни акции се провеждат през 2015 и 2016 г. за Деня на независимостта на Украйна. В тези дни присъстващите деца и възрастни, общо около петдесет представители на украинската общност в града, облечени с везани ризи с украинско знаме в ръка или на гръб, преминават по маршрута Украинския център – бул. „Алеко Богориди“ – Бургаския мост (Вж. Михова 2015; Петкова 2016; Gramofona.com 2015).

³⁸ Според мнението на украинка от Варна, работеща в сферата на социалните услуги към края на 2016 г. във Варна и Варненска област живеят около 5000 украинци.

³⁹ Според Мариан Горбан, председател на украинската организация „Диаспора-Украйна“ („Діаспора-Україна“) в Бургас украинците понастоящем са около 400 души (вж. Петкова 2016).

Една публикация открита на страницата „Українці у Софії, Болгарія“ в Деня на бродираната риза на 19 май 2016 г. показва „обединяването“ на украинците чрез споделени снимки с бродирани ризи на българи и украинци в България, което дава възможност на включилите се да покажат чрез интернет своето желание за отпразнуване на Деня на бродираната риза, независимо от невъзможността им да участват на живо в провеждани шествия в мястото им на пребиваване⁴⁰. В няколко други фейсбук страници, като тази на Почетното консулство в Пловдив и на софийското магазинче „Сладки изкушения от Украйна“ се виждат и поздравления за празника на този ден.

От отговорите в онлайн въпросника на въпроса какво знаят респондентите за този тип събития става ясно, че то е смятано за „красив празник, хубаво нещо“ (*„Красивый праздник, дело хорошее“*) (АИФ I № 483, а. е. 16). Според едни, тази традиция е отскоро и се провежда във всички градове на Украйна през месец май, за да се популяризират народните традиции, бродирани носии (АИФ I № 483, а. е. 15). Според други мнения те „не са точно указани“ (АИФ I № 483, а. е. 17), „организируют се спонтанно“ (АИФ I № 483, а. е. 18). Независимо от техния български, украински или бесарабско-български произход всички респонденти, които имат бродирани ризи, ги обличат заради „изключително красивите шевици и цветови съчетания“ (АИФ I № 483, а. е. 14) или защото ги откроява от другите и ги прави оригинални (АИФ I № 483, а. е. 18). Те ги носят на „специални поводи, например Ден на независимост“ (АИФ I № 483, а. е. 15) и на други украински и български национални празници, събития на украинската общност в града на пребиваване или за да „покажат съпричастност към дадена кауза“ (АИФ I № 483, а. е. 18) и подкрепят украинския народ в тежките ситуации, в които изпада през последните години (АИФ I № 483, а. е. 14).

Относно значението и целите на шествията респондентите споделят, че участието в тях им „дава усещане за съпричастност към своята страна“ (*„даёт ощущение сопричастности моей стране“*) (АИФ I № 483, а. е. 16). Ясно е пояснено, че „целите на мероприятиято в Украйна и извън са малко по-различни. В Украйна такива шествия се провеждат, за да се сплоти нацията, която е угнетявана с векове. В България и други държави парадът на *вишиванки* е един вид манифестация на украинската общност/ диаспора, която става по-гласна и по-силна“ чрез тези мероприятия (АИФ I № 483, а. е. 15). В този смисъл, водещо при тези събития е не само съхраняването на традициите, културата и националното съзнание, тяхното разпространение сред украинската диаспора, но и представянето на собствения етнокултурен облик пред обществото приемник. Същевременно, както споделят две от респондентките, те са „един хубав повод да се съберем, да си пообщуваме, да се

⁴⁰ <https://web.facebook.com/groups/486702071540494/>, посетен на 15.08.2016 г.

почувстваме украинци в украинската среда.“ (АИФ I № 483, а. е. 15), „събрахме се основно с целта да пообщуваме“ (АИФ I № 483, а. е. 14).

В отговорите на въпроса дали шевицата и бродираните ризи помагат на респондентите да се чувстват европейци, освен две отрицателни мнения останалите показват чувството за съпричастност на украинския и на всеки друг народ към Европа: „Шевиците – български или украински, румънски, чешки... всички те са един „етно мотив“, който показва пъстротата в европейското.“ (АИФ I № 483, а. е. 14), „По-скоро да. Напълно европейско уважение към своите културни корени.“ („Скорее да. Вполне европейское уважение к своим культурным корням.“) (АИФ I № 483, а. е. 12), „Национални шевици имат всички европейски народи, и разбира се ги почитат като своята история, своите корени и своето минало. Сега това го правят също и украинци, свободно и без страх, че ще бъдат гонени и тормозени“ (АИФ I № 483, а. е. 15). Съвременните украинци се възползват от тази свобода и показват своята почит към шевицата и бродираните одежди не само чрез провеждането на събития, посветени на тях, но и чрез носенето им в празнични и делнични дни.

Заключение

В заключение може да бъде обобщено, че от началото на ХХІ век *вишиванка* се доказва като важен елемент от живота на украинците, имайки предвид грандиозността на посветените ѝ събития, състоящи се два-три пъти в годината. Макар и водещи да не са защитните функции на ризата като *оберіг*, провежданите шествия имат сплотяващ, „обединяващ ефект“ („имеет объединяющий эффект“) (АИФ I № 483, а. е. 16), „обединяваща сила“ (АИФ I № 483, а. е. 18) както за украинците в Украйна, така и за техните сънародници в чужбина. За вторите водещи са не само популяризирането на украинската бродирана риза и запазването на украинските носии, традиции и етнокултура като цяло, но и възможността да пообщуват на родния си език, да покажат своята етнична принадлежност и културна просветеност. От проучването се разбира, че за украинците в България е важно не дали събитието се провежда заради Деня на шевицата или във връзка с мегаграндиозния марш, организиран през пролетта и есента в Украйна, а възможността да изразят своята самоидентификация с украинското, със случващото се в Украйна, а в някои случаи и нейната етнокултурна принадлежност към Европа.

Литература:

Демокрация 2001: Пръв по рода си документален каталог [“Украинската емиграция в България след Първата световна война“] събра в София българи и украинци „под една шапка“. – В: Демокрация 155, 18-19.

Кьосева 2001: Кьосева, Цветана. Русская эмиграция в Болгарии. – В: Русское слово 3, 1-2.

Кравченко 2012: Кравченко, Олександр. Українці в Болгарії. Консульський розріз питання [Українците в България, консулски преглед на въпроса)]. Запис на непублікуван доклад, представен на шестата міжнародна конференція „Драгомановски студии“ в гр. София, 14.10.2011 г.

Матанова 2016: Матанова, Таня. „С две родини, два езика, две култури...“. Поколінняот от смесен брак – ідентичност и етнокультурні характеристики. София: Парадигма.

Побігун 2016: Побігун О. В. Вишиванкові паради як засіб популяризації етнічної культури. – В: „Розвиток українського етнотуризму: проблеми та перспективи“. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та студентів (Львів, 25 лютого 2016 р.). Львів, 212-218.

Якімова 2011: Якімова, Антоніна. Українці в Болгарії: філософія історичного буття. София.

Билык 2006: Билык, Александр. Актуальное интервью. Болгарские украинцы на пути объединения. – Украинское национальное информационное агенство – УКРИН-ФОРМ. – <http://www.ukrinform.ua/rus/order/?id=48054> – последно посетен на 4.03.2011

День вишиванки 2015: День вишиванки. 21 травня – День вишиванки. – http://www.denvyshyvanky.org/21_travnja_den_vyshyvanky/ – последно посетен на 23.07.2016

День вишиванки 2015a День вишиванки. Чому козаки одягали вишиванку в бій? – <http://www.denvyshyvanky.org/чому-козаки-одягали-вишиванку-в-бій/> – последно посетен на 24.07.2016

Жінка-УКРАЇНКА 2016: Жінка-УКРАЇНКА. Всесвітній день вишиванки – план заходів 2016. – <http://ukrainka.org.ua/node/6985> – последно посетен на 24.07.2016

Жуковский 2013: Жуковский, Васил. Украинците в България организираха уникално шествие с шевици. – Българо-украински вести. – <http://www.ukrpressbg.com/dia-20130928-vyshyvanka-hoda.html> – последно посетен на 24.07.2016

Жуковский 2015: Жуковский, Васил. Украинците се включиха в шествието на 24 май. – Българо-украински вести. – <http://ukrpressbg.com/ar-diaspora-2015.html> – последно посетен на 24.07.2016

Жуковский 2016: Жуковский, Васил. Украинците в София отбелязаха Деня на родната шевица. София, 20 май 2016. – Българо-украински вести. – <http://www.ukrpressbg.com/dia-20160520-vyshyvanka.html> – последно посетен на 24.07.2016

Жуківський 2013: Жуківський, Василь. Хо́да в українських вишиванках – унікальний для Болгарії захід! – Българо-украински вести. – <http://www.ukrpressbg.com/ar-diaspora-2013.html> – последно посетен на 24.07.2016

Кондрашкін 2014: Кондрашкін, Василь. Вишиванка. – <http://vushuvki.blogspot.bg/2014/04/20.html> – последно посетен на 24.07.2016

Кондрашкін 2014a: Кондрашкін, Василь. 3 історії вишивки! – http://vushuvki.blogspot.bg/2014/04/blog-post_6739.html – последно посетен на 24.07.2016

Коцева 2014: Коцева, Олена. Дорогі друзі, дорогі українці! – Българо-украински вести. – <http://www.ukrpressbg.com/ar-diaspora-2014.html> – последно посетен на 24.07.2016

Михова 2015: Михова, Петя. Украинците в Бургас празнуват независимостта си. – <http://www.gramofona.com/burgas-obshtestvo/ukrainscite-v-burgas-otpraznuvat-nezavisimostta-si> – последно посетен на 24.07.2016

Петкова 2016: Петкова, Женья. Українците в Бургас празнуват независимостта на родината си. – <http://www.gramofona.com/horata/ukraincite-v-burgas-praznuvat-nezavisimostta-na-rodinata-si> – последно посетен на 24.07.2016

Телевизия Европа 2016: Телевизия Европа. Десетки украинци у нас почетоха Деня на знамето на Украйна. – <http://www.tvevropa.com/bg/news/bulgaria/view/117518> – последно посетен на 24.07.2016

Торски 2014: Торски, Едуард. Парад вишиванок, 23-24 август 2014, Киев. – <https://informmix2000.wordpress.com/2014/08/26/парад-вышиванок-23-24-августа-2014-киев/> – последно посетен на 23.07.2016

Українська Діаспора Варна 2014: Українська Діаспора Варна. День Незалежності України в Варні. – <http://ukrvarna.com/news/день-незалежності-україни-в-варні-24082014> – последно посетен на 24.07.2016

Укрінформ 2016: Українське національне інформаційне агентство „Укрінформ“. Парад вишиванок у Варшаві зібрав сотні людей. – <http://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2021253-parad-visivanok-u-varsavi-zibrav-sotni-ludej.html> – последно посетен на 24.07.2016

Якімова 2011а: Якімова, Антоніна. 9 листопада – День української писемності та мови. Про перший номер видання „Українсько слово“ в Софії. – Българо-украински вести. – <http://www.ukrpressbg.com/his-ukr-Ukrainsko-slovo-2011.html> – последно посетен на 22.03.2012

Gramofona.com 2015: Gramofona.com. В Бургас отбелязаха Деня на украинската независимост. – <http://www.gramofona.com/burgas-obshtestvo/v-burgas-otbelyazaha-denya-na-ukrainskata-nezavisimost> – последно посетен на 24.07.2016

Информация за автора:

Таня Матанова – главен асистент в Института за етнология и фолклористика с етнографски музей към БАН.

E-mail: tanya.matanova@iefem.bas.bg

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИДЕОЛОГИЯ В КАМНЕ: РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА XVI В. И ГОРОДСКОЕ КАМЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО⁴¹

Игорь Данилевский

Анотация: Върху конкретен материал се разглеждат принципи на коректен съпоставителен анализ на ретроспективна информация, която се съхранява в писмени и материални източници, с цел реконструкция на държавната идеология на Московското царство през втората четвърт на XVI в.

Ключови думи: исторически източници, ретроспективна информация, държавна идеология.

Древнерусские письменные источники вплоть до конца XVI в. чрезвычайно редко доносят до нас информацию о том, что представляла собой логически последовательная система взглядов, которая легитимировала существующий государственный строй, руководила оценочными суждениями людей того времени и являлась инструкцией к действиям правителей и подданных, – того, что с определенной степенью модернизации можно назвать государственной идеологией того времени. Поэтому обычно исследователи ограничиваются глухой ссылкой на религиозное мировоззрение, которое, вне всякого сомнения, действительно было основой любой системы идей древней Руси⁴². Этого, однако, далеко не всегда бывает достаточно, чтобы понять логику поступков древнерусских «политиков» и того, как воспринимали эти действия те, кто становился объектом подобного воздействия. Уловить эту логику удастся далеко не всегда. Причина кроется, прежде всего, в том, что письменные источники нигде прямо об этом не говорят, а если и «проговариваются» (по выражению В. О. Ключевского), то мы этого не замечаем.

Как уловить эти проговорки и как их понять?

Одним из возможных путей решения этой проблемы является интеграция ретроспективной информации, сохранившейся в письменных и вещественных источниках. Правда, вещественные источники «немые». Информация о прошлом, которую они донесли до нас, нуждается в «переводе» на вербальный язык, а это – довольно сложная проблема. Слишком часто подобная перекодировка основывается на так называемом здравом смысле. При этом, по умолчанию, считается, что он всегда был и остается одним и тем же. Между тем, это не так. Психологические механизмы мышления человека и его поведение, как говорил выдающийся советский психолог Л. С. Выготский, представляют собой исторически

⁴¹ Исследование осуществлено в рамках Программы фундаментальных исследований НИУ ВШЭ в 2016 году.

⁴² Ср., напр.: «Чтобы стать летописцами, они [«зачинатели русского летописания»] должны прежде всего быть теологами и историософами» (Сендерович 2000: 477–478).

изменчивую величину (Выготский Лурия 1993: 70). «Здравый смысл» современного человека далеко не всегда, или, точнее, почти никогда не совпадает с тем, что было «здравым» для человека XI или, скажем, XVI в. Даже «здравые смыслы» наших современников зачастую не совпадают друг с другом, что сплошь и рядом становится причиной конфликтных ситуаций. Иллюзия понимания собеседника подчас является источником ложных представлений о мотивах его поведения и целях, которые он преследует. С увеличением временной и культурной дистанций опасность возникновения таких иллюзий возрастает едва ли не в геометрической прогрессии. Поскольку речь идет о научном познании – и понимании, – интуиция в этих случаях может играть лишь вспомогательную роль.

Результаты такой интеграции, выводы, основанные на ней, должны быть принципиально верифицируемыми. Исследователь прошлого обязан постоянно отказываться от того, что Х.-Г. Гадамер называл «неосознанностью собственного словоупотребления», ясно определять «различие между привычным нам словоупотреблением и словоупотреблением текста»: «Обращаясь к любому тексту, мы признаем своей задачей не пользоваться просто и без проверки собственным словоупотреблением либо, в случае иноязычного текста, словоупотреблением, знакомым нам из книг или из повседневного обращения, но добиваться его понимания, исходя из словоупотребления эпохи и (или) автора» (Гадамер 1988: 319). Вопрос лишь в том, возможно ли в принципе верно понять это самое «словоупотребление автора», и если да, как этого добиться? Как корректно воспроизвести открытые смысловые ряды прошлого на актуальный язык нашей культуры? И, наконец, как проверить полученные результаты? Ведь без проверки нашего понимания культурно-исторического языка эпохи оно не имеет собственно научного значения.

Преодолеть культурно-историческую дистанцию возможно лишь в том случае, если нам удастся найти семантически «открытые» вербальные тексты, которые в явном виде раскрывают смыслы, скрытые в текстах – как вербальных, так и в материальных (скажем, в памятниках каменного зодчества и их украшениях). От точности найденных связей будет непосредственно зависеть результат сопоставлений и, соответственно, качество реконструкций идей, которые были заложены в основу тех или иных носителей ретроспективной информации их создателями. Интуитивные озарения, конечно, могут тут помочь – и порой помогают, но могут и вводить в заблуждение. Но, самое главное, их недостаточно для того, чтобы говорить о научных реконструкциях идей прошлого как таковых.

Ярким примером подобного рода недоразумений являются попытки исследователей понять политику, известную под названием «опричнина», проводившаяся царем и великим князем всея Руси Иваном IV (1533 – 1584), прозванного Грозным. Причины

ее введения в 1565 г. и отказа от нее в 1572 г. (вплоть до запрета упоминания самого слова «опричнина»), смысл проводившихся в эти годы мероприятий до сих пор являются предметом оживленных дискуссий среди специалистов⁴³. По словам великого русского историка В. О. Ключевского, «учреждение это всегда казалось очень странным как тем, кто страдал от него, так и тем, кто его исследовал» (Ключевский 1902: 331). Проблема, однако, заключается в том, что тот, кто инициировал это «учреждение» и проводил связанные с ним мероприятия, скорее всего, вовсе не считал его странным. Напротив, для Ивана IV во всем этом, несомненно, была своя достаточно жесткая логика. Ей и подчинялись все его действия.

Кратко напомним, о чем идет речь.

В 1565 г. Иван Грозный разделил Московское царство на две большие части: западные земли он выделил в опричнину (так традиционно называли земли, которые выделялись в полное распоряжение вдове великого князя после смерти мужа и в которых не действовали общепринятые законы), а остальные земли – в земщину. Так же он поступил со столицей: часть Москвы к западу от нынешней Никитской улицы считалась опричной, а восточная – земской. В опричных землях Иван правил сам, а в земских – земские бояре (Боярская дума), которых возглавляли князя И. Д. Бельский и И. Ф. Мстиславский. Если царь в своих действиях руководствовался исключительно своей волей (то есть здесь царил полный произвол), то в земщине все дела должны были решаться только по существующим законам. Наиболее важные дела, а также все внешнеполитические вопросы рассматривались совместно, хотя окончательное решение оставалось за государем.

На опричных территориях начались массовые казни, жестокость которых превосходила самую извращенную фантазию, и массовые переселения прежних землевладельцев в земщину: освободившиеся владения передавались опричникам – людям, составившим своеобразную гвардию царя и беспрекословно исполнявшим все его приказы. Убийства, грабежи и насилие в опричных землях стали повседневностью. При этом опричное войско представляло собой нечто вроде монашеского ордена, во главе которого был «игумен» – сам Иван Грозный. Ежедневные молитвы и богослужения занимали у опричников до 9 часов.

В 1572 г. опричнина внезапно была прекращена, а само ее название запрещено было упоминать. Формальным поводом для этого стал набег на Москву

⁴³ Ср.: «Мы никогда до конца не узнаем, в какой хронологический момент и почему царь решил начать опричнину» (Юрганов 1997: 64); «Мы никогда до конца не узнаем, в какой момент (хронологически) и почему царь решил начать опричнину» (Юрганов 1998: 380); «Мы никогда до конца не узнаем, в какой момент и почему царь решил ввести опричнину» (Юрганов 2003: 87). В дальнейшем, чтобы не перегружать текст повторяющимися цитатами, будем ссылаться только на последнюю публикацию этой статьи, поскольку содержание ее, как мог убедиться читатель, принципиально не изменялось.

крымского хана Девлет-Гирея, во время которого город был сожжен (хотя Китай-город и Кремль не были захвачены).

О смысле опричной «политике» споры ведутся уже не одно столетие. Одни историки считали, что царь таким образом боролся против «реакционного» боярства, опираясь на «прогрессивное» дворянство, другие полагали, что речь шла о борьбе с удельными порядками, третьи – что царь стремился избавиться от своих политических соперников (прежде всего, удельных князей и наиболее влиятельных бояр), четвертые – что тем самым Иван старался укрепить свою абсолютную власть... Однако ни одна из этих точек зрения не охватывала все, что известно нам об опричнине. При ближайшем рассмотрении оказывалось, что в опричное войско входили не только дворяне, но и бояре (в том числе, и наиболее родовитые), а репрессиям подвергались не только бояре (вместе с семьями, включая малолетних детей), но и их слуги, среди которых было немало дворян; к тому же многие опричники, в том числе и те, кто играл в войске царя едва ли не ведущие роли, также были казнены; после смерти Ивана уделов оказалось больше, чем во время его прихода к власти; личная власть царя не была ничем ограничена и без опричных казней... (подробнее см.: Каштанов 1963: 116–117; Зимин 1964; Скрынников 1965: 153; Скрынников 1969: 192; Кобрин 1985, и мн. др.).

Серьезный шаг к пониманию того, что же на самом деле стояло за одним из самых кровавых процессов в истории древней Руси, сделал А. Л. Юрганов. Он обратил внимание на описание Опричного дворца, оставленного одним из очевидцев событий того времени, немцем-опричником Генрихом Штаденом (1542 – 1579?):

«Великий князь приказал разломать дворы многих князей, бояр и торговых людей на запад от Кремля на самом высоком месте в расстоянии ружейного выстрела; очистить четырехугольную площадь и обвести эту площадь стеной; на 1 сажень от земли [выложить ее] из тесаного камня, а еще на 2 сажени вверх – из обожженных кирпичей; наверху стены были сведены остроконечно, без крыши и бойниц.; [протянулись они] приблизительно на 130 саженей в длину и на столько же в ширину, с тремя воротами: одни выходили на восток, другие – на юг, третьи – на север. Северные ворота находились против кремля и были окованы железными полосами, покрытыми оловом... На этом дворе были выстроены три мощных постройки и над каждой наверху на шпиге стоял двуглавый черного цвета орел из дерева, с грудью, обращенной к земщине. От этих главных построек шел переход через двор до юго-восточного угла. Там, перед избой и палатой, были выстроены низкие хоромы с клетью вровень с землей. На протяжении хором и клетки стена была сделана на полсажени ниже для [доступа] воздуха и солнца. Здесь великий князь обычно завтракал или обедал. Перед хорамами был погреб, полный больших кругов воску. Такова была особная

площадь великого князя. В виду сырости она была засыпана белым песком... Южные ворота [– калитка] были малы: только один и мог в них въехать или выехать. Здесь были выстроены все приказы и ставились на правеж должники, которых били батогами или плетью... Здесь подписывались все челобитья опричников и отсылались в земщину, и что было здесь подписано, то было уж справедливо и в силу указа в земщине тому не перечили. ... Снаружи слуги князей и бояр держали их лошадей: когда великий князь отправлялся в земщину, то [верхом] они могли следовать за ним только вне двора. Через восточные ворота князя и бояре не могли следовать за великим князем – ни во двор, ни из двора: [эти ворота были] исключительно для великого князя, его лошадей и саней. Так далеко простирались постройки на юг. Дальше была калитка, изнутри забитая гвоздями. На западной стороне ворот не было; [там была] большая площадь, ничем не застроенная. На севере были большие ворота, обитые железными полосами, покрытыми оловом. Здесь находились все поварни, погреба, хлебни и мыльни. Над погребами... были сверху надстроены большие сараи с каменными подпорами из досок, прозрачно прорезанных в виде листвы... Здесь была калитка, чтобы с поварен, погребов и хлебен можно было доставлять еду и питье на правый [великокняжеский] двор. Хлеб, который он [великий князь] ест сам, – несоленый. Здесь были две лестницы [крыльца]; по ним можно было подняться к большой палате. Одна из них была против восточных ворот. Перед ними находился маленький помост, подобный четырехугольному столу: на него всходит великий князь, чтобы сесть на коня или слезть с него. Эти лестницы поддерживались двумя столбами, на них покоилась крыша и стропила. Столбы и свод были украшены резьбой под листву. Переход шел кругом всех покоев и до самых стен. Этим переходом великий князь мог пройти сверху от покоев по стенам в церковь, которая стояла вне ограды перед двором на востоке. Церковь эта была выстроена крестообразно и фундамент ее шел вглубь на 8 дубовых сваях; три года она стояла непокрытой... Другая лестница [– крыльцо] была по правую руку от восточных ворот. Под этими двумя лестницами и переходами держали караул 500 стрелков; [они же несли] и все ночные караулы в покоях или палате, где великий князь обычно ел. На южной стороне ночью держали караулы князя и бояре» (Штаден 1925: 108–110).

Юрганов обратил внимание на то, что ряд деталей этого описания (квадратная форма дворца; трое ворот, выходивших на север, юг и восток, отсутствие западных ворот; то, что через восточные мог въезжать только великий князь и т.п.) соответствует описанию Града Божьего (Юрганов 2003: 90) в видении пророка Иезекииля (Иез 40-42). Однако при этом из поля зрения выпал целый ряд чрезвычайно важных моментов, а некоторые из них получили весьма произвольную интерпретацию.

Прежде всего, Град Божий, явленный Иезекиилю, считался и считается прообразом Третьего Храма Иерусалимского, который, по преданию, будет построен либо самим царем-помазанником (что станет свидетельством, что он — Мессия), либо непосредственно перед приходом Мессии. Об этом, в частности, писал Маймонид, некоторые сочинения которого были пересказаны на Руси в XVI в. Правда, согласно христианской традиции, в Третьем Храме должен был воцариться лжемессия, антихрист. Тем не менее, это должно было служить одним из важнейших признаков скорого (через 3,5 года) Второго Пришествия Спасителя.

В связи с этим строительство Опричного дворца царем-помазанником (венчание на царство Ивана Грозного произошло 16 января 1547 г.⁴⁴) вполне могло рассматриваться в свете подобных представлений.

Следовало бы тщательнее проанализировать и размеры Опричного дворца, указанные Штаденем. Как мы помним, он упомянул, что стены дворца протянулись «приблизительно на 130 сажень в длину и на столько же в ширину». Судя по всему, Юрганов так и не смог согласовать очевидное, казалось бы, расхождение этих размеров с упоминанием протяженности стен Храма, который описывает Иезекииль (Иез 42 16–20): по 500 локтей в длину и в ширину⁴⁵. Выход из видевшегося ему противоречия историк предложил довольно своеобразный: «Г. Штаден обратил внимание на то, что царя во дворце охраняли 500 стрелков: они несли “все ночные караулы в покоях или палате, где великий князь обычно ел”. В послании Таубе и Крузе сообщается: “Он, великий князь, образовал из них (опричников. — А.Ю.) над всеми храбрыми, справедливыми, непорочными полками свою

⁴⁴ Впрочем, несмотря на то, что чин помазания на царство был составлен еще при Иване IV (скорее всего, в середине 1550-х гг.) венчание на царство самого Ивана помазанием еще не сопровождалось (см.: Успенский 1998: 109–113). Тем не менее, современники считали его царем-помазанником. Так, в Степенной книге Иван IV титулуется «святопомазанным царем» (СК: 345), а А. М. Курбский упоминает «сан помазания царского» и называет Ивана «помазанцем Божиим» (Курбский 1914: 239, 261).

⁴⁵ В Острожской Библии этот текст выглядит так: «И размѣри сказаніе храму окрестъ съ заповѣдію. И ста на югъ вратъ, зрящихъ на востокъ, и размѣри пять сот тростію мѣрною. И обратися на сѣверъ, и размѣри на лице сѣвера, лакоть пять сотъ тростію мѣрною. И обратися къ морю, и размѣри на лице моря, пять сотъ тростію мѣрною. И обратися на югъ, и размѣри противу югу, 5 сот тростію мѣрною: на четыре страны тоужъ тростію. И заповѣда ѿ ограду окрестъ ему: пятію сотъ лактъ долготу, пяти сот же лактъ широту» (ОБ: 126). Практически те же размеры приводятся и в Елизаветинской Библии 1751 г., которую цитирует Юрганов («Ввиду того, что в Острожской Библии 1581 г. нет разбивки текста на стихи, цитаты даются по Елизаветинской Библии. Разночтения в этих двух изданиях несущественны в рамках нашей темы» (Юрганов 2003: 109, прим. 22): «серьезный» аргумент «серьезного» исследователя), также читаем: «Четыри страны тоужде тростию: и расположи его, и орграду окрестъ ему, пять сотъ лактей [долготу] на востокъ, и пять сотъ лактей широту» (ЕБ: 1087); ср. Иез 45 2: «И да будутъ от того на святое пять сотъ, по пяти сотъ четверуголно окрестъ» (ЕБ: 1091).

особую опричнину, особое братство, которое он составил из пятисот молодых людей... Все братья... должны носить длинные черные монастырские посохи с острыми наконечниками”. В двух независимых источниках, таким образом, называется одна и та же цифра... В опричном монастыре и в Опричном дворце было не только 500 братьев, но и 500 посохов-тростей. Едва ли такая деталь случайна, хотя обнаруженная связь, по всей видимости, сугубо символическая». Таким образом, исследователь «превратил» монастырские посохи опричников в мерные трости, которыми проводил некий муж измерения для Иезекииля⁴⁶.

Действительно, в Синодальном переводе Библии размеры Храма Господня даются не в локтях, а в мерных тростях⁴⁷. Однако в тексте, бытовавшем во времена Ивана Грозного (ОБ: 144 об.), размеры Храма приводятся именно в локтях, хотя упоминается и мерная трость: «И в руцѣ мужу мѣра тростяна шести лактъ и пяди» (Иез 40 5). Штаден же дает размеры стен Опричного дворца в саженьях. На эту деталь Юрганов внимания не обратил. Между тем, локти (точнее, локоть с пядью), которыми измеряется Храм, равняются для древнерусского читателя приблизительно 57 см: 38 см (локоть) + 19 см (пядь). Следовательно, 500 локтей составляют около 285 м (57 x 500). Сажень же, которой измеряет («приблизительно»!) стены Опричного дворца Штаден, равняется 216 см (так называемая новая сажень, использовавшаяся в XVI в.). 130 таких саженей составляют чуть больше 280 Москва. Во всяком случае, в древнерусских саженьях содержалось по 4 локтя, т.е. 500 локтей приблизительно соответствует для древнерусского человека 130 саженьям ($500 : 4 = 125$).

Так что, размеры дворца, построенного по приказанию Ивана Грозного, практически точно соответствуют представлениям читателя XVI в. о размерах Храма, описываемого Иезекиилем.

Произвольно были истолкованы Юргановым также изображения льва и двуглавого орла, украшавшие Опричный дворец. С одной стороны, исследователь вполне справедливо отмечает: «чтобы объяснить значения льва и двуглавого орла в системе уже показанных нами символов Опричного дворца, следует обратиться к религиозной основе

⁴⁶ «И в руке того мужа трость измерения в шесть локтей, считая каждый локоть в локоть с ладонью», — читаем мы в Синодальном переводе (Иез 40 5).

⁴⁷ «Когда кончил он измерения внутреннего храма, то вывел меня воротами, обращенными лицом к востоку, и стал измерять его кругом. Он измерил восточную сторону тростью измерения и *намерил* тростью измерения всего пятьсот тростей; в северной стороне той же тростью измерения *намерил* всего пятьсот тростей; в южной стороне *намерил* тростью измерения также пятьсот тростей. Поворотив к западной стороне, *намерил* тростью измерения пятьсот тростей. Со всех четырех сторон он измерил его; кругом него была стена длиною в пятьсот *тростей* и в пятьсот *тростей* шириною, чтобы отделить святое место от несвятого» (Иез 42 15–20).

этих образов». С другой, – тексты, которые рассматриваются им в качестве такой основы, вызывают, по меньшей мере, сомнения.

«В Откровении Иоанна Богослова читаем: “И посреде престола и окрест престола (Божия. – *А. Ю.*) четыре животна исполнена очесь спреди и созади” (Откр 4 6). Этими животными были лев, телец, человек (“третье животное имущее лице яко человек”) и орел. Зеркала в глазницах льва, смотрящих вовнутрь дворца и в сторону земщины, как бы подчеркивали, что первое апокалиптическое животное “исполнено очесь”. Первую печать “книги жизни” снял именно лев. Снятие второй печати тельцом символизировало, согласно толкованию Андрея Кесарийского, “священные жертвы святых мучеников”; третьим животным, снявшим печать, был человек... Любопытнее всего, как определяется в Откровении четвертое животное, снимающее печать: “И четвертое животное подобно орлу летящу” (Откр 4 7)... В лицевых апокалипсисах XVI в. орел изображался с распростертыми крыльями. Именно вслед за открытием четвертой печати появляется новая фигура, что само по себе симптоматично, если иметь в виду царский замысел: “И видех, и се, конь блед, и сидящий на нем, имя ему смерть: и ад идяше в след его; и дана бысть ему область на четвертой части земли” (Откр 6 8). Итак, двуглавый черный орел с “распростертыми крыльями” (т. е. летящий), обращенный в сторону земщины, имеет помимо геральдической символику апокалиптическую: это образ адского наказания, которое настигнет неизбежно в последние времена» (Юрганов 2003: 93–94).

И далее: «В “Беседе трех святителей”... Соломон спросил: “Что суть 4 рози (образа. – *А. Ю.*) на земли? – Иоанн рече: «Четыре евангелисты, на востоце Матфей, человеческим; на западе Марко, телчим; на севере Иоанн, орлим; на юзе Лука, лвовым образми, вси бо крылата»”. Подобные представления были традиционными, а потому можно предполагать их осуществление в Опричном дворце Ивана Грозного. Восточная сторона – “человеческая”; западная олицетворяла собой тельца и Второе пришествие Христово; северная – связана с образом орла. Южная сторона не случайно представлена образом льва. Кроме того, орлы на всех трех башнях дворца были также связаны с символическим значением имени Иоанна Богослова» (Юрганов 2003: 94).

Юганова не смущает целый ряд принципиальных несоответствий вербальных текстов, которые он использует для объяснения символических фигур, с описанием Штадена. Прежде всего, Штаден упоминает не четыре, а лишь два изображения животных. Кроме того, все животные (в том числе, *напоминающее* льва), согласно библейскому тексту, на который опирается Юрганов, должны иметь по шесть крыльев «вокруг», а «внутри» «исполнены очей *спереди и сзади*» (Откр 4 6–8). Но ни одного из этих признаков Штаден не упоминает. Наконец, четвертое животное, о котором идет речь в

Апокалипсисе, мало похоже на *двуглавого* орла, это даже не вполне орел (оно лишь «*подобно орлу*»). Единственно, что роднит его с орлами Опричного дворца – распростертые крылья. Хотя этот – существенный, по мнению Юрганова, – признак вовсе не свидетельствует о том, что Штаден пишет о *летающих* двуглавых созданиях. О двух же головах орлов, украшающих Опричный дворец, Юрганов предпочитает не вспоминать, видимо считая эту «мелочь» – по сравнению с распростертыми крыльями – несущественной.

Гораздо более плодотворным представляются в данном случае поиски библейского текста, в котором бы упоминались только два животных: лев и двуглавый орел.

Такой текст достаточно хорошо известен. Речь идет о библейской 3-й книге Ездры. В 11–12 главах ее повествуется о видении *трехглавого* орла, который был побежден львом. Смысл видения Ездры объясняется так: «орел, которого ты видел восходящим от моря, есть царство, показанное в видении Даниилу, брату твоему⁴⁸... А что ты видел три головы покоящиеся, это означает, что в последние дни царства Всевышний воздвигнет три царства и покорит им многие другие, и они будут владычествовать над землею и обитателями ее с большим утеснением, нежели все прежде бывшие; поэтому они и названы головами орла, ибо они-то довершат беззакония его и положат конец ему... Лев, которого ты видел поднявшимся из леса и рыкающим, говорящим к орлу и обличающим его в неправдах его всеми словами его, которые ты слышал, это – Помазанник, сохраненный Всевышним к концу против них и нечестий их, который обличит их и представит пред ними притеснения их. Он поставит их на суд живых и, обличив их, накажет их» (3 Езд 12 10–33).

Образ трехглавого орла тесно связан с «теорией» последнего третьего царства и вполне отчетливо ориентирован на эсхатологические ожидания, приобретшие особую остроту во второй половине XV – XVI в. Этот символ прослужил основой для многочисленных толкований (подчас прямо противоположных) в русской богословской среде конца XV – XVII в. (см.: Опарина 1990: 143–149). Тем не менее, текст 3 книги Ездры не принято использовать для интерпретации образа двуглавого орла. Причиной этого, видимо, стали три фактора.

Во-первых, считается, что ни греческий (Freidhof 1972: 42), ни славянский (Алексеев 1999: 28) тексты 3 книги Ездры не были известны на Руси до 1499 г. Только при подготовке Геннадиевской Библии она была переведена с латинской Вульгаты. Это, в частности, подтверждается тем, что в Изборнике 1073 г. в индексах рекомендованных и запрещенных для чтения религиозных книг (Изб 1073: 203–204, 252–253, 253–254), упоминание 3-й книги Ездры отсутствует.

⁴⁸ Ср.: «Бог небесный воздвигнет царство, которое вовеки не разрушится, и царство это не будет передано другому народу» (Дан 2 45).

Во-вторых, смущает различие числа голов у «опричного» орла и орла Ездры. Так, говоря об отождествлении некоторыми новгородцами и псковичами – членами геннадиевского кружка – двуглавого орла, ставшего гербом Московского царства, и Антихриста (с опорой на 3-ю книгу Ездры), Т. А. Опарина замечает: «Не ясно, видели ли авторы подобных концепций несогласование между двуглавым орлом герба и треглавым III книги Ездры. Возможно, им было важно лишь то, что орел на гербе был многоглавым» (Опарина 1990: 145).

Наконец, в-третьих, по мнению Д. Стремоухова, которое разделяют многие исследователи, первоначально восприятие двуглавого орла (как, кстати, и отождествление Москвы с Третьим Римом) носило антимосковскую окраску (см.: Stremonoukhoff 1953: 89–96).

Несмотря на всю резонность этих соображений, представляется, что определенные основания для связи изображения двуглавого орла именно с текстом 3-й книги Ездры все-таки имеются.

Прежде всего, следует учитывать, что многоглавые орлы встречаются и в относительно ранних письменных источниках, появившихся на территориях, поддерживавших контакты с католической Европой, где знакомство с 3-й книгой Ездры могло состояться значительно раньше. Так, при описании строительства, которое велось в Холме Даниилом Галицким в самом конце 50-х годов XIII в., летописец рассказывает, что на расстоянии поприща от города был поставлен «столп... камен, а на немь орел камен изваян... с головами» (ИЛ: 845). При анализе этого сообщения Ю. А. Артамонов обратил внимание на любопытную деталь: летописец, говоря о головах орла, употребил множественное число («головами») (Артамонов 1996: 22). Упоминание нескольких голов у холмского орла вполне может быть связано с семантикой образа двуглавого орла в контексте указанного ветхозаветного текста.

Дело в том, что третья – средняя и самая большая – голова орла, о котором идет речь в 3-й книге Ездры, «внезапно исчезла» и «оставались две головы, которые... царствовали на земле и над ее обитателями» (3 Езд 11 33–34). Таким образом, орел Ездры мог изображаться с *невидимой* третьей головой: как двуглавый. Косвенно об этом свидетельствуют государственная печать самого Ивана IV, на которой присутствует одна большая корона *между* головами орла (Соболева 1991: 211), а также изображения восьмиконечного креста на голгофе, помещенного между двумя орлиными головами, на печатях Федора Ивановича (1585), Бориса Годунова (1602), Лжедмитрия I (1606), Василия Шуйского (1606) и Михаила Федоровича (1636) и, наконец, появление на этом месте на печатях Алексея Михайловича (1654 и 1672 гг.) большой третьей короны, которая

сохраняется и в более позднее время, иногда полностью замещая короны или венцы над двумя головами орла (Хорошкевич 1993: 37–39, 41, 43–44, 46–51).

Наконец, очевидно, что сам ветхозаветный образ трехглавого орла мог восприниматься неоднозначно (как и связанная с ним «теория» третьего царства). Мало того, даже в одной и той же социальной среде его интерпретация могла серьезно изменяться⁴⁹. «Промосковский» или, напротив, «антимосковский» характер этого символа не мог быть задан изначально (ср.: Опарина 1990). Его семантического наполнение должно исследоваться специально в каждом отдельно взятом случае.

Обращение к тексту 3-й книги Ездры представляется более продуктивным и логичным для истолкования изображений льва и двуглавого орла, украшавших Опричный дворец. Мало того, этот текст позволяет вплотную заняться вопросом о том, почему, скажем, все двуглавые орлы Опричного дворца были обращены грудью в сторону земщины, а лев – вовне и внутрь дворца...

Теперь обратимся к дате введения опричнины. Вряд ли она была случайной. По широко распространенным в первой половине XVI в. представлениям (о чем упоминает Юрганов), очередной – и, как считали, последней – потенциальной датой Конца Света должен был стать 7077 (1569) год (Юрганов 2003: 80). Однако ей должно было предшествовать «малое время», на которое устанавливается владычество дьявола: 3,5 года. Исходя из этого, дата введения опричнины также представляется вполне логичной и понятной: она учреждается ровно за три с половиной года до ожидающегося конца человеческой истории (что также выпало из рассуждений Юрганова).

Не менее любопытным представляется и то, что незадолго до начала опричных мероприятий, в 1549 или в 1550 г. в Москве появляется еще одно довольно странное сооружение: на Пожаре (Красной площади) возводится Лобное место⁵⁰. Назначение его неясно. Широко распространено мнение, что это было место казней, где рубили (или «складывали») «лбы» (головы), отчего оно и называлось Лобным. Обращается также внимание на то, что во многих актах Лобное место называется «Царским». Это принято

⁴⁹ Ср.: рассуждения по поводу трансформации содержания теории «Москва – третий Рим» (Лурье 1960: 457–459).

⁵⁰ Впервые упоминается в Книге Степенной царского родословия, процитированной «от слова до слова» Н. М. Карамзиным (Карамзин 1842: Прим. 182): «Повелѣ [Иван IV] собрати свое Государство изъ городовъ всякого чину. I въ день недѣльный изыде со кресты на Лобное место» (СГГД: 45). Впрочем, это сообщение было оспорено С. Ф. Платоновым: «Рассказ об обращении царя к народу на Лобном месте находится всего в одной лишь рукописи, в так называемой Степенной книге Андрея Хрушова, и составляет в ней позднейшую вставку, сочиненную в конце XVII века или начале XVIII-го, на основании некоторых литературных пособий. Это – вымысел, которому нельзя верить, потому что он произволен и даже не всегда искусен» (Платонов 1905: 10).

связывать с тем, что там устанавливали некое «царское место», с которого государь объявлял свою волю.

Однако в предлагаемом нами контексте это сооружение приобретает несколько иной смысл, который подтверждается источниками: «Есть же Голгофа мѣсто, идѣже распяты Господь, камень кругомъ высокъ, иже нарицается Голгофа, исподи же, подъ распятіемъ, идѣже есть глава Адамля, то нарицается Краніево мѣсто, иже есть Лобное...» (Хр 1512: 238). Соответственно, это место – место распятия Христа – могло называться «Царским», поскольку оно связано с Царем Славы⁵¹.

Примерно в это же время на подъезде к Москве появляется и еще один «иерусалимский» топоним: Поклонная гора, которая впервые упоминается в так называемой Хронике Быховца, написанной в XVI в. Связь этого топонима с иерусалимской Поклонной горой не вызывает сомнения.

Судя по всему, в преддверии грядущего Конца света Москва отстраивалась как столица последнего царства во главе которого стоял царь-помазанник, взявший на себя функции спасителя своих подданных.

Об этом свидетельствует и косвенная характеристика Ивана IV в летописном рассказе о поводе для развода Василия III и Соломонии Сабуровой, который появился во второй редакции 1547 г. Псковской I летописи (Погодинский список): «Того же лѣта [7031/1523] поеха князь великий, царь всея Роусии, в объездъ; бысть же шествовати емоу на колесницы позлащеннеи оруужницы с ним, яко же подобает царем; и възрѣвше на небо и видѣв гнездо птиче на древе, и сотвори плач и рыдание велико, в себѣ глаголюще: “Люте мнѣ, кому оуподоблюся аз; не оуподобихся ни ко птицам небесным, яко птицы небесныи плодови́ти суть, ни звѣрем земным, яко звѣри земнии плодови́ти суть, не оуподобихся аз никому же, ни водам, яко же воды сиа плодови́ти суть, волны бо их утѣшающа и рыбы их глумящися; и посмотри на землю и глаголя: Господи, не уподобихся аз ни земли сеи, яко и земля приносить плоды своя на всяко время, и ты благословять, Господи”. И приѣха князь великий тоя осени из объезда к Москве и начаша думати со своими бояры о своей великой княгине Соломонеи» (ПЛ: 102–103).

Часто этот рассказ транслируется историками буквально (см., напр.: Соловьев 1855). Между тем, это – не что иное как перифраз апокрифического Протоевангелия Иакова: «И огорчилась очень Анна, но сняла свои одежды, украсила свою

⁵¹ Ср.: «Пилат же написал и надпись, и поставил на кресте. Написано было: Иисус Назорей, Царь Иудейский. Эту надпись читали многие из Иудеев, потому что место, где был распят Иисус, было недалеко от города, и написано было по-еврейски, по-гречески, по-римски. Первосвященники же Иудейские сказали Пилату: не пиши: Царь Иудейский, но что Он говорил: Я Царь Иудейский. Пилат отвечал: что я написал, то написал» (Ин 19 19–22).

голову, надела одежды брачные и пошла в сад, гуляя около девятого часа, и увидела лавр, и села под ним и начала молиться Господу, говоря: “Бог моих отцов, благослови меня и внимли молитве моей, как благословил ты Сарру и дал ей сына Исаака. И, подняв глаза к небу, увидела на дереве гнездо воробья и стала плакать, говоря: Горе мне, кто породил меня? Какое лоно произвело меня на свет? Ибо я стала проклятием у сынов Израиля, и с осмеянием меня отторгли от храма. Горе мне, кому я подобна? Не подобна я птицам небесным, ибо и птицы небесные имеют потомство у тебя, Господи. Не подобна я и тварям бессловесным, ибо и твари бессловесные имеют потомство у тебя, Господи. Не подобна я и водам этим, ибо и воды приносят плоды у тебя, Господи. Горе мне, кому подобна я? Не подобна я и земле, ибо земля приносит по поре плоды и благословляет тебя, Господи”» (ПИ: 149).

Ключом к пониманию смысла такого воспроизведения апокрифического текста в летописном рассказе служит ответ, который, согласно Протоевангелию Иакова, получила Анна: «И тогда предстал пред ней ангел Господней и сказал: “Анна, Анна, Господь внял молитве твоей, ты зачнешь и родишь, и о потомстве твоём будут говорить во всем мире”» (ПИ: 149). Речь идет о том, что Анна станет матерью Богородицы, а потомством ее будет Спаситель. Такое понимание рассказа Псковской I летописи подтверждает наши выводы, следующие из сопоставления ретроспективной информации, сохранившейся как в письменных, так и в материальных источниках XVI в., об идеологии, которая легла в основу опричных мероприятий Ивана IV.

Другими словами, летописец вполне определенно охарактеризовал сына Василия III как Спасителя, который устроил для своих подданных «своеобразное русское чистилище перед Страшным судом» (Юрганов 2003: 108). Когда же Иван IV убедился в том, что Господь не принял его претензию на роль Спасителя (что, в частности, выразилось в сожжении Опричного дворца отрядами Девлет-Гирея сразу по прошествии «последней» потенциальной даты Конца света), опричнина была отменена, а царь начал каяться в содеянном...

В таком контексте все составляющие опричнины – от момента ее введения до конкретных деталей и отмены – приобретают логику и последовательность. В то же время, проведенные наблюдения еще раз подтверждают, что только точное установление связей между вербальными и материальными текстами может стать залогом верификации подобных выводов.

Литература:

Алексеев 1999: Алексеев, А. А. Текстология славянской Библии. Санкт-Петербург, 1999.

Артамонов 1996: Артамонов, Ю. А. Княжеская символика в архитектуре древнего Холма. – В: Столичные и периферийные города Руси и России в средние века и раннее новое время (XI – XVIII вв.): Тезисы докладов научной конференции (Москва, 3–5 декабря 1996 г.). Москва, 1996.

Выготский Лурия 1993: Выготский, Л. С., Лурия, А. Р. Этюды по истории поведения: Обезьяна. Примитив. Ребенок. Москва, 1993.

Гадамер 1988: Гадамер, Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. Москва, 1988.

ЕБ: Библия: Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета на церковнославянском языке с параллельными местами. Москва, 1993 [воспр.: 2-е изд., Санкт-Петербург, 1900].

Зимин 1964: Зимин, А. А. Опричнина Ивана Грозного. Москва, 1964.

Изб 1073: Изборник Святослава 1073 года: Факсимильное издание. Москва, 1983.

ИЛ: Ипатьевская летопись. – В: Полное собрание русских летописей. Москва, 1998. Т. 2.

Карамзин 1842: Карамзин, Н. М. История государства Российского. Санкт-Петербург, 1842. Т. 8. Гл. 3.

Каштанов 1963: Каштанов, С. М. К изучению опричнины Ивана Грозного. – В: История СССР. 1963. № 2.

Ключевский 1902: Ключевский, В. О. Боярская дума древней Руси. 3-е изд., пересм. Москва, 1902.

Кобрин 1985: Кобрин, В. Б. Власть и собственность в средневековой России (XV – XVI вв.). Москва, 1985.

Курбский 1914: Курбский, А. М. История о великом князе Московском. – В: Русская историческая библиотека. Санкт-Петербург, 1914. Т. 31: Сочинения князя Курбского. Т. 1: Сочинения оригинальные.

Лурье 1960: Лурье, Я. С. Заметки к истории публицистической литературы конца XV – первой половины XVI в. – В: Труды Отдела древнерусской литературы. Москва; Ленинград, 1960. Т. 16.

ОБ: Острожская Библия. Острог, 1581.

Опарина 1990: Опарина, Т. А. К вопросу об использовании III книги Ездры в русской публицистике XVI – XVII вв. – В: Общественное сознание, книжность, литература периода феодализма. Новосибирск, 1990.

ПЛ: Псковская I летопись: продолжение Погодинского списка. – В: Полное собрание русских летописей. Москва, 2003. Т. 5. Вып. 1: Псковские летописи.

ПИ: История Иакова о рождении Марии. – В: Свенцицкая И. С. Апокрифические евангелия: Исследования, тексты, комментарии. Москва, 1996.

Платонов 1905: Платонов, С. Ф. К истории московских земских соборов. Санкт-Петербург, 1905.

СГГД: Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел. Москва, 1819. Ч. 2.

Сендерович 2000: Сендерович, С. Я. Метод Шахматова, раннее летописание и проблема начала русской историографии. – В: Из истории русской культуры. Москва, 2000. Т. 1: Древняя Русь.

СК: Книга Степенная царского родословия по древнейшим спискам: Тексты и комментарий: в 3 т. / отв. ред. Н. Н. Покровский, Г. Д. Ленхофф; изд. подг. под рук. Н. Н. Покровского. – В: Полное собрание русских летописей. Москва, 2008. Т. 21. Т. II: Степени XI – XVII. Приложения. Указатели.

Скрынников 1965: Скрынников, Р. Г. Опричнина и последние удельные княжества на Руси. – В: Исторические записки. 1965. Т. 76.

Скрынников 1969: Скрынников, Р. Г. Опричный террор. Ленинград, 1969.

Соболева 1991: Соболева, Н. А. Русские печати. Москва, 1991.

Соловьев 1855: Соловьев, С. М. История России с древнейших времен. Москва, 1855. Т. 5.

Гл. 3.

Успенский 1998: Успенский, Б. А. Царь и патриарх: харизма власти в России. Византийская модель и ее русское переосмысление. Москва, 1998.

Хорошкевич 1993: Хорошкевич, А. Л. Символы русской государственности. Москва, 1993.

Хр 1512: Хронограф редакции 1512 г. – В: Полное собрание русских летописей. Москва, 2005. Т. 22: Русский хронограф. Ч. 1.

Штаден 1925: Штаден, Г. О Москве Ивана Грозного. Москва, 1925.

Юрганов 1997: Юрганов, А. Л. Опричнина и страшный суд. – В: Отечественная история. 1997. № 3.

Юрганов 1998: Юрганов, А. Л. Категории русской средневековой культуры. Москва, 1998.

Юрганов 2003: Юрганов, А. Л. Опричнина и Страшный суд. – В: Каравашкин А. В., Юрганов А. Л. Опыт исторической феноменологии: Трудный путь к очевидности. Москва, 2003.

Freidhof 1972: Freidhof, G. Vergleichende sprachliche Studien zur Gennadius-Bibel (1499) und Ostroger Bibel (1580/1581). Die Bücher Paralipomenon, Esra, Tobias, Yudith, Sapientia und Makkabaer. Frankfurt am Main, 1972.

Stremooukhoff 1953: Stremooukhoff, D. Mouskou the Thirid Rome: Sources of the doctrine. – В: Speculum. 1953. XXVIII, Yan. 1.

Информация об авторе:

Данилевский Игорь Николаевич, доктор исторических наук, ординарный профессор, ведущий научный сотрудник Центра источниковедения Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики» (Россия, г. Москва).

E-mail: viddanin@mail.ru

УЧЕБНИЦИ ПО УКРАИНСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД

Лилия Желева

Annotation: The subject of the present article is the periodization of the methodology of learning Ukrainian as a foreign language. The article depicts the development of teaching Ukrainian as a foreign language. Characteristics of its four periods are presented along with examples of student's books for Ukrainian language learners. The article could be interesting and useful for anyone who is interested in learning Ukrainian as a foreign language.

Key words: Ukrainian language, methodology, student's books, teaching, learning Ukrainian, Ukrainian studies, foreign language learning.

Настоящата статия представя периодизацията на методиката на обучението по украински език като чужд. За основа на изследването служи времевата рамка, зададена от Оксана Туркевич в монографията ѝ „Становлення терміносистеми методики викладання української мови як іноземної: монографія“. Ще се разгледат четири периода по хронологичен принцип, проследяващи развитието на методиката на обучението по украински език като чужд. Споменатите заглавия не изчерпват списъка с издавани учебници по украински език като чужд, а илюстрират представените периоди и тяхната специфика.

Първи период

(40-те години на XX в. – 70-те години на XX в.)

Според някои изследователи, украинският език като чужд започва да се изучава от 20-те години на XX век. Според Л. Паламар „изучаването на украински език от чуждестранни студенти в Украйна води началото си от 1922 г.“ (Паламар 2008: 41). Оксана Туркевич твърди, че писмени доказателства за това обаче няма (Туркевич 2015: 23).

Други изследователи смятат, че началото на преподаването на украинския език като чужд е положено през 40-те и 50-те години на XX в., когато „бъл свят виждат учебните помагала по украински език като чужд в чужбина на авторите Еви Хонор (Ukrainian self-educator for the beginners, 1946, Уинипег, Канада), Е. Шклянка (Ukrainian Grammar, 1949), Г. Луцки и Я. Рудницки (A modern Ukrainian Grammar, 1949), Ю. Стечишин (Ukrainian grammar, 1951)“ (Туркевич 2015: 23), К. Кисилевски („Граматика української мови“, 1955). През 60-те години на XX век „излизат от печат учебниците „Українська граматика“ на Ю. Стечишин (1966), „Вступний курс української мови для вищої школи“ на Н. Лабюк (1962).“ (Туркевич 2015: 26).

Зараждането на методиката на обучението по украински език като чужд на територията на Украйна се отнася приблизително към началото на 70-те години на XX в., тъй като по това време започват да се издават научно-методически трудове по тази дисциплина. Някои от тях са: статията на Л. Паламар „Особливости вивчення української мови як іноземної“ (1972), двутомният учебник на Ю. О. Жлуктенко, Н. І. Тоцька, Т. К. Молодид „Підручник української мови (Ukrainian Text-book for beginners)“.

Други учебни издания са посветени на определено ниво, например, Д. Струк „Українська граматика для студентів-початківців“, Г. Дюравец „Українська мова: розмовна і граматична. Рівень II“. В някои учебници от периода не се упоменава определено ниво – „Розмовна українська“ (1969) и „Вступ до української мови“ (1976) с автор Яр Славутич (Туркевич 2015: 26).

Някои от учебниците от първия период остават „слабо познати за украинците“. Такъв е случаят с издадения от украинската диаспора в Канада през 1961 г. „Ukrainian Grammar“ (А. Medushevskiy and R. Zyatkovska) (Туркевич 2015: 26).

Малко известен е и учебникът „Украински език“ с автори Микола Грунски и Делчо Пеев Дринов. Интересно е, че е предназначен за българи, но е издаден в Украйна. Друг факт, който предизвиква любопитство е това, че никъде в книгата не фигурира годината на издаване. Някои изследователи смятат, че учебникът е отпечатан през 1930 – 1931 г. (Сорока 2016). Имаме основания да смятаме обаче, че книгата е излязла десетилетие по-рано – между 1921 и 1923 г. Ако се окажем прави, възможно ли е писменото доказателство, което липсва в подкрепа на твърдението на Паламар, че обучението по украински език като чужд започва през 1922 г., да е именно този учебник?

Втори период

(от края на 70-те години на XX в. до 1991 г.)

Вторият период от историята на методиката на обучението по украински език като чужд „започва в края на 70-те години на XX век и приключва в началото на 90-те години на XX век, когато Украйна става независима държава, а престижът на украинския език и интересът към изучаването му като чужд значително се активизират“ (Туркевич 2015: 24). През втория период се появяват различни самоучители, разговорници и помагала, ориентирани най-вече към рускоезични студенти.

През този период излиза от печат „Буквар“ от М. Дейко, издаден в Австралия през 1988 г. „Популярни също са серия читанки за развиване на украинския език, обединени под заглавията: „Тут і там“, „Друзі“, „Школа“, „Пригоди“, „Казки“, „Ходіть зі мною“, „Наші скарби“ (Туркевич 2015: 28). „Основна серия учебно-методологически

материали за ученици от 1 – 6 клас е „Нова“. Състои се от шест нива, които приблизително отговарят на 1 – 6 клас, а по-конкретно помагат на учениците да развиват владението на езика от начално до средно ниво“ (Туркевич 2015: 28).

Трети период (1991 – 2004)

Третият период започва в началото на 90-те години на XX век и приключва през 2004 г. „Тази граница се обуславя от просветната реформа и въвеждането на кредитно-модулен тип обучение и рейтингов⁵² контрол на знанията“ (Туркевич 2015: 24). „През този период методиката на обучението по украински език като чужд се утвърждава като наука и започва да функционира като учебна дисциплина в университетите“ (Туркевич 2015: 24).

Учебниците, които излизат в Украйна през този период, са посветени на отделните нива и профили на обучение и са ориентирани към студенти от различни националности. През 1995 г. е отпечатан „Практичний курс української мови. Поглиблений етап вивчення“ с автор Л. Паламар и „Вивчаймо українську“ с автор Новицка, излязъл през 1995. Други учебници от периода са: „Вивчаймо українську мову“ (Вихованець 1996), „Українська мова. Практичний курс граматики для студентів-іноземців“ (Вінницька 1997), „Добрийдень! Посібник з української мови в малюнках і мовленнєвих моделях“ (Намакштанська 1998), „Українська мова для іноземних студентів: початково-предметні курси“ (Альошина 1998), „Українська мова: Практичний курс для іноземців“ (Бахтіярова 1999).

Първото илюстрирано учебно пособие по украински език за чужденци, написано според новите (за периода) украински и световни комуникативни методики, е „Українська мова щодня“ от авторите Марина Гримич, Наталия Непийвода, Володимир Ризун. „Учебникът е изграден на принципа от елементарно към сложно. Съставителите съзнателно са избегнали каквото и да било пояснение с език-посредник. Речниковите проблеми често се разрешават с помощта на илюстрации“ (Гримич 1998: 2). Темите са: запознаване, ориентиране в пространството, храна, магазини, транспорт, поща и телефон, здраве, бизнес, Украйна. Във всеки урок присъстват рубриците: „лексика“, „граматика“, „диалог“, „комуникативни формули“ с прилежащи упражнения.

През 1996 и 1997 г. се създава „Програма практичного курсу української мови для іноземних студентів та стажистів“⁵³ (Присяжнюк 1997) и „Програма викладання

⁵²Рейтингов контрол на знанията – многобална система (20 – 100), която оценява успеха на студента по различни критерии (напр. дисциплина, общата оценка от всички предмети, оценките от определен цикъл предмети и др.)

⁵³„Програма на практическите курсове по украински език за чуждестранни студенти и стажанти“

курсу сучасної української літературної мови в умовах діаспори та як іноземної⁵⁴ (Лещак 1996). Програми те съдържат основни методически терминологични единици, които се отнасят до учебния процес: базов курс, основен курс, комуникативно ориентирано обучение и др. (Туркевич 2015: 32).

След обзора на някои от достъпните за този период издания, посветени на обучението по украински език за чужденци, бихме могли да заключим, че постиженията на практическото направление на лингводидактиката през деветдесетте години на XX век в Украйна имат важно значение не само за развитието на методическата терминологична лексика, но и за утвърждаването на методиката на обучението по украински език за чужденци като наука (Туркевич 2015: 31).

През 2004 г. започва провеждане на образователна реформа, обуславяща се с въвеждане на кредитно-модулния тип обучение.

Четвърти период

(от 2005 до сега)

През 2005 г. започва четвъртият, най-нов период от развитието на методическата наука, който продължава и до днес. Обособяването на нов период се дължи на реформите в образователната система. „Развитието на езиковото образование в Украйна през XXI век се осъществява в условията на европейска интеграция и е ориентирано спрямо световния опит“ (Туркевич 2015: 24).

Водеща тенденция при съставянето на учебници е съобразяването с най-новите посоки в езиковото обучение. „Освен учебни издания, разноаспектни теоретични въпроси по методика на обучението по украински език като чужд са разяснени в многобройните научни статии, а след 2003 г. – в дисертациите на О. Плака (Палка 2003) и Н. Василенко (Василенко 2008).“ (Туркевич 2015: 33–34).

Процесът на създаване на учебни издания бележи значително развитие. За разлика от повечето учебници, издадени до и в началото на деветдесетте години на XX век, които са били предназначени за рускоезични или англоезични студенти, след 2000 година се появяват пособия по украински език за чужденци за обучение на учащи от различни страни: поляци („Українська мова: практичний курс для поляків (Белей 2003), „Українська мова. Поглиблений практичний курс“ Василенко 2001), немци („Ukrainisch für Anfänger und Fortgeschrittene“ (Schubert 2008), „Ukrainisch für Anfänger“ от Kolbina 2004), японци („Розмовна мова та граматики: Вступ до основ мови. Новий вислів – українська мова“ с автор Забуранна), руснаци и беларуси – „Украинский язык для стран СНГ“ (Лесная 2010), българи

⁵⁴ „Програма на обучението в курса по съвременен украински книжовен език в условията на диаспората и като чужд“

(„Украински език за българи“ с автори А.Стаменова и Р.Камберова, издаден през 2008 г. и преиздаден през 2011), французи („L’ukrainien. Cours D’initiation Pour Francophones” (Danylchenko 2008), „Grammaire pratique de l’ukrainien“ (Mykhalyk 2003)), унгарци („Сходинка 1. Українська мова для початківців“ (Багмут 2010)) и т.н. Примери за учебници от този период за англоезични студенти е „Сучасна українська мова“ („ModernUkrainian” (Humesky 2001)) и „Українська мова для початківців“ („Beginner’s Ukrainian with Interactive Online Workbook” (Shevchuk 2011)) (Туркевич 2015: 34).

Други помагала по украински за чужденци от периода са: „Вивчаймо українську“ (О. Черемська, Л. Данкіна 2010), „Практичний курс з української мови для студентів-іноземців“ (Г. Гайдамака, Л. Данкіна, О. Черемська 2011). Тези две помагала са с подобна структура и предназначени за студенти, които владеят руски език.

Първата част на „Вивчаймо українську“ (О. Черемська, Л. Данкіна 2010) съдържа 12 урока. Няма наименования на темите на отделните уроци и не се наблюдава строга последователност в упражненията. Някои уроци започват с текст, други – с фонетични упражнения, трети – с граматика. Голяма част от условията на упражненията са зададени кратко: „Читайте“, „Запитуйте“, „Відповідайте“, „Запам’ятайте“, „Розмовляйте“, „Порівняйте“, „Пишіть“. Втората част на „Вивчаймо українську“ съдържа текстове за четене, граматически коментар и кратък преглед на частите на речта.

„Практичний курс з української мови для студентів-іноземців“ (Г. Гайдамака, Л. Данкіна, О. Черемська, първо издание от 2005 и второ издание от 2011 г.) се състои от 18 урочни единици. За разлика от „Вивчаймо українську“ частите на речта са описани в уроците, а не са изведени накрая. В началото на всеки урок се задава темата и граматическия материал, които ще бъдат разгледани. Има последователност в подредбата на упражненията: първо се работи по граматиката, а след това – с текста.

През този период активно се появяват онлайн средства за обучение като курсът за обучение по полски език като чужд и украински език като чужд (<http://www.eurolang2012.com/>), интернет порталът за украинистични студии (The Ukrainian Knowledge Internet Portal, UKiP (<http://www.oomroom.ca/ukr/about.htm>)) и други. Пример за дистанционен курс за обучение по украински език като чужд, създаден в Украйна, е проектът „Golden Gates to Ukrainian” (http://uiite.kpi.ua/projects/self_edu/golden_gates_project/). Аудиолингвистично издание, създадено извън границите на Украйна и използвано за обучение на чужденци в много страни в света е „Українська мова для початківців“ (Beginning Ukrainian (electronicsource)). (Туркевич 2015: 35).

През най-новия период от развитието на методиката на обучението по украински език в Украйна са напечатани и разнотипни учебни помагала, насочени към

трениране само на една от езиковите дейности, най-често – говоренето. Помагала от такъв тип се наричат комуникативни. Пример за това е „Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення“ (Туркевич 2015: 35).

През този период се създават и профилирани учебници по украински език – „Українська мова як іноземна“ (Чезганов 2008) за студенти от икономически специалности и „Вчимося української“ (Шутак 2009) за студенти по медицина (Туркевич 2015: 35).

В Украйна и зад граница се появяват различни по тематика мини-помагала, напр. „Практичні завдання для роботи над суспільно-політичною лексикою зі студентами-іноземцями“ (Сокіл 2003), „Книга для читання з української мови“ (Сокіл 2010) и „Українська мова на матеріалі економічних текстів“ (Вовк 2007).“ (Туркевич 2015: 36).

Друг учебник от периода е „Українська мова для іноземців“ (Антонів 2012). Има модулна структура, „всеки модул включва лексикална тема, граматически материал, комуникативна ситуация, речников минимум. Подобна структура подпомага формирането на езикова и речева компетенция“ (Туркевич 2015: 36).

През 2011 г. излиза от печат първата част на поредицата „КРОК“ („КРОК-1“), която включва книга за студента, методически наръчник за преподавателя, карти с граматически задачи, компактдиск с аудио файлове (записи на думи, текстове, диалози, песни, електронен вариант на книгата за преподавателя, мини-речник и граматически справочник) (Палінська 2010). През 2014 г. излиза втората част на учебния комплекс „Крок-2“ (Палінська 2014) (Туркевич 2015: 36-37).

През 2015 г. в Украинския католически университет в град Львов започва да излиза серията учебници по украински за чужденци „Яблуко“ с автор Маряна Буряк.

Най-новото попълнение в семейството на учебниците по украински език за чужденци е изданието през 2015 г. „Украински език за българи. Трета част“ с автор Райна Камберова. Изданието съдържа 9 модула. Във всеки модул последователно присъстват следните единици: текст, граматически преглед, правописни правила, превод и култура на езика.

Учебниците по украински език за чужденци през различните етапи от историята на методиката на преподаване на украински език като чужд притежават особености, характерни за периода, в който са издадени. През първия период от развитието на методиката по украински език се полагат основите на науката посредством издаването на учебници, учебни помагала и научно-методически трудове. Вторият период се маркира от преобладаващите учебници по украински за рускоезични ученици и студенти. През третия период методиката на обучението по украински език като чужд се утвърждава като наука и започва да функционира като учебна дисциплина в университетите, а илюстрираните издания

са предназначени за по-широк кръг националности. През четвъртия период методиката по украински език бележи разцвет както в качествено, така и в количествено отношение. Многобройните учебници и онлайн средства за обучение по украински език следват най-новите тенденции в обучението по чужд език, като комуникативният подход е предпочитан от авторите.

Учебниците от първите три периода представляват ценен материал за изследвания, свързани с развитието на методиката на обучението по украински като чужд. С приоритет за съвременното обучение по украински език следва да са учебниците, издадени през последния период, заради тяхната езикова и тематична актуалност.

Литература:

Гайдамака 2011: Гайдамака, Г. Практичний курс з української мови для студентів-іноземців: навчально-практичний посібник, Харків, 2011.

Гримич 1998: Гримич, М. Українська мова щодня. Київ, 1998.

Грунський: Грунський, М.; Дрінов, Д. Українски език. Граматика (фонетика, морфология и синтаксис.) Бележки върху украинския правопис. Украинско-българско речниче. Москва-Харков-Минск (липсва година на издаване).

Камберова 2015: Камберова, Р. Украински език за българи. Част III. София, 2015.

Сорока 2016: Сорока, О. *Підручники з української мови для болгар в минулому й сьогодні* – В: Межнародна научна конференция „УКРАЇНИСТИКА И СЛОВЕНСКИ СВЕТ“, Београд, 2016.

Стаменова 2008: Стаменова, А.; Камберова, Р. Украински език за българи част I. София 2008, 2011.

Туркевич 2015: Туркевич, О. В. Становлення терміносистеми методики викладання української мови як іноземної: монографія. ЛНУ імені Івана Франка, Львів, 2015.

Черемська 2010: Черемська, О. Вивчаймо українську: навчально-практичний посібник з української мови для іноземних студентів далекого зарубіжжя. Харків, 2010.

Информация за автора:

Лилия Желева – магистър, докторант

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Катедра по Славянско езикознание

бул. „Цар Освободител“ 15, София, 1504

E-mail: lilia.zheleva@gmail.com

ОЦІНЮВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ ВИШІВ У КОНТЕКСТІ КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ІСПИТУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Олег Качала

Анотация: Разглеждат се въпросите за оценяването на уменията на чуждестранни студенти по украински език, придобити по време на обучението им във висше техническо училище. Анализират се видовете задачи за квалификационния изпит по украински език като чужд; представят се образци на изпитни задачи.

Ключови думи: украински език като чужд (УЕЧ), лексико-граматични умения, слушане, четене, писане, комуникация, квалификационен изпит, оценяване.

Питання оцінювання мовної компетенції студентів завжди було актуальним для методики викладання іноземних мов.

З огляду на тенденцію до вдосконалення методики викладання й оцінювання української мови як іноземної (далі – УМІ), зокрема стандартизації та уніфікації методів викладання й оцінювання, базованих на Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, а також через певну невідповідність дотеперішніх екзаменаційних білетів сучасним вимогам, викладачі кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка» розробили новий комплект завдань для іспиту з УМІ на 4 курсі.

Метою запропонованих завдань для іспиту з УМІ є перевірити й оцінити знання й навички, набуті чужоземними студентами технічних спеціальностей впродовж 7 семестрів основного етапу вивчення української мови як іноземної. Екзаменаційні завдання поділено на дві частини – письмову (слухання, лексико-граматичні тести, читання і письмо) та усну (говоріння на вибрану тему + презентація за спеціальністю студента).

Тепер проаналізуємо запропоновані для кожного виду завдання.

Отже, щоб перевірити здатність іноземних студентів сприймати українську мову на слух – і розуміти почуте, – пропонуємо завдання типу «Прослухайте текст і виконайте завдання до нього». Бажано, щоб інформація стосувалася українських реалій. Втім, мусимо зазначити, що знайти такий аудіо- чи відеозапис, на жаль, не так легко. Текст має бути невеликого обсягу (тривалість – 3-4 хвилини), належати до публіцистичного або наукового стилю і стосуватися суспільної тематики. Пропонуємо зразок тексту з відеосюжету на каналі YouTube.

«Випалена земля, нестримна вода, танення льодовиків, посуха... Чим більше забруднене повітря, тим швидше нагрівається земля. А це спричиняє підняття рівня води в океані. Що насправді означають кліматичні зміни для нашої планети?

Морський біолог доктор Юстус ван Беускум з інституту Альфреда Вегнера мандрує винятково дружнім для довкілля способом – на велосипеді. Двічі на тиждень його команда виїжджає до моря. Науковці беруть зразки води та досліджують її склад. Напрямок зрозумілий – зміни клімату залишають помітний слід і в німецьких широтах: Північне море вже далеко не таке холодне, як колись.

«Ми щойно виміряли температуру води. Вона становить близько 13,8 градуса за Цельсієм, і для цієї пори року вона досить висока. Якщо ми поглянемо на наші заміри у квітні, ми побачимо, що середня температура становить близько 10 градусів. Нормальним вважається від 7 до 8 градусів. Це ще раз доводить, що Північне море теплішає».

Але чому глобальне потепління призводить до зростання рівня Світового океану? Сонячне проміння нагріває землю, яка віддає це тепло в атмосферу, проте парникові гази затримують його над поверхнею. У Європі середня температура повітря підніметься на 2 – 5 градусів вже протягом наступного століття. Це означає, що океан також нагріється. А річі, які нагріваються, мають здатність розширюватись. Отож, рівень води у морях підніметься. *[зупинити на 1:57]* Науковці взялися дослідити, які наслідки це матиме для північного німецького острова Сільд.

«Досі ми враховували лише підвищення температури та кількість води, яка додається в океан з льодовиків, однак не брали до уваги величезної маси криги з Гренландії та Західної Антарктики – через теорію про те, що баланс може бути відновлено. Адже потепління означатиме і збільшення кількості снігу. Але сьогодні ми вже не можемо бути впевнені ні в чому, оскільки в океан увіллється величезна маса талої води. Ми очікуємо, що рівень води підніметься на 5 – 7 метрів. Для острова Сільд це критична межа».

Острів повністю під воду не піде, але чим більше дюн залле вода, тим більше зміниться Сільд. Маси піску зникнуть з однієї території, але з'являться на іншій. Хвилі тисячоліттями оббивають береги, а кліматичні зміни лише прискорять цей процес. Острови мігруватимуть швидше. Головна ж проблема у тому, що острів виконує важливу захисну функцію для континентального узбережжя.

«Великі хвилі, які йдуть з Північного моря, розбиваються об такі острови, як Амрун та Сільд. Якби цих островів не було, хвилі б з повною силою вдарили по дамбах, а вони на це не розраховані».

Підняття рівня води в океані вже залишило свій відбиток на соляних болотах. Море залишило свої сліди на ландшафті, залишивши водночас після себе матеріал для дослідження.

«Трохи нагадує запах старих шкарпеток». [зупинити на 3:33]

«Коли підніметься рівень води, море спробує дістатися якнайближче до узбережжя, воно намагатиметься все знищити. І це видно на краю соляного болота: воно руйнується, адже море його атакує, обмиваючи з усіх сторін, внаслідок чого болото піднімається. Цього б не сталося в зоні дамб. Земля не має здатності рости, тож вода все одно підніметься вище за неї. Коли дамби прорве, землю залле водою, і в небезпеці опиняться не лише Нідерланди, але й узбережжя Німеччини».

Потепління води не просто підвищує рівень океану – воно також впливає на фауну. Кілька років тому штормом винесло на берег нового морського жителя – тихоокеанську устрицю.

«Спершу це вважалося аномалією, адже Північне море надто холодне – устриці не змогли б розмножуватися. Проте, як виявилось згодом, температура води в морі досить швидко піднялась; особливо після літа 2001 року вони стали розмножуватися у геометричній прогресії. Особисто я гадаю, що вони покрийуть усе морське дно – від Сільду до Гельголанду».

Протягом наступних століть Сільд зіткнеться з багатьма змінами. Науковці все ще намагаються зарадити проблемі. Жителі острова щороку витрачають мільйони євро, досипаючи пісок. Та цей клаптик суші, зрештою, як і всю Землю може врятувати єдине: далекоглядна стратегія із захисту клімату».

Протягом слухання тексту студенти мають виконати 15 завдань (три-чотири типи). Між типами завдань робимо невеликі, півхвилинні, паузи, даючи студентам змогу переглянути завдання наперед. На виконання цього типу завдань виділено 15 хвилин. Зразок завдань на слухання – разом зі зразками інших типів завдань – подаємо в кінці статті.

Для перевірки засвоєння лексико-граматичних навичок пропонуємо 10 тестових завдань (3-5 варіантів відповідей, правильним є тільки один). Частина тестів стосується лексики – завдання типу «У котрому рядку всі слова подібні за значенням?», «У котрому рядку є слово, протилежне за значенням до слова ...?», «Що означає слово ...?», «У котрому рядку є найближче за змістом висловлювання? ...», «У котрому рядку є правильне закінчення фрази ...?». Решта тестових завдань стосується граматики. Це завдання типу «Котрі з поданих іменників / У котрому рядку всі іменники вживаються лише у формі однини / множини?», «Котрі з поданих іменників належать до чоловічого / жіночого / середнього /

подвійного роду?», «У котрому рядку правильно вказано всі форми ... відмінка ...?», «У котрому рядку всі форми ступенів порівняння прикметників правильні?», «У котрому рядку правильно утворено всі прикметники?», «У котрому рядку нема помилок у поєднанні іменників з числівниками?», «У котрому рядку є правильна відповідь на питання «Котра година?»», «Котрі з поданих дієслів у 3-ій особі множини мають закінчення -уть/-ють / -ать/-ять?», «У котрому рядку пряма мова в реченні ... правильно замінена непрямою?».

«Прочитайте текст і виконайте завдання ...» – так сформульовано завдання для перевірки навичок читання і розуміння. Тут подаємо невеликий (350 – 700 слів), бажано науково-популярний текст (уривок тексту), до якого подано кільканадцять завдань різного типу, як-от: «Чи відповідають дані твердження інформації в тексті? Позначте: **П** – якщо твердження правильне (відповідає інформації з тексту), **Н** – якщо твердження неправильне (суперечить інформації з тексту) або якщо така інформація відсутня», «Про які ТРИ факти / не згадано в тексті? Виберіть літери А – Г (послідовність не має значення)», «Виберіть ОДИН правильний варіант відповіді – А, В, С або D», «Заповніть пропуски в реченнях. Вставте НЕ БІЛЬШЕ ОДНОГО СЛОВА / ДВОХ СЛІВ І/АБО ЧИСЛА з тексту», «Виберіть фрагмент тексту (літери А – F), в якому йдеться про ...», «Хто про що говорить? – З'єднайте імена науковців з тексту (7 – 10) з тематикою їхніх висловлювань (А – F). Виберіть по ОДНІЙ літері для кожного завдання. Висловлювань є більше, ніж потрібно для відповідей», «З'єднайте імена людей з тексту (1 – 5) з інформацією про них і/або їхніми висловлюваннями (А – G). Виберіть по ОДНІЙ літері для кожного завдання. Варіантів відповідей є більше, ніж потрібно», «З'ясуйте відповідність між числами (6 – 9) і фактами (А – E)» тощо.

Перевірити навички письма, а також правопис і вміння формулювати висловлювання, пропонуємо за допомогою написання есею обсягом 200 – 250 слів. Студент має вибрати одну тему з-поміж двох (або кількох) запропонованих і розкрити її. Відведений для цього час – одна година. Підбираючи теми для есеїв, ми орієнтувалися значною мірою на багаторічний міжнародний досвід проведення сертифікаційних іспитів, зокрема на завдання іспиту з англійської мови IELTS Academic. Ось декілька із запропонованих тем.

- Що, на вашу думку, означає бути героєм? Хто є героєм у вашому житті?
- Справжній друг: який він? Що таке дружба? Можете навести приклади з власного життя.
- Ви – власник фірми (підприємства). Опишіть, якими ви бачите людей, котрі працюватимуть з вами (під вашим керівництвом).
- У всіх технічних вишах України вивчають гуманітарні дисципліни. Які є за і проти? Висловіть власну думку.
- Міграційні процеси в світі: які їхні причини і наслідки?

- Мистецтво було і є важливою частиною в усіх культурах і цивілізаціях.

Проте сьогодні чимраз менше людей цінують мистецтво, а зосереджуються більше на науці, технологіях та бізнесі. Чому так відбувається? Як можна мотивувати людей цікавитися мистецтвом?

- Щораз більше людей сьогодні роблять покупки он-лайн. Які є плюси і мінуси покупок он-лайн для покупців і для продавців?

- Дехто вважає, що компанії повинні брати на роботу творчих, винахідливих людей, котрі здатні працювати незалежно, тоді як інші стверджують, що важливо мати працівників, котрі вміють працювати в команді і виконувати вказівки. Обговоріть обидві позиції і висловіть власну думку.

- Одні вважають, що для економіки країни ліпше, щоб люди витрачали гроші, а інші – щоб заощаджували. Обговоріть ці дві позиції і висловіть власну думку.

- Дехто вважає, що головною відповідальністю компанії є турбота про працівників, тоді як інші кажуть, що компанія має перш за все дбати про споживача/клієнта. Обговоріть ці дві думки і висловіть власну.

- Зі збільшенням кількості людей, котрі спілкуються через інтернет і за допомогою текстових повідомлень, реальне спілкування віч-на-віч відійде в минуле. До якої міри ви погоджуєтесь з цією думкою?

- Чимраз більше компаній і людей обирають спілкування за допомогою сучасних технологій замість обличчя в обличчя. Обговоріть плюси і мінуси використання сучасних технологій для спілкування.

- Багато дітей і підлітків мають неконтрольований доступ до інтернету. З якими проблемами і небезпеками вони можуть зіткнутися? Як можна це вирішити?

- Спілкування он-лайн дає можливість людям не бути самотніми і завжди заводити нових друзів. Наскільки ви погоджуєтесь з цим?

- Існування багатьох мов заважає людям різних національностей спілкуватися. Було б краще, якби в світі існувала одна мова. Наскільки ви погоджуєтесь з цією думкою?

- На характер дитини найбільше впливає поведінка її батьків. Чи погоджуєтесь ви з цим? Які ще чинники мають вплив на формування характеру?

- Часто говорять, що причиною злочинності серед дітей і підлітків є насильство в засобах масової інформації. Чи ви так вважаєте? Які ще є причини злочинності серед малолітніх?

- Існує думка, що жінки можуть виконувати ту саму роботу і займати ті самі посади, що й чоловіки. Що ви про це думаєте?

- Причиною багатьох злочинів є вживання алкоголю. Дехто вважає, що потрібно взагалі заборонити алкоголь. Чи було б це, на вашу думку, ефективним? Які ще заходи ви б запропонували?

- У більшості країн рівень злочинності вищий у містах, ніж у сільській місцевості. Чому це так, на вашу думку? Як можна знизити рівень злочинності в містах?

- Деякі люди вважають, що причиною більшості злочинів є бідність.

Наскільки ви погоджуєтеся з такою думкою?

- Дехто вважає, що головним завданням викладача є мотивувати і надихати студентів, тоді як інші кажуть, що він має перш за все передавати знання. Якою, на вашу думку, є роль викладача?

- Глобальне потепління є однією з найбільших загроз для довкілля. Що його спричинює? Чи існують рішення цієї проблеми?

- У багатьох країнах зараз існує проблема ожиріння (в людей з надмірною вагою). Які причини цього? Які можливі рішення цієї проблеми?

- В останні десятиріччя мас-медіа активно просуvalи образ молодої стрункої жінки як ідеалу. Які проблеми це спричинило? Як можна їх вирішити?

- Насильство в мас медіа спричинює насильство в суспільстві. До якої міри ви погоджуєтеся з цією думкою?

- Багато хто вважає, що компаніям-виробникам швидкої їжі треба заборонити рекламувати свою продукцію. На думку інших, право на рекламу мають усі однаково. Який ваш погляд?

- Реклама мотивує людей купувати те, що їм насправді не потрібно. До якої міри ви з цим погоджуєтеся?

- Дехто вважає, що електронні книжки рано чи пізно призведуть до смерті паперових книжок, тоді як інші стверджують, що паперові книги ніколи не зникнуть. Обговоріть обидві позиції і висловіть власну думку.

- У багатьох суспільствах існує проблема безхатченків (людей, котрі не мають де жити). Чи можна розв'язати цю проблему і як?

- Існує думка, що люди, котрі подорожують за кордон, є більш толерантними і більше здатні до розуміння інших. Наскільки ви з цим погоджуєтеся?

- Щораз більша кількість людей використовує інтернет для нових знайомств і спілкування. На думку одних, інтернет зближує людей, тоді як інші вважають, що люди, навпаки, стають більш ізольованими. Яким є ваш погляд?

- Деякі батьки заохочують своїх дітей підробляти у вільний час (частково працювати). Які є в цьому переваги і недоліки для дітей?

- У деяких країнах, що розвиваються, важко знайти вчителів для роботи в сільських школах. Чому так є, на вашу думку? Як можна змінити ситуацію?

- Залучення до роботи іноземних працівників може спричинити проблеми в місцевій громаді, тому цього не слід робити. Наскільки ви погоджуєтеся з такою думкою?

Відповідь на питання про те, як найкраще перевірити й оцінити навички говоріння, ми отримали не відразу. Річ у тому, що, перебуваючи більше 4 років в Україні,

студенти-іноземці мають досить розвинуті навички говоріння, а спілкування українською в різних ситуаціях зазвичай не становить для них жодної проблеми. Інакше кажучи, студент легко і без підготовки може розкрити якусь розмовну тему, скажімо, про його майбутню спеціальність, про систему освіти в Україні чи його країні, про найбільші винаходи людства чи проблеми глобалізації. Відтак було вирішено, що усна частина кваліфікаційного іспиту з української мови буде складатися з говоріння на вибрану тему презентації за тематикою спеціальності студента. Студент має змогу вибрати собі тему з-посеред кількох запропонованих. Йому надано 1 – 2 хвилини для підготовки, разом з олівцем і аркушем паперу, на якому він може записати собі структуру, основні тези, ключові слова своєї відповіді. Орієнтовними темами для усних відповідей можуть бути такі:

- Розкажіть про одне з місць, де ви любите проводити час (його розташування, особливості, як часто ви його відвідуєте).
- Що потрібно (з)робити, щоб стати успішним?
- Які технологічні розробки займають важливе місце у вашому житті?
- Яку країну ви б хотіли відвідати? Чому?
- Розкажіть про екологічні проблеми, які існують у вашій країні? Як їх вирішують або можна вирішити?
- Яке значення, на вашу думку, має самостійна робота студента під час навчання?
- Хто з сучасних видатних людей є чи може бути для вас прикладом у житті?
- Чи любите ви читати художню літературу? (яку? як часто? який останній твір ви прочитали?)
- Яка ваша улюблена пора року? Чому?
- Чи любите ви подорожувати? Розкажіть про свою останню подорож.
- Яке ваше ставлення до спорту? Що, на вашу думку, важливіше в спорті: змагання за себе чи гра в команді?
- Як ви ставитеся до видів спорту, де присутні елементи насильства (бокс, бойові мистецтва)?
- Чи важливо, на вашу думку, вивчати іноземні мови? Чому? Які іноземні мови ви знаєте/вивчаєте/хотіли б вивчити?
- Яку роль відіграє музика у вашому житті?
- Що таке шкідливі звички? Як можна/треба з ними боротися?
- Які є переваги і недоліки у використанні сучасних технологій (комп'ютери, смартфони, планшети...)?
- Розкажіть про когось із видатних людей вашої країни.
- Ким і яким ви себе бачите через 20 років?
- Чи потрібно, на вашу думку, навчати дітей у школах музики та образотворчого мистецтва?

- На вашу думку, чи впливає спілкування через текстові повідомлення на граматику і правопис мови?
- Чи погоджуєтесь ви з тим, що для того щоб вільно володіти іноземною мовою, треба деякий час пожити в іншій країні?
- Які риси, на вашу думку, повинен мати хороший лідер?
- Які, на вашу думку, є плюси і мінуси вживання швидкої їжі (фастфуду)?
- Розкажіть, яким має бути здорове харчування. Чи можливо його дотримуватися в сучасному світі?
- Що таке традиційна медицина? Чи практикують її у вашій країні?
- Платна vs безплатна медицина: ваш погляд.
- Яке ваше ставлення до публічних бібліотек? Чи мають вони майбутнє з огляду на те, що чимраз більше інформації стає доступною он-лайн?
- Чи є важливим, на вашу думку, дослідження космосу? Чому?
- Яку користь, на вашу думку, дає туризм суспільству і конкретній людині?
- Від чого, на вашу думку, має залежати зарплата працівника? Люди яких професій мають отримувати найбільшу винагороду за свою працю?
- Чи любите ви мистецтво? Який вид мистецтва вам подобається найбільше?
- Чи є різниця між тим, як одягаються люди/студенти у вашій країні і в країні, де ви навчаєтесь?
- Яку роль у родинах мають у вашій країні дідусі і бабусі?
- Чи важлива у вашій країні сім'я і сімейні цінності?
- Чи вважаєте ви ефективною соціальну рекламу? Яку саме?
- Які професії, на ваш погляд, найбільш потрібні в суспільстві?

Вимогами до презентації за спеціальністю є: програма Power Point або аналогічна, обсяг 12 – 18 слайдів, грамотне і змістовне наповнення, чітка структура, відповідне усне представлення. Вважаємо, що презентація є чудовою нагодою оцінити комунікативні навички студента – як загальні, так і фахові. Рівень, який студент продемонструє на презентації, його відповіді на додаткові запитання є визначальним під час оцінювання загальної компетенції студента, позаяк головним аспектом застосування набутих мовних навичок є, власне, комунікація.

Перед тим як подати зразок екзаменаційних завдань, варто зазначити, що їхнім наповненням є головно матеріали методичних розробок викладачів кафедри іноземних мов Львівської політехніки, зокрема з таких посібників, як «Наука і техніка в сучасному світі» і «Місто Лева», а також підручника Олесі Палінської «Крок-2», який викладачі використовують як базовий на 1 і 2 курсах впродовж кількох останніх років. Вважаємо, що наповнення екзаменаційних завдань має відбивати матеріал з тих посібників і підручників, за якими студенти вчилися протягом попередніх курсів. Під час іспиту студентам не дозволено

користуватися словниками чи іншими допоміжними засобами. Слова і конструкції, лексико-граматичні моделі, тематика письмового завдання – все це має бути не новим для студентів, котрі складають іспит. Незнайомими для студентів мають бути тексти для слухання і читання, що, зрештою, є природним і логічним. Рекомендуємо також викладачам ознайомити студентів з типами завдань на іспиті, виконати якомога більше таких завдань, причому дотримуючись вимог щодо часових рамок для виконання.

Сподіваємося, що запропоновані екзаменаційні завдання стануть об'єктивним засобом оцінювання знань і навичок студентів-іноземців з УМІ. Пропонуємо їх для апробації в інших технічних – і не тільки – вишах, де навчаються іноземні студенти.

Зразок завдань для кваліфікаційного іспиту з української мови як іноземної

БІЛЕТ № N

ПИСЬМОВА ЧАСТИНА

СЛУХАННЯ

15 хвилин

Ви подивитесь відеофрагмент-серію «Високий IQ» з каналу «24», в якому йдеться про те, що означають кліматичні зміни для нашої планети.

Будьте уважні: відповіді на завдання з'являються в такій самій послідовності, що й інформація відеофрагмента.

Перегляньте завдання 1 – 4. Тоді подивіться перший уривок відео і виконайте ці завдання. Виберіть ОДИН правильний варіант відповіді – А, В чи С.

Завдання 1 – 4

(1) Команда доктора Юстуса ван Беускума виїжджає до моря ...

- А. що два тижні.
- В. щотижня.
- С. два рази на тиждень.

(2) Науковці вимірюють температуру води в ...

- А. Північному морі.
- В. Південному морі.
- С. Німецькому морі.

(3) Що є причиною затримки тепла над поверхнею Землі?

А. Сонячне проміння.

В. Нагрівання океану.

С. Парникові гази.

(4) Протягом наступного століття на 2 – 5 градусів підніметься ...

А. температура води в океані.

В. середня температура повітря в Європі.

С. середня температура води у світі.

Перегляньте завдання 5 – 9. Тоді подивіться наступний уривок відео і виконайте ці завдання. Заповніть пропуски – вставте НЕ БІЛЬШЕ ДВОХ СЛІВ І/АБО ЧИСЛА.

Завдання 5 – 9

(5) Ми очікуємо, що рівень води підніметься на 5 – _____. Для острова Сільд це критична межа.

(6) Острів повністю під воду не піде, але чим більше дюн залле вода, _____ зміниться Сільд.

(7) Хвилі тисячоліттями оббивають береги, а кліматичні зміни лише _____ цей процес.

(8) Великі _____, які йдуть з Північного моря, розбиваються об такі острови, як Амрун та Сільд.

(9) Море залишило свої сліди на ландшафті, _____ водночас після себе матеріал для дослідження.

*Перегляньте завдання 10 – 15. Тоді подивіться наступний уривок відео і виконайте ці завдання. Поставте літеру **П**, якщо інформація з відео правильна, або **Н** – якщо інформація неправильна або її нема.*

Завдання 10 – 15

(10) Море оббиває соляне болото зі всіх сторін.

(11) Через прорив дамб Нідерланди й Німеччина можуть опинитися в небезпеці.

(12) Потепління води і підвищує, і понижує рівень океану.

(13) Після 2001 року Північне море стало більш сприятливим для розмноження устриць.

(14) На острів Сільд чекає немало змін упродовж наступних століть.

(15) Жителі острова Сільд щороку витрачають безкоштовний пісок.

Запишіть ваші відповіді навпроти завдань 1 – 15 у бланку для відповідей.

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ТЕСТИ

15 хвилин

Виберіть ОДИН правильний варіант відповіді – А, В, С, D або E.

1. У котрому рядку всі слова подібні за значенням?

- A. виникати, розпочинатися, з'являтися, створювати.
- B. особливий, унікальний, своєрідний, неповторний.
- C. знаний, відомий, видатний, сучасний.
- D. раптом, несподівано, невдовзі, незабаром.

2. Що означає слово *акумулювати*?

- A. збирати, нагромаджувати, зосереджувати.
- B. пришвидшувати, посилювати.
- C. виробляти, виготовляти, створювати.
- D. видавати, поширювати, випромінювати.

3. У котрому рядку є найближче за змістом висловлювання? **Незважаючи на зайнятість, я все-таки стежу за своїм зовнішнім виглядом.**

- A. Я дуже зайнята людина і тому не стежу за своїм зовнішнім виглядом.
- B. Я не дуже зайнята людина, мені небайдужий мій зовнішній вигляд.
- C. Я така зайнята людина, що не можу слідкувати за всім, що є зовні.
- D. Хоч я і зайнята людина, але дбаю про свій зовнішній вигляд.

4. У котрому рядку є правильне закінчення фрази **Вік живи – ...?**

- A. і будеш розумним.
- C. і не проживеш.

В. вік учись.

Д. вік не живи.

5. Котрі з поданих іменників належать до жіночого роду?

1. Воля. 2. Дунай. 3. Діяльність. 4. Крамниця. 5. Багаж. 6. Зустріч. 7. Картина. 8. Вікторія. 9. Осінь. 10. Фестиваль.

A. 1,2,4,6,7,8,10.

C. 1,2,4,5,7,9,10.

E.

3,4,5,6,7,8.

B. 1,3,4,6,7,8,9.

D. 2,3,4,6,9,10.

6. У котрому рядку правильно вказано всі форми родового відмінка однини?

A. Листопада, комплекту, дощу.

B. Тролейбуса, університета, фактора.

C. Аптекара, комп'ютера, столу.

D. Режисера, проценту, інститута.

7. У котрому рядку всі форми ступенів порівняння прикметників правильні?

A. найновіший, найкращий, глибокіший.

B. найвеселіший, більш теплий, сучасніший.

C. найдовгий, більш чіткіший, найбільш зрозумілий.

D. більш основніший, найбільш корисний, давнішіший.

8. Яка правильна відповідь на питання «*Котра година?*»?

A. п'ять по пів другої.

C. половина по третій.

B. за десять шоста.

D. на восьму хвилину одинадцята.

9. Котрі з поданих дієслів у 3-ій особі множини мають закінчення **-ать(-ять)**?

1. Виконувати. 2. Голитися. 3. Палити. 4. Плавати. 5. Забути. 6. Їхати. 7. Радити. 8. Зробити. 9. Пробачити. 10. Передбачити.

A. 1,4,5,6.

C. 2,3,7,8,9,10.

E. жодне.

B. 2,7,9,10.

D. 3,7,9,10.

10. У котрому рядку пряма мова в реченні *Іван запитав: «Оксано, ти маєш великий англо-український словник?»* правильно замінена непрямою?

- A. Іван запитав, де в Оксани є великий англо-український словник.
- B. Іван запитав Оксану, чи є великий англо-український словник.
- C. Іван запитав Оксану, чи вона має великий англо-український словник.
- D. Іван розказав Оксані про те, що має великий англо-український словник.

Запишіть ваші відповіді (1 – 10) у бланку для відповідей.

ЧИТАННЯ

30 хвилин

Прочитайте текст і виконайте завдання 1 – 15.

Здорова розвага на двох колесах

A Здогадайтесь, який засіб пересування найдешевший, у багатьох містах швидший за автомобіль, корисний для здоров'я, а також приносить задоволення? Так, велосипед. Їзда на велосипеді – це користь і задоволення водночас. Сьогодні, коли багато кого турбує стан здоров'я, цей двоколісний транспорт заслуговує на увагу.

Вважають, що велосипед винайшов німець Карл фон Дрейз. Ця подібна до самоката модель, яка з'явилася 1817 року, лягла в основу пізнішого велосипеда. Дрезина, так називалася ця модель, мала два колеса, сидіння та кермо, але в неї не було педалей. У 1839 році шотландський коваль Керкпатрік Макміллан приєднав педалі важелями до кривошипів заднього колеса, і за допомогою них велосипед можна було приводити в рух. Це стало поворотним пунктом у поширенні двоколісного транспорту. Французи П'єр і Ернст Мішо, батько і син, прилаштували педалі до кривошипів переднього колеса і сконструювали велосипед (від латинського *velox* – «швидкий» і *pedis* – «нога»), швидшу та більш зручну в користуванні машину. **I**

B Швидкість руху велосипеда зростала разом зі збільшенням діаметра переднього колеса. В Англії з'явився велосипед нової конструкції, який стали називати «пенні-фартинг». Його гігантське переднє колесо мало діаметр 1,5 метра, тоді як заднє, навпаки, було дуже маленьке. Цей велосипед отримав назву «пенні-фартинг» через відмінність між пенсом, великою монетою, і фартингом, набагато меншою.

Згодом винайшли безпечний велосипед (safety bicycle), котрий маневреністю нагадував попередній, але центр ваги в ньому був розміщений нижче й обидва його колеса за розмірами були однакові або майже однакові. 1879 року англієць Генрі Лоусен представив на виставці в Парижі велосипед, у котрому заднє колесо приводилося в рух за допомогою ланцюга. Ця модель стала знана як біциклет.

С Більшість сучасних велосипедів мають переднє колесо такого ж розміру, як і заднє, однак загалом дизайн не дуже змінився. Сьогодні велосипедисти можуть зручно пересуватися на універсальних, туристських, спортивних і гірських велосипедах з легкими колесами, вкритими гумовими шинами.

Велосипеди – безшумні, не забруднюють довкілля, на коротких дистанціях часто швидші, ніж моторизований транспорт. Тому в багатьох країнах цей вид транспорту найбільш надійний та зручний. В Африці, Азії та в інших місцях велосипеди стали «великою господарською торбою», повною різноманітних товарів, якою їдуть або яку штовхають на базар. Досить часто на велосипеді їде не одна особа, оскільки родичі чи друзі, буває, сідають на раму або розміщуються на незручному багажнику велосипеда.

Д У західних країнах, де автомобілі мають першість серед персональних засобів пересування, зростає стурбованість здоров'ям населення, а також постає питання, як утекти від монотонності міського життя. Ці чинники посприяли зросту популярності велосипеда. Уздовж головних доріг почали з'являтися смуги або доріжки для велосипедистів. Наприклад, у Великій Британії багато місцевих влад пишаються тим, що побудували кілометри велосипедних доріжок.

Е Якщо не брати до уваги того, що велосипедисти, можливо, дихають вихлопними газами, їзда на велосипеді справді корисна для здоров'я. Це захист від серцево-судинних захворювань. Ще одна оздоровча користь від велосипеда – відчуття бадьорості. Як показують дослідження, їзда на велосипеді сприяє виробленню в мозку речовин, котрі піднімають настрій. Окрім доброго самопочуття, катання на велосипеді покращує і зовнішність. Як саме? Газета «Гардіан» повідомляє, що помірне обертання педалей велосипеда спалює приблизно сім калорій за хвилину, або ж 200 калорій за півгодини. Які наслідки цього? Стрункий стан і пружні стегна.■

Для декого їзда на велосипеді – це вид спорту. Помірковані велосипедисти зважують, скільки часу та зусиль їм слід витратити на цей вид спорту. Навіть коли велоспорт

дуже корисний для здоров'я, розсудливі люди усвідомлюють, що це тільки один з чинників, необхідних для довгого і здорового життя.

Завдання 1 – 5

Виберіть ОДИН правильний варіант відповіді – А, В, С або D.

(1) Перша модель велосипеда була подібна до самоката і називалася ...

- A. біциклет. В. дрезина. С. velox i pedis. D.

safety bicycle.

(2) Велосипед нової конструкції – «пенні-фартинг» – з'явився ...

- A. в Англії. В. у Франції. С. в Німеччині. D. в

Шотландії.

(3) В більшості сучасних велосипедів ...

- A. переднє колесо більше від заднього.
В. переднє колесо такого самого розміру, як заднє.
С. заднє колесо більше від переднього.
D. колеса однакові, але дизайн дуже змінився порівняно з попередніми

моделями.

(4) Помірне обертання педалей велосипеда спалює приблизно ...

- A. 200 калорій за годину. С. 200 калорій за хвилину.
В. 7 калорій за півгодини. D. 200 калорій за півгодини.

(5) У Великій Британії та інших країнах велосипедні доріжки з'являються

...

- A. як окремі смуги на головних дорогах. С. замість головних доріг.
В. вздовж головних доріг. D. тільки у великих містах.

Завдання 6 – 9

Виберіть фрагмент тексту (літери А – Е), в якому йдеться про:

(6) винахід безпечного велосипеда і біциклета

(7) користь їзди на велосипеді для здоров'я

(8) зростання популярності велосипедів у країнах Заходу

(9) особливість використання велосипедів в азійських та африканських країнах

Завдання 10 – 13

З'ясуйте відповідність між людьми та їхнім внеском у винахід і вдосконалення велосипеда. Виберіть ОДНУ літеру (A – F) для кожного із завдань 10 – 13.

	А запровадження гумових шин для коліс
(10) П'єр та Ернст Мішо	В прилаштування ланцюга до заднього колеса
(11) Керкпатрік Макміллан	С винахід першого велосипеда – без педалей
(12) Карл фон Дрейз	Д приєднання педалей до заднього колеса
(13) Генрі Лоусен	Е прилаштування педалей до переднього колеса
	Ф конструювання «пенні-фартинга»

Завдання 14 і 15

Заповніть пропуски в реченнях. Вставте НЕ БІЛЬШЕ ДВОХ СЛІВ І/АБО ЧИСЛА з тексту.

(14) Гігантське переднє колесо «пенні-фартинга» мало _____ в діаметрі, тоді як заднє, навпаки, було дуже маленьке.

(15) У багатьох країнах велосипеди – найбільш надійний та зручний вид транспорту. Вони – безшумні, не забруднюють довкілля, на коротких дистанціях часто _____, ніж моторизований транспорт.

Запишіть ваші відповіді навпроти завдань 1 – 15 у бланку для відповідей.

ПИСЬМО

1 година

Розкрийте тему:

Глобальне потепління є однією з найбільших загроз для довкілля. Що його спричинює? Чи існують рішення цієї проблеми?

АБО

Реклама мотивує людей купувати те, що їм насправді не потрібно. До якої міри ви з цим погоджуєтесь?

Напишіть текст на 200 – 250 слів.

УСНА ЧАСТИНА

ГОВОРІННЯ НА ВИБРАНУ ТЕМУ

5 хвилин

Чи є люди, котрими ви захоплюєтеся? Чому?

АБО

Від чого, на вашу думку, має залежати зарплата працівника? Люди яких професій мають отримувати найбільшу винагороду за свою працю?

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ

10 хвилин

Максимальна кількість балів за письмову частину – 60 (слухання – 15, лексико-граматичні тести – 10, читання – 15, письмо – 20).

Максимальна кількість балів за усну частину – 40 (говоріння на вибрану тему – 20, презентація – 20). Максимальна кількість балів за іспит загалом – 100 (60 + 40).

Література

Бойко 2013: Бойко, Г., О. Качала, А. Моторний, О. Палінська, І. Юзвяк. Місто Лева: навчальний посібник з української мови для чужоземних студентів. Львів, 2013.

Бойко 2012: Бойко, Г., І. Васишин, Т. Гроховська, О. Качала, А. Моторний, І. Юзвяк. Наука і техніка в сучасному світі: збірник науково-популярних текстів та навчальних завдань для студентів-іноземців технічних вишів. Львів, 2012.

Мазурик 2010: Мазурик, Д. Державний стандарт з української мови як іноземної (від теорії до практики). – В: Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Вип. 5. Львів, 2010.

Палінська 2014: Палінська, О. Крок-2 (рівень B1). Українська мова як іноземна: книга для студента і робочий зошит. Львів, 2014.

Проект концепції мовної освіти іноземців у вищих навчальних закладах України. – В: Громадянське суспільство і влада [Електронний ресурс]. – Режим доступу 22.04.2013: <http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/consult/old/show_bill/2031>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

Common European Framework of Reference for Language Learning and Testing: Council of Europe (Council for Cultural Cooperation) [Електронний ресурс]. – Режим доступу 04.05.2013: <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_EN.pdf>. – Загол. з екрану. – Мова англ.

<http://oblosvita.com/navigaciya/skrynka/inomezna/2372-zagalnoyevropejski-rekomendaciyi-movnoyi-osviti-vivchennya-vikladannya-ocinyuvannya.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=BNBnyRlaEJ8>

Інформація про автора:

Олег Качала – викладач кафедри іноземних мов НУ «Львівська політехніка» (українська мова як іноземна, англійська мова). Наукові зацікавлення: порівняльне мовознавство, практична стилістика і культура сучасної української мови, розробка навчальних посібників з української мови для студентів-іноземців. Автор низки доповідей на конференціях і статей у фахових виданнях. Володіє англійською, польською, сербською/хорватською мовами.

E-mail: olek.lviv@gmail.com

УКРАИНСКАТА ТЕРМИНОЛОГИЯ: КОМПЛЕКСЕН ЛИНГВИСТИЧЕН АНАЛИЗ

(М. О. Вакуленко. Українська термінологія: Комплексний лінгвістичний аналіз. Івано-Франківськ, Фоліант, 2015, 361 стор.)

Албена Стаменова

Максим Олегович Вакуленко е кандидат на физико-математическите науки, през 2015 г. завършва аспирантура по структурна, приложна и математическа лингвистика. Известен е на украинската научна общност като съставител на „Тълковен речник по физика“ (2008), на „Руско-украински речник на физическата терминология“ (1996), както и с обществената си дейност като секретар на Транслитерационната комисия, като член на Терминологичната комисия по природни науки към Киевския национален университет „Тарас Шевченко“ и др. Монографията „Украинската терминология: Комплексен лингвистичен анализ“ се състои от списък на условните съкращения, увод, три части, заключение, библиография и три приложения.

В увода (стр. 9–17) авторът поставя терминологията в контекста на съвременните езиковедски изследвания и на постиженията на научно-техническия прогрес и обосновава актуалността на изследването. Като важна задача на терминологичния сегмент от езиковедската наука в съвременните украински условия е изтъкнато създаването на национална терминологична система и осигуряването на непрестанното ѝ и оперативно усъвършенстване и адаптиране към световните стандарти.

Като цел на работата си М. Вакуленко поставя изясняването на „предпоставките за възникване и особената системна организация на термините и терминоелементите на различни езикови равнища (фонетично, морфологично, словообразователно, лексико-семантично)“. За постигането на тази цел са формулирани редица изследователски задачи, по-специално „очертаване на спецификата и характера на взаимодействие на отрасловата и общоупотребимата украинска лексика; открояване на особеностите на терминотворчеството в природонаучните терминосистеми; анализ на основните лексико-семантични процеси и системни отношения, присъщи на терминологичната лексика като отделен лексикален пласт“. Освен това са установени фонетичните (акустични) характеристики на някои звукове на речта, формулирани са препоръки относно графичното представяне на ред чужди, заети, домашни думи и термини и на тази основа са определени тенденциите и пътищата на развитие на отрасловите терминосистеми (стр. 13).

Спецификата на работата, която си поставя за решаване както фундаментални, така и приложни въпроси от областта на терминологията, лексикологията и граматиката, предопределя своеобразието на използваните изследователски методи. В увода те са описани и илюстрирани подробно. Статистическият метод (СМ) „очертава това, „което е обичайно“ и се състои в определянето на наличието на един или друг езиков факт без отношение към правилността му и предвижда натрупване на значително (статистически значимо) количество такива факти“. За най-основни негови елементи са определени описателният метод и методът на наблюдението. „С помощта на СМ традиционно се изследват устната реч и писмените източници, фиксиращи практиката на употреба (узуса) на определена езикова/речева единица. СМ ... не предвижда критична оценка на наличните резултати, следователно се нуждае от прилагане на допълнителни интерпретационни средства“. (стр. 14–15). Аналитичният метод (АМ) „откроява „кое е правилно?“, предвижда критичен научен анализ и дава възможност за изясняване на научната обоснованост или уместност на използването на дадена езикова единица (вкл. лексема и, в частност, термин) или начина на функциониране на конкретно правило“ (стр. 15). Подчертано е, че двата метода се използват комплексно като взаимнодопълващи се.

Първата част (стр. 18–74) е озаглавена: *„Теоретични и методологични принципи на терминологията“* и е разпределена в пет подраздела. Първият е *„Термин и терминология: основни положения“*. В него критично са разгледани множество дефиниции на понятието „термин“ и се предлага авторско определение на понятието: „термин: (от. гр. 'край, предел') единица на лексикалното ниво (дума или словосъчетание, което означава определено понятие в съответната област на човешката дейност, представлява функционално-тематичен клас отраслова лексика и е органичен (системен или извънсистемен) елемент на терминологичния фонд“ (стр. 24). В същия дух са разгледани определения на понятието „терминология“. Изтъкват се основания терминологията да бъде смятана за пълноценна наука.

Вторият подраздел на първа част е *„Признаци на сполучливия термин“*. Тук са приведени мненията на редица учени и се формулират от автора 11 признака, а именно: 1) точност; 2) същественост (обхващане на важните признаци на понятието); 3) разбираемост; 4) гъвкавост (способност лесно да образува производни думи); 5) благозвучност; 6) системност; 7) органичност (съответствие с нормите на правописа и тенденциите на развитието на езика); 8) съчетаемост (способност да се включва в словосъчетания); 9) еднозначност (в противовес на многозначността); 10) номинативност (в противовес на описателността); 11) краткост (стр. 30).

Третият подраздел на първа част е озаглавен *„Общи тенденции в развитието на съвременните терминосистеми“*. В него се очертава сложността на разграничаването на термините от нетермините. Привеждат се примери с характеристиките и словообразователния състав на някои термини. Изтъква се необходимостта *„от устойчиви правила за създаване на нови и систематизиране на наличните терминосистеми и елементите им, които да се основават върху съвкупността от присъщите на украинския език фонетични, лексикални и граматични признаци. Тези правила трябва да регулират процесите на неологизация на основата на националния език и процесите на навлизане на чужди думи в домашните терминологии“* (стр. 40).

В четвъртия подраздел *„Основни лексико-семантични отношения в терминологията (полисемия, омонимия, паронимия, синонимия)“* много подробно са разгледани различните лексико-семантични отношения както в рамките на терминосистемата, така и в отношение с общоупотребимата лексика. Петият, *„Национална и интернационална тенденция за попълване на съвременния терминологичен фонд“*, разглежда състоянието на украинската терминосистема от гледна точка на тези две тенденции в различни исторически периоди.

Втората част от труда на М. Вакуленко е озаглавена *„Семантични, граматични и фонетични проблеми на кодификацията на украинските термини“* (стр. 75–188). В нея са обособени два раздела. Първият е посветен на семантичните и морфологичните особености на украинския терминологичен фонд и е структуриран в пет подраздела. Те разглеждат съответно чуждоезиковите заемки като лингвистичен и теоретичен проблем, семантико-стилистичните особености на използването на паронимите и псевдосинонимите в специалния език, научния подход към терминологичната употреба на отглаголните съществителни, принципите на предаване на деятелни причастни форми в украинския научен език, възможностите и перспективите на националното словообразуване в терминологията. Всеки поставен проблем е богато илюстриран с материал. Вторият раздел от втора част е със заглавие *„Акустични характеристики на звуковете на украинския език като основа на научния подход към предаването на заетите термини“*. Той е разделен на три подраздела, всеки от тях с по няколко подточки. В този раздел детайлно са приведени различни научни позиции в областта на фонетиката и фонологията, разгледани са сегментните и супraseгментните единици на речта и междузвукното взаимодействие, подчертана е нелинейността и неинвариантността на елементите на речта. Отделено е изключително подробно внимание на акустичната страна на речта и акустичните характеристики на звуковете. Приведени са таблици с инвариантните акустични

характеристики на украинските гласни и съгласни звукове, както и на следпридиханието след украинските съгласни.

Третата част от монографията е посветена на правописни въпроси и се нарича *„Особености на прилагането на правописните норми в научната лексикография и пътища към усъвършенстване на съвременния правопис“* (стр. 189–255). Тя обхваща пет подраздела и съответните им подточки. Първият разгледан момент се отнася до проблемите в стратегията на украинския правопис, а вторият – към проблематиката на съвременната терминологична и общоупотребима лексика. Тук са разгледани важни и актуални въпроси от украинския правопис от фонетично, морфологично и синтактично естество. Третият подраздел е посветен на предаването на времеви моменти. Четвъртият разглежда проблемите на адаптацията на чуждоезиковите термини в украинския език и в нея се взема отношение по съществени положения на съвременния украински правопис. Петият подраздел е отделен за научните принципи на предаването на заетите и чуждите думи от гледна точка на транскрипцията и транслитерацията. Подчертава се, че тези два принципа са противоположни по съдържание. Изтъква се необходимостта от транслитерационен стандарт на основата на латиницата за предаване на украински названия и имена, т. нар. „украинска латиница“, която е съществено допълнение към украинския правопис в сферата на международното общуване. Правят се предложения в тази посока. Като приложение към този стандарт е създадената компютърна програма „Украинска латиница“, за която М. Вакуленко притежава авторски сертификат от Държавната агенция на Украйна по авторско право и сродните му права. Приведени са сравнителни транслитерационни таблици на основа на латиницата за източнославянските езици.

В заключението (стр. 255–260) се обобщават и подчертават основни въпроси, засегнати в труда, като базовите изследователски методи на терминологията – статистическият и аналитическият, признаците на сполучливия термин, важността на синонимията сред другите типове лексико-семантични отношения в терминологията, инвариантно-акустичния анализ като качествено нов метод в акустичната фонетика, необходимостта от взаимноеднозначна транслитерационна система на основата на украинската латиница. Посочва се също така прилагането на практика на основните научни подходи и насоки, застъпени в монографията.

Библиографията заема страници 261–296.

Приложение А (стр. 297–336) визуализира в осцилограми и спектрограми звуковете на украинския език. Приложение Б (стр. 337–360) представя кореспонденция на автора с различни институции, свързана с неговите разработки и прилагането им в

практиката. Приложение В (стр. 361) представлява картинна илюстрация, свързана с употребата на термина „химия“ в гръцки език.

Монографията на Максим Вакуленко е насочена към обосноваване на терминологията като научна област и към разглеждане на терминологията в областта на точните и естествените науки. Тя представя добра систематизация на идеите в областта на фонетиката и фонологията и би могла да служи като помагало в тези области, както и по отношение на лексико-семантичните взаимодействия в рамките на терминологичната лексика. Подробно и с вещина, присъща на ръководител на Лабораторията по експериментална фонетика в Киевския национален лингвистичен университет, какъвто авторът е бил в продължение на няколко години, е представена акустичната страна на украинската фонетична система. Практическо приложение на тези детайлни разработки е постепенното навлизане в обществената практика на универсалната транслитерационна система „украинска латиница“, разработена от автора.

Същевременно прави впечатление, че извън фокуса на изследователския интерес в монографията остава широкото поле на терминологията и терминологизираната употреба на думи и изрази за обозначаване на едни или други понятия в областта на хуманитарните науки. В тази сфера би следвало да се взема предвид високата степен на индивидуализираност в използването на термините от различните автори (особено в някои области на хуманитарното знание), без това да отменя необходимата конвенционалност, която позволява на читателя да разбере какво понятие има предвид даден автор във всеки отделен случай. Ако авторът беше насочил активността си и към хуманитарната област, формулираните от него определения за сполучлив термин биха били несъмнено повече, а най-вероятно и различни от предлаганите.

Въобще, в областта на хуманитаристиката терминологията и употребата ѝ се отличават с индивидуалност и вариативност, а формирането на определен контекст и смисли на използването на понятията се изгражда с години от поколения учени от различни школи. Както самата терминология, така и употребата ѝ (а в не по-малка степен и формирането ѝ), биха могли и би трябвало да бъдат предмет на самостоятелно теоретично изследване, каквото не е извършено в рецензията тук монографичен труд на М. Вакуленко. В този смисъл заглавието в по-голяма степен би съответствало на извършената работа и предлагания материал, и не би създавало неоправдани очаквания у читателя, ако съдържаше уточнението, че изследването е съсредоточено върху украинска терминология в областта на точните и естествените науки.

Затова за хуманитарни трудът представлява предимно теоретичен интерес, а конкретните изводи по разработването на универсално описание на терминологията, до които

достига авторът, имат препоръчителен характер. При това вторият раздел от втора част и приложенията са слабо свързани с целта на настоящото изследване.

Книгата е подходяща за студенти, докторанти и изследователи на терминологията, както и за по-широк кръг езиковеди, за преводачи и за всеки, който се интересува от украински език.

ДА ГОВОРИМ БЪЛГАРСКИ

(Наталия Мисник, Мілена Палій „Українсько-болгарський розмовник“, Київ, Сік Груп, 2016, 304 стр.)

Олга Сорока

2016 година е богата на добри издания в областта на украинско-българските културни отношения. Украинските и българските автори ни зарадваха с книги, монографии, сборници, учебници, речници и, разбира се, разговорници. Безспорно важно събитие в областта на украинско-българската лексикография е появата на „Українсько-болгарський розмовник“. Това е петият подобен тип разговорник, който излиза в Украйна. (Наталия Мисник, Мілена Палій *Українсько-болгарський розмовник. Київ, Сік Груп, 2016, 304 стр.*)

Съставители на разговорника са Наталия Мисник и Мілена Палій. И двете авторки са университетски преподавателки и езиковеди с богат опит в преподаването. Наталия Мисник е доцент в Катедрата по украинистика в Националния медицински университет „О. Богомолец“, Киев, Украйна, а Мілена Палій е доцент в Катедрата по методика към Хуманитарния факултет в Шуменския университет „К. Преславски“. Те са автори на многобройни изследвания и научни публикации.

Създателките на разговорника отбелязват, че той „цели да бъде надежден помощник в разнообразни комуникативни ситуации, свързани с пребиваването на украинците в България“ (2016: 7). Материалът в него е подбран и подреден така, че да може да осигури на общуващите достатъчен обем от лексика и изрази за едно безпроблемно протичане на комуникацията. Освен това в началото Н. Мисник и М. Палій посочват специфичните черти на българския език и подават информация за особености на българското произношение с цел да бъде максимално добре разчетена опростената практическа транскрипция. Страниците са разделени на три колони: украински текст, български превод и опростена практическа транскрипция, в която е отбелязано ударението и особеностите на произношението. За транскрипцията на проблемния за украинците звук Ъ предлагат в ударена позиция да се предава като украинското И към А, а в неударена А към И.

Разговорникът е добре структуриран, разделен е на тематичен принцип на двадесет раздела. Предложените в него теми обхващат всички сфери на комуникацията, като авторите са ги разпределили по следния начин: *Срещи, Изрази за общуване, Единици за мярка, Време. Календар, Време, Пътешествие, На границата, Пари, Жилище, Хранене и продукти, В града, Шопинг и услуги, Начин на свързване, Почивка, Екскурзии, Развлечения,*

Празници, Спорт, Здраве, Екстремни ситуации, Приложения. Разделите съдържат различен брой подтеми. Представените теми обхващат широк диапазон от изрази, някои от темите съдържат мини-речници напр., стр. 13, 14 и т.н. Тематичните групи се съпровождат от коментари от различен характер на украински език: полезна информация: за *Климат в България* (стр. 59), за *международни летища и полети* (стр.70), за *работа не къмпинги* (стр. 114), *най-известните български празници* (стр. 252), *добри съвети за пътуване в България* (стр. 63), *фестивали и развлечения* (стр. 225), граматически коментари (стр. 26, 57), за *извънезиковите средства* – познатото българско кимане с глава, което не съвпада с европейското (стр. 31) и много други.

Представените изрази, лексика и фразеология се отличават с актуалност. В края на речника има полезни приложения както и азбучен указател, който много бързо отправя притежателя му към желаната дума, а съответно и фраза.

Появата на „Українсько-болгарський розмовник“ е изключително важно събитие, както за украинците, така и за българите. Със сигурност той ще помогне на украинските туристи да се насладят на престоя си в България, а също така на студентите слависти, които изучават прекрасния български език. Разговорникът е добър пример за бъдещи лексикографски изяви.

АКТИ ВИЖВІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ КНИГИ XVII СТ.

(Інститут української мови НАН України ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка ; Хмельниц. нац. ун-т ; Центр. держ. іст. арх. України у м. Києві [підгот. до видання І. Б. Царалунга] ; [відп. ред. В. М. Мойсієнко]. – Житомир, 2015. – 172 с. – (Серія актових документів і грамот) (Пам'ятки української мови) ISBN 978-966-655-780-6)

Албена Стаменова

У виданні, підготованому кандидатом філологічних наук, доцентом Хмельницького національного університету І.Б. Царалунгою, вперше надруковано й опрацьовано справи актової книги Вижвівського міського уряду XVII ст., укладеної в середньовічному містечку Вижва, що на Волині. Ця рукописна пам'ятка, опублікована під егідою Інституту української мови НАН України, становить важливе джерело для мовознавчих, історичних, економічних, юридичних студій, оскільки містить цінну інформацію щодо суспільно-побутових, соціально-економічних, правових відносин українців епохи пізнього середньовіччя.

Насамперед, праця є вагомим внеском у розвиток історії української мови, а саме – української історичної діалектології, що студіюється у Північноукраїнському діалектологічному центрі імені М.В. Никончука, представником якого є докторант кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка І.Б. Царалунга.

Як цілісний доробок, монографія складається з двох основних частин – палеографічно-лінгвістичного дослідження актів Вижвівської книги (стор. 5-55) та власне тексту пам'ятки (с. 56-135), метаграфованого науковцем. Окрім того, укладено словник малозрозумілих слів (с. 136), реєстр скорочених слів під титлами (с. 136), показчик слів та словоформ (с. 138-159), іменний та географічний показчики (с. 160-167).

Джерельною базою для розв'язання мовознавчих проблем стали: Атлас української мови, Етимологічний словник української мови, Етимологічний словник польської мови, Реєстр Війська Запорозького 1649 року, історичні словники української мови, ономастичні лексикографічні праці, словники буковинських, гуцульських говірок тощо. Глибоку аргументованість висновків доводить чимала кількість покликань у розвідці на мовознавчі праці українських і закордонних дослідників: А. Кримського, Ю. Шевельова, В. Німчука, Ф. Жилка, Г. Півторака, С. Речека, С. Бевзенка, М. Бірили, П. Чучки, В. Горпинича, В. Мойсієнка та ін., які спонукають до осмислення основних закономірностей і тенденцій у становленні української мови періоду пізнього середньовіччя.

Науковий аналіз текстів Вижвівської актової книги у передмові «Вижвівська книга XVII ст. – цінне джерело для вивчення західнополіського діалекту в діяхронії» позначений рисами ґрунтовності, системності, прагненням достовірно виокремити народнорозмовні та книжні елементи мови того часу. Часові межі манускрипту охоплюють 1599-1684 рр. (с. 6), відтак дослідниця метаграфувала й опрацювала понад 100 справ пам'ятки за різні роки, схарактеризувала палеографічні, фонетичні, граматичні, лексичні та стилістичні особливості документів.

Звернувши увагу на загальну специфіку впорядкування одиниць різних мовних рівнів Вижвівської актової книги і вплив екстра- та інтралінгвальних факторів на цей процес, автор підсумувала, що пам'ятка, імовірно, репрезентує північноукраїнський (поліський) варіант староукраїнської мови (с. 55). До найвиразніших звукових явищ дослідниця справедливо зарахувала (с. 54): $\varepsilon < *e$, $*'a$ в ненаголошеному складі (хотечи, памети, светого); $\varepsilon, i < *ě$ (дитєи – детєи, мєняли – миняли, по реку – по рику); перехід $e > o$ після шиплячих, ε і j (вижовским, налепъшому, прерєчоназ, Порыдубцови); ствердіння p' (врадом, гєнъвара, декабра); неоднорідність із погляду м'якості-твердості, притаманну шиплячому $č'$ та африкатові $č'$ (лежачу – лежачю, двадъцат – двадцят, половица – половиця) тощо.

Виявлено чимало наслідків своєрідних діалектних явищ у морфологічній системі Вижвівської актової книги (с. 54): паралельні форми іменників чоловічого роду у родовому відмінку однини (ωt випуста – ωt випусту, морка – морку, ползастѣнька – ползастѣньку); давнє закінчення *-ови* (*-єви*) іменників чоловічого роду у давальному і місцевому відмінках однини (Анѣдрѣєви – Анѣдрѣю, братови – брату, мєщанину – мєщанинови); закінчення *-у/-ю* та *-и/-є* у місцевому відмінку однини іменників чоловічого та середнього роду (на гостинци – на гостинъцу, на Загорю – на Загорє – на Загори, при Трохими – при Трохиму); синтетичні дієслівні форми першої та другої осіб минулого часу (казалєм, обєрнулєм, продалєм); дієслова третьої особи однини теперішнього часу з усіченими фіналями (будє, ѿстає, приналежи) та ін.

Укрупнення південноукраїнських мовних ознак у мові пам'ятки, на думку дослідниці, є непоодинокими, що свідчить про поєднання говіркових елементів західнополіських говорів північного наріччя з окремими говірковими рисами південно-західного наріччя української мови. Виявлено відчутний вплив польської мовної стихії та в окремих справах – незначний білоруський. Тож перевага видання також у тому, що воно вводить у науковий обіг новий фактичний матеріал, який віддзеркалює динамічні процеси у формуванні української мови періоду пізнього середньовіччя.

Справжньою окрасою книги вважаємо ілюстративні матеріали:

– зображення водяних знаків (стор. 9, 10, 11): у пам'ятці зафіксовано понад 10 різновидів філіграней, уміщених у каталогах відомих палеографів, таких, як: І. Каманін, М. Ліхачов, Ш. Бріке, С. Маслов та ін.;

– зведена таблиця графем, характерних для вижвівського скоропису того часу (с. 13-17), яка узагальнює результати спостереження мовознавця;

– фотокопії певних аркушів оригіналу (с. 8, 12, 81, 87, 128 та ін.), що дають змогу читачам пересвідчитись у точності транслітерації тексту, унаочнюють роботу з текстами.

Актуальність виходу цієї наукової студії незаперечна для україністики, зокрема – для історичної граматики української мови, української діалектології, ономастики тощо, а введення в науковий обіг значного мовного матеріалу, обґрунтовані висновки свідчать про високий фаховий рівень, ретельність і важливість проведеної роботи.

На завершення можна висловити побажання й надалі розширювати коло опрацьованих і надрукованих манускриптів староукраїнської мови, збагачувати фонд опублікованих українських пам'яток.

„КРАТЪК ТЕМАТИЧЕН РЕЧНИК НА БЪЛГАРСКИЯ, ЧЕШКИЯ, ПОЛСКИЯ И УКРАИНСКИЯ ЕЗИК“ НА ЕЛЕНА КРЕЙЧОВА, НАДЕЖДА СТАЛЯНОВА И ОЛГА СОРОКА

Павлина Мартинова-Иванова

„Кратък тематичен речник на българския, чешкия, полския и украинския език“ на авторките Елена Крейчова, Надежда Сталянова и Олга Сорока обхваща разнообразна по тематика лексика от българския, чешкия, полския и украинския език. Лексиката в речника е разделена на общо 21 тематични групи: *Дом; Семейство; Време; Свободно време и забавления; Работа; Образование, просвета; Човешкото тяло; Храни, хранене; Градът и селото; Комуникация; Търговия и услуги; Транспорт, пътуване; Изкуство и култура; Държава и общество; Икономика; Вяра и религия; Земята; Растения; Животни; Околна среда. Екология; Вселената*. Всяка една тематична група включва в себе си по няколко подгрупи. Речникът съдържа най-често използваната лексика от всекидневното общуване, лексика, свързана с различни сфери на човешката дейност, както и лексика, която отразява заобикалящата ни среда. Съответната българска лексема е предадена с нейния преводен еквивалент на чешки, полски и украински език, а при някои от думите присъстват и употреби в по-често срещани съчетания. Във всички тематични групи думите са подредени по азбучен ред, единствено в подгрупата *Имената на планетите* към тематичната група *Вселената* наименованията на планетите не са подредени по азбучен ред. При българските лексеми и при съответните им еквиваленти на украински език има поставено ударение. В речника не се посочват граматични особености на думите от съответните езици. Огромна е ползата от този **„Кратък тематичен речник на българския, чешкия, полския и украинския език“** за обучението на студентите слависти, тъй като той спомага за овладяването на основния речников фонд и неговото обогатяване в началния етап от изучаването на съответния славянски език. Речникът има практическа насоченост и способства за повишаване ефективността на изучаване на славянския език. С негова помощ студентите слависти могат да се запознаят и лесно да овладеят и представената лексика на още един, а дори и на два славянски езика. Речникът е необходим също така и при обучението на студентите българисти, изучаващи славянски език. Тематичният речник подпомага и работата на преподавателите по време на часовете по практически славянски език. Той би могъл да бъде от голяма полза за преводачи, филолози, учени в тяхната професионална дейност, а също така

би могъл да послужи на всички хора, българи или чужденци, които проявяват интерес и биха искали да изучават чешки, полски, украински или български език.

20 ГОДИНИ УКРАИНИСТИКА В СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Райна Камберова

През учебната 1996/1997 година за първи път специалността „Славянска филология“ освен чешка, полска, сърбохърватска, словашка филология обявява прием и за студенти украинска филология. Това е годината, която официално може да се смята за годината на основаването на българската университетска украинистика.

Въпреки че, ако погледнем по-назад в историята на Софийския университет, то за развитие на украинистичната идея можем да говорим доста отдавна. Така например украинско участие откриваме още в полагането на основите на Висшето училище (по-късно Софийски университет), когато през 1889 г. за преподавател е поканен известният украински учен Михайло Драгоманов. Приносът на М. Драгоманов за издигането на научното ниво на университета е огромен, а освен това той играе значителна роля и в културния и обществен живот на България в онова време.

С идеята за възникване на университетска украинистика се свързва името на професор Симеон Русакиев (1910 – 1991). Проф. Русакиев заема постове ръководител на Катедрата по руска и съветска литература във Факултета по славянски филологии (1967 – 1975) и заместник-ректор на Софийския университет (1953 – 1958). През 1964 г. той публикува изследване за украинския поет „Платон Воронко. Личност и творчество“, а година по-късно защитава докторска дисертация в Украйна на тема „Тарас Шевченко и българската литература“. В по-нататъшните си научни трудове той продължава да се занимава с изследването на украинско-българските литературни взаимоотношения, като по този начин укрепва интереса към украинската проблематика в българската научна сфера. Проф. Русакиев поставя изследването на украинско-българските литературни връзки на високо академично ниво и лично подкрепя интереса сред студентите към тази проблематика.

Като първи профилиран и дипломиран украинист в Софийския университет можем да посочим Лидия Терзийска. Тя завършва украинска филология в Киевския университет през 1963 г. с втора специалност „Руски език и литература“. Завръщайки се в България, тя постъпва на работа в Катедрата по руска и съветска литература като стажант-асистент. Любовта ѝ към украинистиката обаче не успява да остане незабелязана и няколко години по-късно тя защитава дисертация на тема „Българската тема в украинската литература“. За първи път в историята на Софийския университет Л. Терзийска открива

факултативен курс по украински език, който е посещаван не само от студенти-филолози, но и от студенти от историческия и геолого-географския факултет, от колеги преподаватели.

Л. Терзийска, проф. С. Русакиев и други техни колеги обединяват усилията си и на няколко пъти се опитват да открият украинска филология като отделна специалност в Софийския университет. За съжаление, обаче, това се оказва невъзможно, тъй като за създаването на нова специалност е необходимо наличието на различни предпоставки – необходим брой преподаватели по съответните дисциплини, научни и академични връзки с университетските институции в страната, чиито език и култура ще се изучават и др. Предвестник на това, че създаването на университетска украинистика би могло да се случи, става обявяването на украинска филология за изучаване като втора специалност през 1994 година. В преподаването на украински практически език и теоретичните езиковедски дисциплини активно се включва проф. Иван Андрийович Стоянов, който по това време е гост-лектор в Софийския университет (1992 – 1998). Той е етнически българин, украинист и изтъкнат учен-славист. Проф. Стоянов заедно с доц. Л. Терзийска започват да подготвят студентите, желаещи да изучават украински език и литература. Така усилията на тези двама учени, украинисти и ентусиасти водят до основаването на украинската филология като отделна специалност през 1996 година, когато са приети първите студенти украинска филология.

Малко след основаването на българската университетска украинистика в преподаването се включват украинките Таня Димитрова и Валентина Драгулева, бивши преподавателки по руски език с многогодишен опит. В. Драгулева продължава да преподава практически украински език и до днес. Л. Терзийска чете курсовете по „Културни и исторически реалии“, „История на украинската литература“, а упражненията по украинска литература води д-р Владимир Колев. Той е „продукт“ на българската украинистика – завършва украинска филология в Софийския университет и защитава дисертация на тема „Тематични доминанти в творчеството на Олександр Довженко“ под ръководството на Л. Терзийска.

Теоретичен курс по езикознание и историческа граматика на украинския език на украинистите първоначално чете доц. Валентин Гешев, специалист по сравнително-историческа граматика на славянските езици, който благодарение на ентусиазма си, широкия кръг на интересите и необикновената ерудиция става и един от основателите на украинистиката. По-късно тези дисциплини започва да чете Албена Стаменова. Тя е бохемист по образование, но благодарение на задълбочения си интерес в областта на историята на книжовните езици постъпва като редовна докторантка по украински език. През 2004 година А. Стаменова защитава дисертационен труд на тема „Лексикални

старобългаризми в съвременния украински книжовен език“. Паралелно с това тя преподава украински практически език и се включва активно в укрепването на българската университетска украинистика. Към днешна дата доц. А. Стаменова е ръководител на Катедрата по славянско езикознание и продължава да чете лекции по „История на украинския книжовен език“, „Историческа граматика на украинския език“. Всички части на теоретичния езиковедски курс („Фонетика“, „Морфология“, „Словообразуване“, „Лексикология“, „Синтаксис“) са поети от Павлина Мартинова-Иванова. Подобно на научния път на д-р Вл. Колев, тя също е випускница на българската украинистика и защитава дисертация през 2013 г. на тема „Причастни и деепричастни конструкции в украинския и българския език“.

Българската украинистика попълва преподавателските си кадри от своите собствени випускници, за което е доказателство и дейността на Райна Камберова. Тя е от първия випуск завършили украинисти на Софийския университет през 2001 година. От същата година тя преподава украински практически език. Защитава дисертация през 2009 година на тема „Лексеми със сетивна семантика в произведенията на украинските поети символисти“. Днес продължава да преподава украински и чете курсовете по „Стилистика на украинския език“ и „Прагматика“.

Украинистиката се развива успешно благодарение на работата на украинските лектори, чиито опит като носители на езика и преподаватели е изключително ценен. Досега лектори са били Валентина Червоножко (Киев, 1999), Остап Сливински (Лвов, 2003), Наталя Григораш (Лвов, 2006), Лилияна Куртова (Одеса, 2008), Олга Сорока (Лвов, 2009-до днес).

Софийският университет „Свети Климент Охридски“ поддържа връзки с няколко украински висши учебни заведения, сред които са Киевският национален университет „Тарас Шевченко“, Педагогическият университет „М. Драгоманов“, Лвовският национален университет „Иван Франко“ и др. Украинистите по време на следването си имат възможност да заминат на стажове в Украйна, които им помагат да усвоят по-добре езика и да се запознаят с преподаването на славистичните дисциплини в тамошните университети.

Сред постиженията на украинистиката на челно място се нарежда създаването на официален сайт, разработен в резултат на няколко проекта към Научно-изследователския център на Софийския университет. Интернет-страницата се нарича „Българска виртуална украинистика“ и официално стартира през месец май 2009 година. Страницата може да бъде посетена на адрес www.bgukrainistika.com и е триезична – има версия на български, украински и английски език.

Проектът е насочен към студентите-украинисти, преподавателите, изследователите в областта на украинистиката и славистиката в по-общ план, към различните

културни институции, бизнеса, както и към всеки, който се интересува от Украйна и от украинско-българските връзки. Водеща характеристика на страницата е нейната ориентираност към практическото усвояване на украинския език от студентите и от всички желаещи да изучават украински език българи. С течение на годините Българската украинистика успя с лични средства, дарения от преподаватели от нашия университет, на украински университети, Посолството на Украйна в България, различни организации и фондации, видни български и украински преводачи, най-вече от личните библиотеки на частни лица, да събере значително количество литература, която се намира в кабинета по украински език „Михайло Драгоманов“ в Ректората. На сайта може да бъде намерен електронният каталог на украинистичната библиотека.

От 2010 година на адреса на Българската виртуална украинистика излиза електронният алманах „Българска украинистика“. Той е онлайн издание, чиято цел е веднъж годишно да публикува научни изследвания в областта на хуманитаристиката, в частност на украинистиката. „Българската украинистика“ има международен стандартен номер за продължаващи издания (ISSN номер). Желанието на членовете на редакторския съвет е да представя редовно постиженията на българската университетска украинистика, да осигурява възможност на читателската аудитория да се запознава с приносни изследвания в областта на украинско-българското културно и научно взаимодействие, със съпоставителни изследвания, а също така и с новостите, отнасящи се до предстоящи научни форуми, новопубликувани книги, рецензии и др.

Като резултат от преподавателския опит на преподавателите Албена Стаменова и Райна Камберова българската университетска украинистика може да се похвали с публикуването на два учебника по украински език за българи – част 1 и част 3. Те са част от замислена поредица, която има за цел да покрие нуждите от помощни учебни материали на българските студени при изучаването на украински език. „Украински език за българи, част 1“ излиза през 2008 година и е преиздаден през 2012 с автори А. Стаменова и Р. Камберова, а „Украински език за българи, част 3“ е издаден през 2015 година с автор Р. Камберова. Предстои публикуването на другите части. Лекторката по украински език Олга Сорока публикува два разговорника – „Кажете го на български“ (2011) в съавторство с Б. Сокил и „Украинско-български разговорник: фрази, думи, коментари“ (2015) в съавторство с Б. Сокил, О. Албул, а през 2016 година – „Кратък тематичен речник на българския, чешкия, полския и украинския език“ със съавтори Е. Крейчова, Н. Сталянова-Михайлова.

Но най-ценното, с което може да се похвали Българската украинистика, това са нейните студенти. Направената статистика сочи, че за двадесетте години от основаването ѝ са постъпили повече от 130 студенти в специалността, защитилите докторски

трудовете по украински език и литература са 6 души, а в момента се обучават още 3. С удоволствие можем да се похвалим, че випускниците на Българската украинистика се реализират успешно като учени, преводачи, редактори, журналисти, говорители в телевизии, коректори, учители и много други. Техните успехи са най-важните постижения на Българската украинистика.

Българската украинистика не само е единствената университетска такава, но и въобще е единственият център за изучаване на украинска култура, литература и език в България. Тя играе важна роля за посредничество и популяризация на двете култури, на създаване на трайни научни и културни контакти. След 20 години изковаване на традиции, създаване на високи образци за качество на преподаването, уверено и без преувеличение може да се твърди, че Българската украинистика е водеща в Европа и света.

ВІТАЄМО УКРАЇНСЬКУ БОЛГАРИСТКУ ОЛЬГУ АНАНІВНУ АЛБУЛ!

Ольга Сорока

Ім'я Ольги Албул добре відоме в колі славістів-лінгвістів і вписане в історію львівської болгаристики. Вона невтомний популяризатор болгарської мови, літератури та культури, ініціатор заходів, присвячених популяризації болгаристики в Україні.

Ольга Ананівна Албул народилася 13 грудня 1956 року в м. Ужгород Закарпатської області. У 1979 році закінчила слов'янське відділення Львівського університету за спеціальністю «Чеська мова та література», вивчала болгарську мову як другу слов'янську в групі Марії Спасової та Любки Стоїчкової. Під керівництвом К. К. Трофимовича у 1988 році у Мінську захистила дисертаційне дослідження на тему «Суспільно-політична лексика сучасної болгарської літературної мови (назви особи)». Провідний болгарист кафедри слов'янської філології Львівського національного університету імені Івана Франка. Викладає курси: Основна слов'янська мова (болгарська): нормативна граматики, фонетика та фонологія, морфеміка та словотвір, морфологія, синтаксис, розмовна мова; Староболгарська мова; Історія болгарської літературної мови; Історична граматики болгарської мови. Спецкурси: Актуальні проблеми болгарського мовознавства; Тенденції розвитку сучасної болгарської літературної мови.

Науковий керівник дисертаційних досліджень у галузі слов'янських мов та літератур: *Сливинський О.Т. Феномен мовчання в художньому тексті (на матеріалі болгарської прози 60-90-х рр. XX ст.)* (Тернопіль, 2007); *Гуменна О.І. Лексичні інновації у словацькій літературній мові кінця XX – початку XXI ст.* (Київ, 2011); *Костюшко О.М. Тематичні словники у болгарській лексикографії: історія і сучасний стан* (Київ, 2012); *Катачина О.О. Чеська термінологія позначення правопорушень* (Київ, 2013). Офіційний опонент дисертацій у галузі славістики: *Журавель В.Б. Фонологические системы белорусского и болгарского литературных языков* (Минск, 1990); *Чмир О.Р. Лексика права у старослов'янській та давньоруській мовах: семантична мотивованість, шляхи концептуалізації* (Київ, 2005), *Огієнко І.С. Дискурсивні слова турецького походження в текстах сучасних болгарських мас-медіа* (Київ, 2009).

Член редколегії збірника наукових праць: *Матеріали міжнародної славістичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича (1923-1993)*, Львів, 1998. Упорядник 48 випуску Вісника Львівського університету. Серія філологічна (2009), присвяченого 80-річчю професора В.А. Моторного. Науковий редактор монографії *К. Трофимович. Становлення та розвиток верхньолужицької літературної мови.* (Львів, 2009).

Член журі Всеукраїнської студентської олімпіади з болгарської мови (Бердянськ, квітень 2011 р.). Автор і реалізатор проекту з ефективного проведення літніх навчальних студентських практик (джерелознавча, музейно-архівна) для студентів-болгаристів у місцях компактного проживання болгар в Україні (Запорізька область, Одеська область) з метою засвоєння та популяризації багатства болгарського фольклору, культури, обрядів, традицій етнічних болгар.

Коло зацікавлень О.А. Албул широке – це історія славістики, актуальні тенденції сучасної болгарської мови, лексикологія, лексикографія, соціолінгвістика.

Ольга Ананівна виховала не одне покоління болгаристів, котрі реалізувалися у галузі славістики та болгаристики: Оксана Лазор, Остап Сливинський, Оксана Костюшко, Галина Бужко, Ольга Сорока, Ігор Хрущ.

У грудні 2016 року Ольга Ананівна відсвяткувала свій ювілей! Усі українські вихованці та болгарські колеги щиро вітають її зі святом!